

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

АНДРІЙЧУК ОЛЬГА ВІКТОРІВНА

УДК 349.3

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
ДЕРЖАВИ**

Спеціальність 12.00.05 – трудове право;
право соціального забезпечення

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник –
Щербина Віктор Іванович
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	13
1.1 Становлення та розвиток інституту недержавного пенсійного забезпечення в Україні.....	13
1.2 Недержавне пенсійне забезпечення України: поняття, сутність та зміст.....	31
1.3 Функції та принципи державної політики у сфері недержавного пенсійного забезпечення.....	40
1.4 Нормативно-правове регулювання недержавного пенсійного забезпечення.....	59
Висновки до розділу 1.....	68
РОЗДІЛ 2 ОСНОВНІ СУБ'ЄКТИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	72
2.1 Недержавні пенсійні фонди.....	72
2.2 Вкладники та учасники недержавних пенсійних фондів.....	93
2.3 Інші суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення.....	114
2.4 Органи державного нагляду та контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення.....	133
Висновки до розділу 2.....	153
РОЗДІЛ 3 ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	156

3.1 Особливості реформування недержавного пенсійного забезпечення в умовах євроінтеграції.....	156
3.2 Проблеми розвитку та функціонування недержавного пенсійного забезпеченні та шляхи їх подолання.....	175
Висновки до розділу 3.....	186
ВИСНОВКИ.....	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	193

ВСТУП

Актуальність теми. Недержавне пенсійне забезпечення України покликане вирішити ряд гострих соціальних та економічних проблем нашої держави. Одним з головних елементів вдалого функціонування системи добровільного пенсійного забезпечення є фактор довіри з боку осіб, які можуть стати учасниками такої системи. Минулий досвід щодо недержавних фінансових установ залишив свій негативний відбиток, оскільки на початку 90-х років ХХ ст. приватні фінансові установи визнавали себе банкрутами, а великий показник інфляції знецінював кошти вкладників. Проте станом на початок 2016 року в Україні функціонує 72 недержавних пенсійних фонди. Зазначене й обумовило вагомість забезпечення правових гарантій функціонування цієї системи.

На сучасному етапі, коли економічно розвинені країни світу вже давно відмовились від однорівневої системи пенсійного забезпечення, наша держава і досі проводить пенсійну реформу, яка реалізується через впровадження нових рівнів. Важливу складову такої системи становить недержавне пенсійне забезпечення, яке покликано полегшити роботу Пенсійного фонду України шляхом зняття напруги з Державного Бюджету, надати громадянам після виходу на пенсію можливість збільшення розміру своєї пенсії додатково до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за рахунок здійснення внесків протягом визначеного періоду в недержавні пенсійні фонди. Окрім цього, недержавне пенсійне забезпечення допоможе вирішити не лише соціальні проблеми нашої держави, а й підняти рівень її економіки шляхом довгострокових інвестицій. Саме тому стимулювання недержавного пенсійного забезпечення, за умови вдалого регулювання з боку держави, є пріоритетним напрямом пенсійної реформи в Україні. Досягнення вищезазначеної мети залежить від створення дієвої

нормативно-правової бази для функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення та надання гарантій збереження коштів вкладникам.

Недостатнє приділення уваги проблемам пенсійного забезпечення негативно відображається на подальшому розвитку вітчизняного суспільства. Населення хоч і розуміє невеликі перспективи забезпечення державою прав та законних інтересів пенсіонерів, проте покладається тільки на неї. Громадяни ж повинні враховувати стан нинішньої демографічної ситуації та складне економічне становище нашої держави і, відповідно, розуміти важливість вирішення зазначених проблем.

Важливо відзначити, що проблема соціального захисту населення є не локальною, а стосується всіх країн світу. Для її вирішення розвинуті країни вже давно здійснили практичні кроки в напрямку розвитку та функціонування додаткового самостійного пенсійного забезпечення, одним із основних суб'єктів якого є недержавні пенсійні фонди. Створення ефективного механізму функціонування недержавних пенсійних фондів сприятиме наближенню рівня пенсійного забезпечення до міжнародних соціальних стандартів та разом з цим через акумулювання інвестиційних ресурсів забезпечуватиме стабільне зростання економічних показників держави.

Питання правового регулювання недержавного пенсійного забезпечення в тій чи іншій мірі досліджували такі вчені: В.М. Андрійв, А.О. Бахмач, С.Я. Вавженчук, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, С.В. Вишновецька, Ю.В. Вігга, Ю.М. Гришина, В.В. Жернаков, В.І. Журавель, Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, А.Б. Камінський, М.М. Клемпарський, Л.В. Ковпак, В.Л. Костюк, А.Я. Кузнецова, І.В. Лагутіна, М.В. Лазебна, Н.Е. Легеза, С.С. Лукаш, К.Ю. Мельник, Н.О. Мельничук, М.О. Міщук, С.З. Мошенський, О.М. Обушенко, Р.В. Пічуров, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, М.Б. Ріппа, Н.О. Рунова, Д.Сандлер, Н.М. Сташкевич, Х.І. Талалай, О.В. Тищенко,

О.І. Ткач, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, С.М. Черноус, В.І. Щербина, Л.П. Якімова, О.М. Ярошенко та ін. Проте питання правового регулювання недержавного пенсійного забезпечення були розкриті поверхнево і не стали предметом ґрунтовного дисертаційного дослідження. Зазначене обумовило потребу проведення комплексного теоретико-правового аналізу питань щодо правового регулювання недержавного пенсійного забезпечення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка відповідно до теми «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (№ 11БФ042-01), затвердженої на період з 01 січня 2011 р. по 31 грудня 2015 р., а також теми наукових досліджень кафедри трудового права та права соціального забезпечення «Проблеми становлення соціального права в Україні», затвердженої 28 березня 2016 р.

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є визначення особливостей сучасного стану та перспектив правового регулювання недержавного пенсійного забезпечення в системі соціальної політики держави.

Для досягнення поставленої мети у дисертації необхідно, насамперед, вирішити наступні *задачі*:

- здійснити комплексний аналіз становлення та розвитку інституту недержавного пенсійного забезпечення в Україні;
- визначити правову природу недержавного пенсійного забезпечення в Україні;
- встановити причини, які уповільнюють ефективне функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні;
- з'ясувати сутність недержавного пенсійного фонду;

- конкретизувати переваги запровадження недержавного пенсійного забезпечення;
- сформулювати напрями вдосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення;
- встановити шляхи подолання проблем у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі недержавного пенсійного забезпечення.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні проблеми правового регулювання недержавного пенсійного забезпечення в системі соціальної політики держави.

Методи дослідження. Наукове дослідження побудовано на застосуванні загального системно-структурного методу, основні елементи якого забезпечили високий ефект побудови моделей розв'язання поставлених задач. В основі системи методології наукового аналізу правового регулювання недержавного пенсійного забезпечення лежать наступні методи: 1) діалектичний метод – дає змогу досліджувати внутрішню сутність речей в процесі їх розвитку, а також внутрішніх та зовнішніх суперечностей, зокрема, за допомогою даного методу проаналізовано правову природу недержавного пенсійного забезпечення в Україні, суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення (підрозділи 1.2, 2.1–2.5); 2) системний метод дозволив здійснити повне та об'єктивне дослідження відповідного конкретно окресленого предмета, зокрема, дав змогу дослідити взаємодію державного та недержавного пенсійного забезпечення як форми реалізації сучасної української соціальної політики, нормативно-правове регулювання недержавного пенсійного забезпечення (підрозділи 1.3, 1.4); 3) історичний метод дав змогу дослідити становлення та розвиток інституту недержавного пенсійного забезпечення в Україні (підрозділ 1.1); 4) логічні методи і прийоми – дедукція, індукція, аналогія, аналіз, синтез використовувалися впродовж здійснення усього наукового

аналізу. У науковому дослідженні застосовувалися й інші методи пізнання, наприклад, за допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат в означеній сфері, зокрема, визначено такі поняття: «недержавне пенсійне забезпечення», «недержавний пенсійний фонд», «адміністратор недержавного пенсійного фонду» (підрозділи 1.2, 2.1). Застосування структурно-логічного методу та моделювання дозволили проаналізувати особливості реформування недержавного пенсійного забезпечення в умовах євроінтеграції, виділити проблеми участі громадян в недержавному пенсійному забезпеченні та шляхи їх подолання (підрозділи 3.1, 3.2).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є одним з перших комплексних наукових досліджень правового регулювання недержавного пенсійного забезпечення в системі соціальної політики держави. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто автором. До найбільш значущих належать:

вперше:

– запропоновано об'єднання двох визначень понять «учасник недержавного пенсійного забезпечення» і «учасник пенсійного фонду» у ст. 1 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» в одне і викладення його в такій редакції: «Учасник недержавного пенсійного забезпечення – це фізична особа, на користь якої сплачуються (сплачувалися) пенсійні внески до пенсійного фонду, на пенсійний депозитний рахунок у банку чи до страхової організації і яка має право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом, договором про відкриття пенсійного депозитного рахунка або договором страхування довічної пенсії та цим Законом, та яка має право отримувати пенсійні виплати із пенсійного фонду, банківської установи чи страхової організації згідно із Законом»;

– комплексно визначено переваги запровадження недержавного пенсійного забезпечення: недержавні пенсії виплачуються разом з державними, що значно підвищує матеріальний рівень одержувача таких пенсій; законом передбачається декілька видів виплат додаткових пенсій (дострокову та одноразову виплату), що спрощує механізм отримання накопичень; учасник системи самостійно встановлює розмір додаткової пенсії, що прямо залежить від розміру внесків;

– визначено основні чинники неефективного функціонування вітчизняної системи недержавного пенсійного забезпечення, зокрема: 1) недовіра населення до системи недержавного пенсійного забезпечення; 2) низькі доходи працюючих верств населення, безробіття; 3) недостатня інформованість населення про принципи функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення; 4) необізнаність громадян з фінансових та економічних питань, їх незацікавленість в отриманні інформації; 5) відсутність професійної підготовки спеціалістів для установ недержавного пенсійного забезпечення; 6) недосконалість законодавчого регулювання системи недержавного пенсійного забезпечення; 7) низький рівень роз'яснювальної роботи щодо сутності недержавного пенсійного забезпечення;

удосконалено:

– поняття «недержавне пенсійне забезпечення», під яким слід розуміти систему суспільних відносин, спрямовану на поліпшення матеріального становища фізичних осіб, участь в якій стимулюється державою, що ґрунтується на добровільному накопиченні пенсійних внесків фізичних та юридичних осіб, та контроль за якою здійснюється державними органами;

– перелік ознак недержавного пенсійного забезпечення, серед яких визначено такі: недержавне пенсійне забезпечення становить третій рівень пенсійного забезпечення України, що міститься в нормах Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне

страхування»; зазначена система функціонує на добровільній основі, що є головною відмінністю від системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; реалізується через формування накопичень, які вносяться до недержавних пенсійних фондів; метою системи є здійснення пенсійних виплат учасникам недержавного пенсійного забезпечення, які виплачуються додатково до державної пенсії. Так, у Законі України «Про недержавне пенсійного забезпечення» зазначено, що недержавні пенсійні фонди мають статус неприбуткової організації, головним призначенням яких є накопичення, управління та виплата внесків; передбачає різні види виплати додаткових пенсій (пенсія на визначений строк, одноразова виплата та довічна пенсія); регулюється законодавством України та актами пенсійного законодавства;

дістали подальшого розвитку:

– тлумачення поняття «недержавний пенсійний фонд», під яким слід розуміти юридичні установи, що здійснюють некомерційну діяльність лише з метою формування та накопичення пенсійних активів для забезпечення вдалого інвестування з приводу подальшої виплати пенсійних внесків, що здійснюється на підставі пенсійних контрактів та регулюється законодавством;

– умовний поділ на 6 етапів впровадження недержавного пенсійного забезпечення: I етап – 1859–1917 рр.; II етап – 1917–1941 рр.; III етап – 1941–1991 рр.; IV етап – 1991–2001 рр.; V етап – 2001–2011 рр.; VI етап – 2011 рік – до сьогодення;

– комплекс напрямів удосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення: а) забезпечення стабільності системи за допомогою чіткої програми розвитку та підтримки на державному рівні інституту недержавного пенсійного забезпечення; б) здійснення заходів щодо відновлення довіри населення та впевненості в фінансовій стабільності; в) розробка та вдосконалення законодавчої бази; г)

поширення серед населення інформації про переваги недержавного пенсійного забезпечення через впровадження національних програм; г) роз'яснення через податкові органи, органи місцевої влади змін в законодавстві про недержавне пенсійне забезпечення; д) впровадження освітньої програми підготовки спеціалістів; е) стимулювання роботодавців до участі в системі недержавного пенсійного забезпечення шляхом надання податкових пільг вкладникам-роботодавцям.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження теоретичних та практичних проблем правового регулювання недержавного пенсійного забезпечення в системі соціальної політики держави;

– у правотворчості – для розробки нових та внесення змін і доповнень у діючі нормативно-правові акти, зокрема КЗпП України, Трудовий кодекс України;

– у правозастосовній діяльності – з метою вдосконалення практики використання положень трудового та соціального законодавства у сфері правового регулювання недержавного пенсійного забезпечення в системі соціальної політики держави;

– у навчальному процесі – тези, положення, висновки, пропозиції, зроблені в дисертації, можуть бути використані під час проведення наукових конференцій та диспутів, вивчення таких наукових дисциплін як «Трудове право», «Порівняльне правознавство», «Право соціального забезпечення» у вищих юридичних закладах освіти, при підготовці лекційних та семінарських занять, у науково-дослідній роботі студентів, слухачів та курсантів, в процесі підготовки робочих програм та планів, підручників, навчальної та прикладної літератури.

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки доповідалися дисертантом на засіданнях кафедри трудового права та права соціального

забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також були оприлюднені на всеукраїнських та міжнародних конференціях: «Дотримання прав людини: сучасний стан правового регулювання та перспективи його вдосконалення» (м. Київ, 5 березня 2015 р.), «Наукові дослідження сучасного законодавства України – прогрес юридичної науки XXI століття» (м. Київ, 25–26 червня 2015 р.).

Публікації. Основні результати дисертації, висновки та пропозиції знайшли відображення у чотирьох статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, двох статтях – у наукових виданнях інших держав, а також в двох тезах доповідей і повідомлень на науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1 Становлення та розвиток інституту недержавного пенсійного забезпечення в Україні

На сьогодні солідарна система пенсійного забезпечення, яка заснована на принципах солідарності та субсидування, забезпечує перерозподіл доходів працюючих громадян на користь пенсіонерів. Протягом достатньо довгого періоду часу вона задовольняла потреби суспільства, але з переходом економіки України до ринкових відносин така система була не в змозі здійснювати покладені на неї функції, а саме: забезпечувати гідний рівень життя непрацездатних верств населення, запобігати бідності серед пенсіонерів, сприяти економічному зростанню держави.

З часом навантаження на працююче населення та Пенсійний фонд України стало занадто високим. Збільшилась кількість пенсіонерів, знизився відсоток працюючого населення, що мало своїм наслідком зростання ставки страхових внесків. У свою чергу, підвищення пенсійного відсотка для утримання із заробітної плати призводить до ухилення від сплати податків, до збільшення тіньового сектора економіки та рівня безробіття.

Для вдосконалення пенсійного забезпечення та подальшого розвитку соціальної сфери держави була проведена реформа пенсійної системи, яка на сьогоднішній день є трирівневою. Саме за допомогою багаторівневої системи пенсійного забезпечення стане можливим вирішити загострену соціальну проблему населення, зняти навантаження з Пенсійного фонду України та підвищити рівень життя працездатного населення після виходу

на пенсію шляхом отримання додаткового грошового забезпечення за рахунок недержавних пенсійних фондів. Така модель гарантує, що кошти, які накопичуються на рахунках недержавних фінансових установ, залишаються власністю вкладників та їх спадкоємців. Таким чином, з настанням певного віку громадяни мають право на отримання двох видів пенсій: державної та недержавної, накопиченої протягом встановленого строку, що значною мірою поліпшить рівень життя пенсіонерів.

Серед вчених, які досліджували дану сферу суспільних правовідносин, можна відмітити таких як Н.Е. Легеза, Л.В. Ковпак, В. Мельничук, С.З. Мошенський, Д. де Феранті, Д. Дайпцигер, П.С. Шринивас, М.Б. Ріппа, М. Вінер, В.Д. Родик, Х.І. Талалай, Р.В. Пічуров, Л.П. Якімова, В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич, С.С. Алексєєв, Н.Б. Болотіна, О.В. Смирнова, П.Д. Пилипенко, С.С. Пахода та ін.

Ключовим напрямом удосконалення соціального забезпечення в Україні згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» є пенсійна система як основа матеріального стану непрацюючих громадян. Обов'язком держави в цьому напрямку є певні організаційні заходи, які дають змогу поетапно, з врахуванням особливостей бюджетного наповнення, досягти відповідного рівня пенсійного забезпечення цієї категорії населення [1, с. 182]. Відповідно до вказаного нормативно-правового акта система недержавного пенсійного забезпечення знаходиться на третьому рівні пенсійного забезпечення, вона заснована на формі добровільності щодо участі працівників, роботодавців та їх об'єднань у створенні пенсійних накопичень задля отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення (ст. 2) [2]. Зі створенням такого виду пенсійного забезпечення у кожного працюючого з'являється можливість підвищити розмір своєї пенсії і, як наслідок, поліпшити матеріальний рівень життя.

Недержавне пенсійне забезпечення вдало функціонує в багатьох розвинутих країнах світу, які розпочали реформування власної пенсійної системи значно раніше України. Природні права людини, що стосуються її соціального забезпечення, передбачають наявність у держави відповідальності за організацію, надійне та ефективне функціонування недержавного пенсійного забезпечення. Менталітет, рівень розвитку економіки та нормативно-правового регулювання зумовлюють існування відповідних засобів державного впливу на інститути недержавного пенсійного забезпечення. Така відповідальність, покладена на державні органи, не зводиться виключно до здійснення законодавчої діяльності відповідно до міжнародно-правових норм. Органи державної влади мають здійснювати широкий перелік повноважень та функцій щодо керування системами пенсійного забезпечення, які можуть визнаватися для працівників та роботодавців як добровільними, так і обов'язковими [3, с. 165]. На підставі наведених вище причин проаналізуємо історію становлення та розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення.

Соціальний добробут населення завжди є головним напрямом державної політики будь-якої країни. У 1889 році солідарна державна пенсія для всіх працюючих була офіційно запроваджена канцлером Німеччини Отто фон Бісмарком. Великобританія, Австралія та Сполучені Штати Америки запровадили державну пенсійну систему в 30-х роках ХХ століття. В СРСР право на пенсійне забезпечення за віком надали лише 1956 року.

На початку 1980-х років у країнах Європи стало зрозуміло, що солідарна система пенсійного забезпечення не здатна впоратись з навантаженням. Головною причиною стало старіння населення, оскільки зменшення кількості працюючих та збільшення пенсіонерів вплинуло на рівень заробітної плати. Саме це зумовлювало потребу запровадження нових систем пенсійного забезпечення або реформування вже існуючої, та, як наслідок, появу недержавних пенсійних фондів. У 90-х роках ХХ ст. уже

всі інші країни світу визнали необхідність реформування пенсійної системи.

Значною подією для всесвітньої реформи стало опублікування в 1994 році Світовим банком Звіту «Як уникнути кризи поважного віку: політика захисту людей поважного віку і сприяння економічному зростанню». На основі узагальнення розвитку пенсійного забезпечення з моменту його виникнення та ходу пенсійних реформ у країнах світу в 1980-1994 роках було зроблено висновок, що питання достойного пенсійного забезпечення громадян у межах традиційної пенсійної розподільчої солідарної системи в принципі не може бути вирішене. Як альтернативу було запропоновано нову модель пенсійної системи, яка включає три рівні:

1) перший – державна обов’язкова система соціальної безпеки громадян, що функціонує за рахунок загальнодержавних податків або зборів (забезпечує мінімальний рівень пенсії, персоніфікації пенсійних внесків не передбачає). Тобто його можна віднести до реформованого аналога солідарної системи;

2) другий – система обов’язкових індивідуальних, персоніфікованих пенсійних накопичень працівників. Пенсійні внески в обов’язковому порядку сплачуються працівниками (роботодавцями на користь працівників), накопичуються на їхніх рахунках, інвестуються з метою збереження і примноження;

3) третій – система добровільних приватних пенсійних накопичень. Пенсійні внески добровільно сплачуються працівниками (роботодавцями на користь працівників) до недержавних пенсійних фондів, накопичуються на їхніх рахунках, інвестуються (в акції, облігації, нерухомість, депозити тощо) з метою збереження і примноження [4, с. 9]. Створення такої системи направлене на дієве та результативне забезпечення осіб, які досягли пенсійного віку, й створення останнім належних умов для життя. Трирівнева система є достатньо ефективним механізмом, який надає змогу підтримувати життєдіяльність непрацездатних осіб.

Найбільш популярною світовою моделлю пенсійного забезпечення стала система, яка складалася із двох рівнів та в якій використано солідарний рівень і добровільний. Проте основною формою пенсійного забезпечення стало встановлення загальнообов'язкових накопичувальних схем на пенсійних рахунках. Розвинуті країни використовують трирівневу пенсійну систему, завдяки якій пенсіонери можуть отримувати одночасно три види пенсій. Загальна ознака усіх цих реформ – відмова від державної розподільчої системи і повна чи часткова її заміна на накопичувальні пенсійні системи [5, с. 296], одним із основних суб'єктів яких були недержавні пенсійні фонди.

Для України цікавим є приклад країн Латинської Америки та Східної Європи. Держави цих регіонів частково або повністю скасували державне пенсійне забезпечення та перейшли до систем приватного забезпечення осіб непрацездатного віку, основою яких є повне накопичення коштів. У цьому випадку йдеться не про добровільне приватне забезпечення, а про обов'язкове, нормоване і регульоване забезпечення, встановлене державою. Після проведення за рекомендаціями Світового банку реформ недержавні пенсійні фонди у країнах Латинської Америки накопичили великі активи і стали активним учасником загальної реформи фінансового сектора, внаслідок чого зменшилося відношення державного боргу до ВВП [6]. В 1981 році перехід до такої системи було здійснено у Чилі, де впровадили нову систему керованих приватними структурами і регульованих пенсійних фондів. Кожен працюючий вносив 10 % заробітку на пенсійний ощадний рахунок у вибраному ним фонді. Крім того, необхідно було платити близько 3 % заробітку на страхування на випадок інвалідності та втрати годувальника, а також для покриття управлінських витрат фондів. До моменту виходу на пенсію на індивідуальному рахунку накопичується сума, що забезпечує отримання доходів у старості [7, с. 41]. Завдяки такій системі можливим є прозоре та ефективне матеріальне забезпечення осіб, що досягли пенсійного віку, або осіб, які стали

непрацездатними у зв'язку із погіршенням стану здоров'я тощо. Окрім того, на прикладі Чилі відбувається втілення у життя принципів демократичності та вільного вибору, оскільки особа має право самостійно обирати фонд, якому вона буде відраховувати грошові внески з метою створення фінансової основи для її забезпечення у майбутньому.

Велика Британія взагалі пішла іншим шляхом. Там працівники, які регулярно відраховували законодавчо встановлені пенсійні внески в одну із систем приватного пенсійного забезпечення, мали можливість припинити правовідносини із системою державного обов'язкового пенсійного забезпечення. Такі пенсійні фонди працювали за пенсійними схемами зі встановленими внесками, відповідно до яких розміри пенсій залежали від суми сплачених внесків. Але така система залишала без відповіді питання, чи досить буде цих коштів у майбутньому і чи не знадобляться державні кошти для виплати пенсій таким пенсіонерам. Цікава пенсійна система існує у Данії, Канаді і Новій Зеландії [8, с. 209]. У цих країнах на працівників не покладається обов'язок щодо здійснення відрахувань до пенсійної системи або заощадження. Всі особи, які прожили в країні достатню кількість років, мають право на пенсію за старістю або у зв'язку з інвалідністю. Передбачається, що така система задовольняє лише мінімальні потреби. Але в багатьох країнах світу участь у пенсійних системах за старістю всього працюючого населення з метою отримання прибутку є обов'язковою. Така система функціонує в Аргентині та Чилі. Обов'язкова особиста участь у пенсійних системах усього населення передбачається у Швейцарії, де внески до пенсійної системи сплачують не тільки за працюючих осіб, а й за їхнє подружжя, навіть у тих випадках, коли вони не працюють [9].

Отже, виходячи з вищезазначеного, можемо стверджувати, що світові пенсійні системи можливо будувати за різними принципами, кожна країна встановлює власні дозволи та обмеження, які добре функціонують саме в тій чи іншій державі. Неможливо визначити одну універсальну

пенсійну модель, яка б задовольнила населення будь-якої країни. Багато зарубіжних країн з часом все більше використовують недержавне пенсійне забезпечення як один із способів акумулювання коштів вкладників. У свою чергу, для України розвиток добровільного пенсійного накопичення є вкрай важливим етапом на шляху реформування вітчизняної пенсійної системи, адже створення та чітке функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні може сприяти не тільки вирішенню загострених соціальних проблем, а й матиме економічне значення, так як впровадження добровільного пенсійного забезпечення впливає на рівень заощаджень і, як наслідок, – на інвестиційний процес усієї держави.

В Україні недержавне пенсійне забезпечення розвивалося дуже повільно, хоча перші кроки побудови такої системи можна спостерігати ще в ХІХ ст. Як у Росії, так і в Україні добровільне страхування почало поширюватися через емеритальні каси [10, с. 9]. В Україні перша така каса військово-сухопутного відомства з'явилася 1859 року. Майже одразу після створення емеритальних кас військово-сухопутного відомства і кас на залізницях формуються відповідні пенсійні каси робітників та службовців у приватних кредитних установах, торгово-промислових підприємствах, страхових товариствах, а також земські емеритальні пенсійні каси [11, с. 344-348]. Саме у 1897 році було затверджене «Положення про пенсійні каси службовців і робітників у приватних кредитних установах, торгово-промислових підприємствах і страхових товариствах», в якому закріплювались основні засади пенсійного забезпечення, зокрема: 1) принцип вільного волевиявлення підприємства чи групи підприємств стосовно формування каси; 2) державна реєстрація статутних документів каси та проведення ревізій їх діяльності у разі необхідності; 3) обов'язковий характер участі працюючих на підприємстві, яке відповідно є засновником каси, у сплаті членських внесків на цілі пенсійного забезпечення; 4) зацікавленість кожного працівника у власному забезпеченні після виходу на пенсію; 5) залежність розміру пенсії від

розміру заробітної плати та тривалості трудової діяльності; б) визначення розміру пенсійних виплат в залежності від суми пенсійних коштів, облікованих на пенсійному рахунку учасника фонду [12, с. 49]. Отже, виходячи з цього, можна визначити принцип, на основі якого працювали пенсійні каси: пенсіонер в будь-якому випадку не отримає більшу суму від тієї, що нарахована на пенсійному рахунку. Варто зазначити, що схожий принцип поширюється і на діяльність недержавних пенсійних фондів, які діють на підставі Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» 2004 року.

Відзначимо, що пенсійні каси того часу мали демократичний порядок формування, але при цьому їх діяльність була чітко регламентована [13, с. 12]. Причиною таких ліберальних проявів у самодержавній країні можна вважати ту обставину, що споконвічно страхові каси в Росії за прикладом Німеччини розглядалися не як державні установи, а як публічно-правові організації окремих груп населення зі значними елементами самоврядування [14, с. 95]. Тобто, пенсійні страхові каси не потребували жорсткого контролю з боку держави. Така самостійність передбачала вільне формування відповідних пенсійних систем та забезпечувала конкурентність серед інших, надаючи змогу працівникам та роботодавцям обирати найбільш вигідний механізм пенсійного та соціального забезпечення з метою підтримки життєдіяльності після втрати працездатності або досягнення пенсійного віку.

Подальший розвиток капіталістичного товарного виробництва та розповсюдження внаслідок цього найманої праці й тих форм доходу, які ним породжені, зумовили появу нового напрямку реформування пенсійного забезпечення, пов'язаного із залученням широких верств населення в пенсійну систему, тобто еволюцію пенсійної системи вшир [15, с. 38]. Цей напрям представлений стихійно виникаючими страховими пенсійними й ощадно-допоміжними касами, що з'явилися на межі XIX-XX ст. і залучили у сферу пенсійного забезпечення широке коло найманих робітників [16,

с. 19]. В Україні ці каси були створені лише на Донбасі та в деяких великих містах [17]. Усі грошові суми, що належали касам, зараховувалися до спеціальних коштів Міністерства фінансів і зберігалися в Головному казначействі. Державою фактично здійснювалося регулювання інвестиційної діяльності пенсійних кас, їх накопичення використовувалися як у приватних, так і в загальнонаціональних інтересах шляхом не тільки законодавчої регламентації, але й жорсткого фінансового нагляду [18, с. 39].

Таким чином, пенсійна система Російської імперії, яка спочатку будувалась як необхідний чинник підтримки непрацездатних верств населення та була покликана вирішити проблему створення ефективного державного апарату, з часом разом із розвитком ринкових відносин перетворюється на дієвий регулятор економічних відносин, що містить у собі інвестиційний елемент.

Слід зазначити, що спочатку (у першій половині ХХ століття) недержавне пенсійне забезпечення розвивалося за рахунок найманих працівників і самозайнятого населення з високим рівнем заробітної плати і доходів, які не підлягали обов'язковому (за законом) пенсійному страхуванню. З цієї причини стали вдаватися до приватної форми страхування пенсій. Надалі цей процес втягнув у свою орбіту і працівників із середнім рівнем заробітків, які побачили в додаткових формах корпоративного і особистого страхування можливість забезпечення гідної старості. Нові перспективи для НПЗ відкрилися після Другої світової війни в результаті істотного підвищення якості життя населення в промислово розвинених країнах. У них спостерігалися високі темпи зростання заробітної плати, яким не відповідав рівень зростання пенсій. Це було обумовлено наявністю в більшості національних пенсійних систем механізму обмеження верхньої межі заробітку, з якого стягувалися страхові внески в державні пенсійні системи і встановлювалися пенсії. Зазначена ситуація і послужила спонукальним мотивом до динамічного

розвитку НПЗ в промислово розвинених країнах у період 60-90-х років ХХ століття [3, с. 166].

Після набуття Україною незалежності підгрунтя для добровільного пенсійного забезпечення було закладено у прийнятому 1991 року Законі України «Про пенсійне забезпечення». Згідно зі ст. 9 Закону поряд з державним пенсійним забезпеченням трудящі мають право укладати договори добровільного страхування додаткової пенсії. Джерелом для виплати додаткової пенсії в системі Української державної страхової комерційної організації (Укрдержстрах) є страховий фонд, який складається на 50 процентів з особистих внесків трудящих і на 50 процентів – з коштів Державного бюджету України. Підприємства та організації за рішенням адміністрації і виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника), якщо це передбачено колективним договором (угодою), а також колгоспи та інші кооперативи за рішенням загальних зборів можуть відшкодовувати працівникам за рахунок власних коштів, призначених для оплати праці, повністю або частково внески, сплачені ними за договорами добровільного страхування додаткової пенсії [19]. Тобто, можна говорити про те, що цією нормою надавалось право на укладання договору добровільного страхування додаткової пенсії, завдяки якому особі призначались такі види державних пенсій: а) трудові пенсії (за віком, по інвалідності, в разі втрати годувальника, за вислугу років); б) соціальні пенсії.

Надалі розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення продовжувався відкриттям великої кількості недержавних пенсійних фондів. Однак, на цьому етапі було відсутнє законодавче закріплення регулювання їх діяльності. Утворення таких фондів відбувалось на основі Закону України «Про господарські товариства» від 1991 року та Декрету Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» від 1993 року. Наступним кроком для створення законодавчої бази недержавного пенсійного забезпечення стало прийняття 1996 року Закону України «Про

страхування». У ст. 4 цього Закону передбачено, що предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи [20]. Період після здобуття нашою державою незалежності передбачав створення належної та ефективної законодавчої бази для регулювання будь-яких сфер життєдіяльності. Прийняття окреслених нормативно-правових актів мало на меті забезпечення відповідного фундаменту для подальшого розвитку інституту пенсійного та соціального забезпечення.

Однак в умовах загальної економічної кризи, появи великої кількості різних видів недержавних пенсійних фондів і відсутності законодавчої та нормативно-правової бази державного контролю їх діяльність призвела до втрати довіри з боку населення через високий рівень банкрутства та спекулятивних операцій. Як зазначає А. Гутор, майже 40 % недержавних пенсійних фондів замість здійснення пенсійного страхування як безпосереднього основного виду діяльності займалися комерційною діяльністю чи взагалі не працювали. Як наслідок, майже половина від загальної кількості таких фондів припинила свою діяльність [21, с. 20]. Таке становище є свідченням того, що для здійснення будь-якої діяльності важливим є забезпечення належного правового регулювання, законодавчої основи, яка б мала змогу ефективно упорядковувати та контролювати розвиток суспільних правовідносин. Через відсутність системи контролю за діяльністю у цій сфері та встановленої відповідальності недержавні пенсійні фонди здійснювали діяльність, яка не була пов'язана з їх метою.

Створення недержавних пенсійних фондів почало гальмуватися після їх масового банкрутства та перевірок діяльності довірчих товариств у 1995 році відповідно до розпоряджень Президента України від 01.03.1995 р. № 427 та від 11.09.1995 р. № 1558. Результати цих перевірок стали предметом розгляду Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Радою регіонів при Президентові України. Зокрема у постанові Кабінету Міністрів України «Про результати комплексних перевірок

діяльності довірчих товариств» від 01.11.1995 р. № 8739 (на даний момент втратила чинність) зазначалося, що в діяльності багатьох із них, а також у недержавних фінансових організаціях мали місце факти грубого порушення чинного законодавства, шахрайства і зловживань під час здійснення ними операцій з коштами та майном громадян, що спричинило значні матеріальні й моральні втрати, завдало шкоди майновим інтересам держави [22]. Зазначений стан розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення був дуже негативний й характеризувався фактично нульовою ефективністю, оскільки були відсутні належні механізми притягнення до відповідальності, які б стримували та попереджали такі правопорушення. Загальний обсяг активів, залучених до недержавних пенсійних фондів (діючих до набрання чинності Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»), становив близько 16 млн. грн. Слід зазначити, що майже 90 % активів були акумульовані чотирма найбільшими пенсійними фондами. Приблизно 31 тис. осіб брали участь на той час у недержавному пенсійному забезпеченні. При цьому 72 % загальної кількості учасників було залучено до чотирьох фондів, три з яких мають найбільший обсяг пенсійних активів [23, с. 313].

У подальшому, усвідомлюючи необхідність створення системи контролю за діяльністю недержавних пенсійних фондів та розроблення нормативно-правового регулювання пенсійного забезпечення, поступово почала формуватись законодавча база для реформування пенсійної системи в цілому. Метою реформи пенсійної системи визначено посилення соціального захисту осіб, які втратили працездатність, забезпечення гідного рівня їх життя в результаті стійкого розвитку пенсійної системи.

Значним для розвитку недержавного пенсійного забезпечення стало прийняття 2001 року Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг», створення Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг, прийняття ряду законів та нормативно-правових актів для розвитку та функціонування фінансових

установ, найголовнішим з яких був прийнятий 2003 року Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», що передбачав створення трирівневої системи пенсійного забезпечення.

Враховуючи те, що перший рівень пенсійного забезпечення – солідарна система, виявився неспроможним в повному обсязі задовольнити потреби осіб, які вийшли на пенсію, а також з метою зняття навантаження з Пенсійного фонду та Державного бюджету України було вирішено запровадити другий та третій рівень пенсійного забезпечення. На другому рівні знаходиться система накопичувального пенсійного страхування. На практиці введення другого рівня ще не відбулось, але це не заважає функціонувати третьому. Третій рівень системи пенсійного забезпечення ґрунтується на засадах добровільної участі громадян у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання додаткових пенсійних виплат. Особи на власний вибір обирають недержавний пенсійний фонд, з яким укладають пенсійний контракт. На підставі цього договору вони вносять внески на індивідуальний накопичувальний рахунок на користь себе чи третьої особи [24]. Держава, будучи неспроможною належно реалізовувати конституційно закріплені положення безпосередньо, створила умови для функціонування недержавних суб'єктів, які б фактично здійснювали політику щодо соціального та пенсійного забезпечення працівників. За допомогою таких заходів також зменшився централізм в досліджуваній сфері, оскільки суб'єкти господарювання отримали можливість автономно врегульовувати суспільні правовідносини щодо пенсійного і соціального забезпечення.

2004 року набрав чинності Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Згідно зі ст. 2 цього Закону система недержавного пенсійного забезпечення – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками

недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат [24]. Даний захід спрямовувався на реалізацію низки основоположних засад трудових правовідносин, зокрема таких як принцип демократичності та принцип свободи відносин, що складаються у процесі здійснення трудової діяльності. Завдяки наданню можливості обирати фактичне джерело пенсійного забезпечення громадяни здобули правомочність встановлювати найбільш оптимальну систему пенсійних накопичень. Також визначено правові, економічні та організаційні засади недержавного пенсійного забезпечення в Україні та врегульовано правовідносини, пов'язані з цим видом діяльності. Зокрема, було запроваджено розподіл завдань щодо обслуговування діяльності недержавних пенсійних фондів між адміністратором, компанією з управління активами та банком-зберігачем. У Законі конкретизовано органи державного нагляду та контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення [25, с. 303]. Окрім запровадження низки організаційно-правових заходів, було також встановлено положення щодо нагляду за дотриманням законодавства суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення.

Як зазначає Н.М. Сташкевич, цей Закон наклав заборону на укладання нових договорів з використанням пенсійних схем з визначеними пенсійними виплатами і встановив перехідний період для їх перетворення у схеми з визначеними пенсійними внесками. Перехід успішно відбувся і пенсійні схеми з визначеними пенсійними виплатами більше не діють і/або не пропонуються. На форму сплати внесків не накладено жодних регуляторних обмежень, проте у вказаному Законі детально виписані наступні положення про пенсійні виплати: а) здійснення одноразових пенсійних виплат дозволяється за особливих обставин, таких як серйозне погіршення здоров'я або смерть учасника фонду (ці положення є стандартними для законів такого роду в усьому світі); б) пенсійні виплати

на визначений термін мають здійснюватися протягом щонайменше десяти років; в) довічні пенсії (ануїтети) можуть виплачуватися лише після укладання договорів і перерахунку пенсійних активів страхової організації [23, с. 314]. Законодавець створив прозорий та чіткий механізм здійснення недержавного пенсійного забезпечення, встановивши положення, які фактично регламентують дану процедуру. Чіткість та структурованість окресленої процедури, а також закріплені гарантії надали змогу не допустити зловживань та правопорушень у цій сфері.

2009 року була прийнята Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, яка визначила основні шляхи і засоби удосконалення пенсійної системи та подальшого проведення пенсійної реформи. Ключовими завданнями пенсійної реформи в Україні стало забезпечення стабільності пенсійної системи, соціальної справедливості у солідарній пенсійній системі та формування ефективною, надійною системи недержавного пенсійного забезпечення [26]. 2011 року були прийняті закони України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» та «Про внесення змін до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». З прийняттям вищенаведених законів можливе покращення системи недержавного пенсійного забезпечення та удосконалення пенсійної системи, яка б змогла відповідати сучасним вимогам суспільства. Нове пенсійне законодавство передбачає нові вимоги до компаній з управління активами та зберігачів, які надають послуги на третьому рівні вітчизняної пенсійної системи.

Узагальнюючи вищезазначене, можна дійти висновку, що процес становлення та функціонування недержавного пенсійного забезпечення доречно поділити на 6 відокремлених етапів:

I етап – 1859-1917 роки. На той час переважна частина України ще була у складі Російської імперії. Добровільне страхування почало поширюватися через емеритальні каси. Саме 1859 року з'явилась в Україні перша така каса військово-сухопутного відомства. Також у зазначений

період було затверджене «Положення про пенсійні каси службовців і робітників у приватних кредитних установах, торгово-промислових підприємствах і страхових товариствах», у якому закріплювались основні засади пенсійного забезпечення. Закінчення першого етапу пов'язано з революційними подіями того часу.

II етап – 1917-1941 роки. У цей період відбулося деяке призупинення розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Але саме тоді вказана система працювала здебільшого як соціальний чиник, вона фактично була спрямована на допомогу непрацездатним верствам населення, ніякого інвестиційного потенціалу в системі ще виявлено не було.

III етап – 1941-1991 роки. Нові перспективи для розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення відкрилися після Другої світової війни в результаті істотного підвищення матеріального становища життя населення. Висока заробітна плата і низькі державні пенсії стали чинником у розвитку добровільного накопичення і послужили спонукальним мотивом для динамічного розвитку НПЗ у зазначений період.

IV етап – 1991-2001 роки. Початок цього етапу характеризується двома важливими подіями для України: набуттям Україною незалежності та прийняттям Закону України «Про пенсійне забезпечення». Цей Закон формально поклав початок розвитку системи НПЗ в незалежній країні. Однак цьому періоду притаманні відсутність законодавчо закріплених норм, що регулювали діяльність недержавних пенсійних фондів, відкриття великої кількості недержавних пенсійних фондів, які займались підприємницькою діяльністю і, як наслідок, – втрата довіри з боку населення до всіх недержавних фінансових установ, що пов'язано з великою кількістю шахрайства та банкрутства останніх.

V етап – 2001-2011 роки. Саме на цьому етапі розпочалося реальне реформування пенсійної системи України. Його небезпідставно вважають найголовнішим у розвитку та становленні недержавного пенсійного

забезпечення України. Відповідно до прийнятого 2003 року Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» було запроваджено трирівневу пенсійну систему. Новелою такої системи став третій рівень, а саме недержавне пенсійне забезпечення. У 2004 році Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» визначив правові, економічні та організаційні засади недержавного пенсійного забезпечення в Україні та врегулював правовідносини, пов'язані з цим видом діяльності. Система вперше за часи існування почала функціонувати на основі чітко визначених правових норм.

VI етап – 2011 рік-до сьогодні. Характерним для цих років є саме той момент, що розвиток системи перейшов на новий рівень, а саме на етап удосконалення вже діючої і налагодженої системи недержавного пенсійного забезпечення. Підтвердженням цього є прийняття в 2011 році Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» та Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Саме з їх прийняттям можливо удосконалити пенсійну систему таким чином, щоб вона змогла відповідати сучасним вимогам суспільства.

Станом на 2015 рік вносяться зміни і доповнення до нормативно-правових актів, які регулюють діяльність недержавного пенсійного забезпечення, а тому можна зробити висновок, що реформування відбувається і досі.

Таким чином, удосконалення системи добровільного пенсійного накопичення є вкрай важливим завданням для нашої країни. Інші держави, в яких вже давно працює механізм недержавного пенсійного забезпечення, досягли значних результатів. Їх здобутки є корисними для нашої країни під час проведення пенсійної реформи та можуть допомогти уникнути значних помилок. Створення трирівневої системи пенсійного забезпечення – крок для подолання наслідків тіньових економічних схем, збільшення рівня пенсії, поліпшення економічного становища в цілому.

Саме тому недержавне пенсійне забезпечення містить в собі такі переваги для населення:

1) недержавні пенсії виплачуються разом з державними, що значно підвищує матеріальний рівень одержувача таких пенсій;

2) Законом передбачається декілька видів виплат додаткових пенсій (дострокову та одноразову виплату), що спрощує механізм отримання накопичень;

3) учасник системи самостійно встановлює розмір додаткової пенсії, що прямо залежить від розміру внесків.

Проте необхідність вдосконалення законодавства та нормативно-правової бази в питаннях недержавного пенсійного забезпечення, відновлення довіри з боку населення до системи накопичення в цілому визначає необхідність подальшого розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

У цілому, говорячи про еволюцію недержавного пенсійного забезпечення, можна констатувати, що протягом усієї історії здійснювалося поступове зменшення централізму державних органів щодо регулювання питань у сфері пенсійного та соціального забезпечення.

Така важлива історична подія як здобуття незалежності нашою державою стала поштовхом для більш активного розвитку даного трудово-правового інституту.

Аналізуючи сучасну політику реформ та удосконалень, можливо також сказати, що у зв'язку із євроінтеграційними спрямуваннями Україна гармонізує та оптимізує нормативно-правову базу й систему реалізації законодавчо закріплених положень практично в будь-якій сфері життєдіяльності людей, у тому числі й у сфері пенсійного та соціального забезпечення.

1.2 Недержавне пенсійне забезпечення України: поняття, сутність та зміст

На сьогоднішній день важливою соціальною проблемою нашої держави є пенсійне забезпечення населення. Виникнення цієї проблеми пояснюється тим, що пенсійна система України стала неспроможна забезпечувати гідний рівень життя пенсіонерів, податки для трудової категорії населення постійно зростають, в той час як рівень пенсій надалі залишається низьким. На жаль, з кожним роком така ситуація набуває сталої тенденції.

Згідно з прогнозом Уряду вже до 2050 року кількість пенсіонерів в Україні подвоїться. А це означає, що перед державою може постати необхідність або збільшити до 70 % від фонду оплати праці, тобто майже вдвічі порівняно з нинішнім станом, збори до Пенсійного фонду України, або скоротити розміри пенсій, що звучить не менш фантастично. Тобто єдиною альтернативою у цій ситуації є форсований розвиток у країні недержавного пенсійного забезпечення [27, с. 18]. На нашу думку, ефективне впровадження системи недержавного пенсійного забезпечення виступає дієвим механізмом підвищення рівня життя пенсіонерів. Розвиток зазначеної системи залежить насамперед від ефективної державної політики, її системних та послідовних дій у цьому напрямку. Головним призначенням системи недержавного пенсійного забезпечення є забезпечення додаткового доходу до державної пенсії працюючих після їх виходу на пенсію, що дозволить підвищити рівень життя пенсіонерів та покращити їх матеріальне становища. Добровільність участі в системі накопичення, на наш погляд, є домінуючим фактором, що становить зацікавленість стосовно цього виду пенсійного забезпечення. Іншою позитивною стороною цієї системи є те, що внески стають джерелом довгострокових інвестицій, які сприяють покращенню економічного стану країни. За допомогою інвестування кошти вкладників зберігаються та

примножуються, що, в свою чергу, робить можливим забезпечити учасникам отримання стабільного доходу після виходу на пенсію.

Крім того, необхідність впровадження системи недержавного пенсійного забезпечення пов'язана з такими чинниками:

1) економічними: а) низький рівень трудової діяльності працездатних верств населення; б) розвиток тіньової економіки в державі; в) велика кількість працівників-мігрантів; г) значний відсоток заборгованості серед підприємств та фізичних осіб-підприємців перед Пенсійним фондом України по сплаті страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та сплаті єдиного соціального внеску; г) низький рівень заробітної плати;

2) демографічними: високий рівень старіння населення та малий відсоток народжуваності порівняно з відсотком смертності. Таким чином, весь тягар щодо виплати пенсії лежить на працездатному населенні.

Для більш детального аналізу системи недержавного пенсійного забезпечення окрему увагу зосередимо на понятійно-категоріальному апараті. З точки зору А.В. Михайлова та О.Й. Ткача, поняття недержавного пенсійного забезпечення потрібно розглядати в чотирьох аспектах:

по-перше, як систему суспільних відносин, що мають місце при утворенні вкладником за рахунок пенсійних внесків пенсійного резерву у недержавному пенсійному фонді і використанні його для відшкодування збитків та відвернення загроз, пов'язаних з втратою працездатності за пенсійними підставами, визначеними пенсійним законодавством України;

по-друге, як систему заходів вкладника і недержавного пенсійного фонду по створенню грошового фонду і відшкодування збитків, пов'язаних з настанням втрати працездатності за пенсійними підставами, визначеними пенсійним законодавством України та договором про недержавне пенсійне забезпечення;

по-третє, як вид діяльності недержавних пенсійних фондів в інтересах засновників, вкладників і учасників фонду, що базується на

формуванні юридичною особою пенсій учасникам, на користь яких вкладники перераховують внески, і використанні тимчасово вільних пенсійних резервів фонду для одержання доходу на фінансових та фондових ринках;

по-четверте, як спосіб захисту економічних інтересів вкладників та учасників недержавних пенсійних фондів [28, с. 68]. На наш погляд, зазначені ознаки все ж таки не охоплюють повністю сутність системи недержавного пенсійного забезпечення, а лише характеризують її через призму суспільних відносин як окремі елементи, а не систему в цілому.

У свою чергу, Є.М. Сич розглядає систему недержавного пенсійного забезпечення як механізм, який покликаний забезпечувати громадянам належний рівень пенсії. Ця система дозволяє диференціювати пенсії залежно від рівня доходу громадян та їхньої участі у недержавному пенсійному забезпеченні. На його думку, система недержавного пенсійного забезпечення створює можливості для збереження та примноження коштів вкладників з метою забезпечення одержання ними стабільного доходу після настання пенсійного віку [29, с. 391]. Іншим поглядом на сутність зазначеної системи є те, що вона гарантує виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків громадян, роботодавців та їх об'єднань. Метою цього механізму є одержання громадянами додаткових до загального державного пенсійного страхування пенсійних виплат за рахунок відрахувань на недержавне пенсійне забезпечення, а також інвестиційного прибутку, нарахованого на них [30, с. 168]. Аналізуючи зазначене міркування, слід зауважити, що в положеннях Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» не йдеться про будь-які гарантії, які надаються державою чи суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення. А тому стверджувати, що зазначена система є гарантією, на нашу думку, неправильно.

П. Філіпчук розуміє під недержавним добровільним пенсійним забезпеченням третій рівень пенсійного забезпечення, фінансову основу

якого складають пенсійні фонди, що не належать до державних і поділяються на відкриті, професійні та корпоративні [31, с. 285]. Недержавне пенсійне забезпечення в якості самостійної ознаки передбачає таку особливість як фінансова незалежність пенсійних фондів, їх автономність та незалежність від державного, місцевих бюджетів та інших матеріальних ресурсів, що належать органам влади. Надане визначення у цілому є доцільним та може бути взяте за основу при формуванні нами власного визначення досліджуваного поняття.

О.П. Слюсарчук, Т.О. Бутурлакіна зазначають, що третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, ґрунтується на добровільній участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат, що буде доповненням до пенсійних виплат з першого та другого рівнів [32, с. 5]. Отже, даний вид пенсійного забезпечення характеризується добровільністю й за своїм змістом фактично становить доповнюючий елемент загальної системи пенсійного забезпечення працівників в Україні. Недержавне пенсійне забезпечення є складовою частиною єдиної загальної системи, яка надає змогу формувати матеріально-фінансову основу життєдіяльності непрацездатних осіб.

Цікаве визначення надає Н.П. Коробенко, який вказує, що недержавне пенсійне забезпечення являє собою організаційно-правову основу функціонування пенсійних правовідносин, що виникають у зв'язку з реалізацією правомочними особами права на передбачені цією системою пенсії [33, с. 331]. Неможливо не погодитись з позицією науковця, адже з правової точки зору, недержавне пенсійне забезпечення є по суті фундаментом, який формує суспільні правовідносини, що виникають у зв'язку з припиненням трудових правовідносин.

Змістовним є визначення недержавного пенсійного забезпечення, надане у Роз'ясненні Міністерства юстиції України від 13.06.2012 року: «Система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах

добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення» [34]. Отже, на відміну від першого та другого рівнів, де пенсійні внески є обов'язковими, а ставки відрахувань визначені у законодавстві, відрахування на третьому рівні є суто добровільними, а їх розміри визначають безпосередньо платники таких пенсійних внесків.

Проаналізувавши зазначені вище визначення, на наше переконання, під **недержавним пенсійним забезпеченням** слід розуміти систему суспільних відносин, спрямовану на поліпшення матеріального становища фізичних осіб, участь в якій стимулюється державою, що ґрунтується на добровільному накопиченні пенсійних внесків фізичних та юридичних осіб, та контроль за якою здійснюється державними органами.

За словами А.О. Бахмача, введення недержавного пенсійного забезпечення створює стимули для роботодавців та працюючих громадян для здійснення додаткових пенсійних заощаджень; дає змогу створити професійні та корпоративні пенсійні фонди для здійснення додаткового пенсійного забезпечення осіб, зайнятих на роботах із шкідливими умовами праці; визначити вимоги та критерії, пов'язані із заснуванням суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення, відокремити пенсійні кошти від активів банків і небанківських фінансових установ, які обслуговують пенсійні програми; працюючим громадянам забезпечити собі більш високий рівень життя після виходу на пенсію; забезпечити для вкладників пенсійних коштів інформаційну відкритість діяльності недержавних пенсійних фондів, банків та небанківських фінансових установ, які обслуговують пенсійні програми; залучити до створення пенсійних фондів банки та небанківські фінансові установи; забезпечити додаткові умови для відпливу коштів з «тіньового» сектору економіки; забезпечити формування нових джерел інвестиційних ресурсів для інвестування реального сектору економіки; створити умови для додаткового стимулювання розвитку ринку

капіталів та підвищення ліквідності фондового ринку; побудувати систему недержавного пенсійного забезпечення на основі апробованих у світовій практиці принципів та механізмів; зробити ще один крок до уніфікації законодавства України та законодавства Європейського Союзу [35, с. 15]. Даний перелік позитивних аспектів недержавного пенсійного забезпечення дає чітке уявлення про його значення для нашої країни. При умові, що всі перелічені аспекти будуть функціонувати на сто відсотків, недержавне пенсійне забезпечення виконає своє призначення, яке полягає як в можливості отримання додаткової пенсії, так і в економічному зростанні держави.

Недержавне пенсійне забезпечення передбачає наявність таких учасників пенсійних правовідносин як фізичні особи, на користь яких сплачуються пенсійні внески (громадяни України, іноземці, особи без громадянства) та недержавні пенсійні фонди, страхові організації або банківські установи, які безпосередньо здійснюють забезпечення громадян пенсіями [24; 36, с. 82]. Суспільні правовідносини, які складаються у процесі недержавного пенсійного забезпечення, передбачають присутність двох сторін або двох учасників, а саме працівника та підприємства, установи чи організації, яка здійснює фінансову діяльність, пов'язану із накопиченням та виплатою пенсійних внесків. Тобто, дані правовідносини завжди є двосторонніми.

На думку Є.В. Вівдюка, подальша розбудова системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні матиме своїм наслідком позитивний результат у діяльності загальної пенсійної системи нашої держави. По-перше, залежність величини пенсії від здійснених внесків, що її вимагає накопичувальна пенсійна система, має зменшити викривлення на ринку праці (витіснення робочої сили у сферу тіньової економіки), адже люди перестають розглядати внески в пенсійний фонд як додатковий податок. По-друге, заощаджені внески та отриманий за їх рахунок інвестиційний дохід перетворюються в пенсійний дохід шляхом ануїтету або поступового

зняття з рахунку. Це означає, що люди зацікавлені виходити на пенсію якомога пізніше для того, щоб отримувати більшу пенсію. Як наслідок, пенсійний вік збільшується автоматично, без втручання держави. Таким чином, кількість досвідчених кадрів, що присутні на ринку праці, не зменшується. По-третє, пенсійні фонди, управління якими здійснюють суб'єкти недержавного сектора, розміщують капітал, виходячи з економічних, а не політичних міркувань, таким чином підвищуючи норму прибутку як для самого фонду, так і для економіки в цілому, здійснюють диверсифіковане інвестування, підтримують розвиток фінансового сектора шляхом створення платоспроможного попиту на нові фінансові інструменти та інститути, що одночасно веде до створення нових робочих місць, а значить і підвищує зайнятість [37, с. 261-262]. З огляду на такі тенденції у розвитку суспільства, які передбачають зрушення в бік недержавного пенсійного забезпечення, можна сказати, що трудо-правовий інститут соціального та пенсійного забезпечення буде самостійною та самоврегульованою системою правовідносин, яка фактично автономно визначатиме граничний вік зайняття трудовою діяльністю, вільний вибір розміру пенсійних внесків, а отже і розміру пенсій у майбутньому тощо.

Як вказує О.І. Дем'янчук, до суб'єктів, які здійснюють недержавне пенсійне забезпечення, входять:

- недержавні пенсійні фонди, які укладають пенсійні договори між вкладниками та адміністраторами фондів;
- страхові організації, що укладають договори про страхування довічної пенсії, страхування ризиків настання інвалідності чи навіть смерті особи, що вносить пенсійні кошти;
- банківські установи, які відкривають депозитні пенсійні рахунки [38, с. 72].

З огляду на це, громадяни мають різні варіанти забезпечення себе в похилому віці. Кожен суб'єкт господарювання, який здійснює недержавне

пенсійне забезпечення, має свою певну специфіку щодо формування майбутньої пенсії за рахунок тих коштів, що йому надає працівник.

При вищезазначеній структурі системи пенсійного забезпечення, як зазначає В.Д. Базилевич, страхування додаткової пенсії здійснюється страховими компаніями та пенсійними фондами, а гарантована (основна) пенсія виплачується державою і залежить від її здатності акумулювати необхідні для цієї мети грошові засоби [39, с. 116]. Така система надає змогу максимально забезпечити людей пенсійного віку засоби для існування та нормальної життєдіяльності. Описаний механізм пенсійного забезпечення створює належну матеріальну основу для виплати пенсій працівникам.

У нашій країні питання недержавного пенсійного забезпечення регулюються Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», який визначає правові, економічні та організаційні засади недержавного пенсійного забезпечення в Україні та регулює правовідносини, пов'язані з цим видом діяльності. Офіційне тлумачення поняття системи недержавного пенсійного забезпечення міститься в ст. 2 Закону, де зазначається, що система недержавного пенсійного забезпечення – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат [24]. Аналізуючи вищезазначену статтю, можна виділити такі ознаки недержавного пенсійного забезпечення:

- становить третій рівень пенсійного забезпечення України, що міститься в нормах Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

- функціонує на добровільній основі, що є головною відмінністю від системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- реалізується через формування накопичень, що вносяться до недержавних пенсійних фондів;
- метою є здійснення пенсійних виплат учасникам недержавного пенсійного забезпечення, які виплачуються додатково до державної пенсії;
- передбачає різні види виплати додаткових пенсій, а саме: пенсію на визначений строк, одноразову виплату та довічну пенсію;
- регулюється законодавством України та підзаконними нормативно-правовими актами.

Отже, виходячи з вищезазначеного, ми можемо стверджувати, що Закон дає можливість самому визначати розмір своєї додаткової пенсії, який залежить лише від розміру внесків, періоду їх накопичення, самому визначати вік, з якого буде виплачуватись недержавна пенсія, корегувати його. Ще однією позитивною рисою є те, що пенсійні накопичення успадковуються. Також Закон дає змогу самостійно обирати недержавний пенсійний фонд, а якщо діяльність обраного фонду не влаштовує, вкладник має право перевести свої накопичення до іншого недержавного фонду.

З огляду на вищенаведене, необхідно вказати на те, що **сутність та зміст недержавного пенсійного забезпечення** полягають у тому, що воно становить собою специфічний механізм реалізації матеріального забезпечення працівників, які досягли пенсійного віку, та передбачає існування двосторонніх суспільних правовідносин між працівником та підприємством, установою чи організацією, які здійснюють діяльність у сфері накопичення пенсійних внесків з метою їх подальшої виплати працівнику після досягнення ним пенсійного віку й можуть самостійно врегульовувати питання щодо моменту виходу на пенсію, розміру пенсії, порядку та строку її виплати тощо.

Система недержавного пенсійного забезпечення відіграє надзвичайно важливу роль у соціальному забезпеченні як всієї країни, так і конкретної особи. Зазначена система дає можливість накопичити майбутню пенсію за рахунок власних внесків, тобто кожний бажаючий заздалегідь може

розраховувати на визначений договором розмір пенсії, який залежить лише від розміру його внесків. І це ніяким чином не позбавляє його права на отримання обов'язкової державної пенсії.

1.3 Функції та принципи державної політики у сфері недержавного пенсійного забезпечення

Недержавне пенсійне забезпечення України покликане вирішити ряд загострених соціальних та економічних проблем нашої держави. Однією з головних умов ефективного запровадження системи добровільного пенсійного забезпечення є фактор довіри з боку осіб, які можуть стати учасниками такої системи. Саме з цим у нашій державі існує проблема. Громадяни України не довіряють недержавним фінансовим установам. І це є виправдана недовіра. Минулий досвід залишив свій негативний відбиток, коли на початку 90-х років ХХ ст. сфера приватних пенсійних фондів та банки визнавали себе банкрутами, а високий показник інфляції знецінював кошти вкладників. Іншими словами, зазначена система повинна містити гарантії свого функціонування. Більш того, такі гарантії мають регламентуватись нормативно-правовими актами.

Головні засади всієї системи недержавного пенсійного забезпечення є відправними точками на шляху довіри потенційних учасників до неї. В нашому випадку головні засади окресленої системи знайшли свій прояв у принципах недержавного пенсійного забезпечення, що закріплені в головному законі, який регулює всі взаємовідносини з недержавного пенсійного забезпечення. Деякі вчені зазначають, що саме в принципах будь-якої системи містяться гарантії, які надаються законодавцями та закріплюються в нормах. Система недержавного пенсійного забезпечення не є виключенням, тому можна стверджувати, що принципи зазначеної системи також містять ряд гарантій, що надаються законодавцем.

Принципи права становлять собою головні засади будь-якої галузі права. Це відправні точки та вихідні положення, які найбільш точно відображають сутність права і офіційно закріплюються в нормах законодавства. Як відзначив відомий науковець у галузі теорії держави та права С.С. Алексєєв, принципи права є закріпленими в праві першоосновами, фундаментальними засадами, які в загальному плані розкривають сутність права, його зміст, основи, закріплені в ньому закономірності суспільного життя [40, с. 98]. Принципи становлять собою фундамент виникнення й розвитку будь-яких суспільно-правових відносин, у тому числі й відносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення. Вони віддзеркалюють правову природу певної діяльності або суспільної поведінки. Принципи права – це керівні засади, ідеї, що обумовлені об'єктивними закономірностями існування, рівнем розвитку суспільства і визначають зміст та спрямованість правового регулювання. Сутність та значення основоположних засад характеризується тим, що вони лаконічно, проте достатньо конкретно віддзеркалюють найбільш значимі характерні особливості певного інституту або галузі правових норм, які регулюють відповідні суспільні правовідносини [41, с. 127]. Варто погодитись з визначенням науковця та зазначити, що через принципи можливо безпосередньо простежити характерні особливості тих чи інших правовідносин у суспільстві. Вони визначають загальну мету та напрями існування певних суспільних відносин. У свою чергу, вчені О.В. Смирнов та Ф.Н. Фаткуллін вважають, що принципи можуть бути встановлені виключно із врахуванням сутності та змісту правових норм, вони не можуть становити собою керівні ідеї правової свідомості, які здобули соціальне визнання та не закріплені законодавчо реалізуються у житті [42, с. 15-17]. Необхідно зауважити, що, безумовно, правові норми можуть відображати основоположні засади кожної сфери діяльності та правовідносин, однак, разом з тим, вони віддзеркалюють саме особливості правосвідомості людей, їх потреб та інтересів, а отже принципи можуть

виходити як зі змісту правових норм, так і із загальної тенденції у поведінці людей, у їх звичаях тощо.

Ми вважаємо, що принципи недержавного пенсійного забезпечення визначають сутність, головні ідеї та подальший розвиток правових норм у сфері добровільного пенсійного забезпечення. Вони покликані регулювати правовідносини між учасниками в системі недержавного пенсійного забезпечення. З огляду на це, варто зазначити, що недержавне пенсійне забезпечення становить третій рівень системи пенсійного забезпечення України, тобто воно являє собою один із складових елементів системи пенсійного забезпечення. Отже, можна стверджувати, що здійснення добровільного пенсійного накопичення базується на загальних принципах загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення, зокрема, на принципі законодавчого визначення умов та порядку пенсійного страхування, зацікавленості будь-якого працівника у власному матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію, рівноправності застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат, цільового та ефективного використання коштів пенсійного страхування, відповідальності суб'єктів пенсійного страхування за порушення норм пенсійного законодавства (ст. 7) [2]. Проте система недержавного пенсійного забезпечення функціонує на базі Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», в якому визначено свої специфічні принципи, які впливають з його сутності та призначення.

За сферою дії принципи класифікуються на:

- загальноправові, які притаманні всім галузям права;
 - міжгалузеві, що відображають загальні риси декількох галузей;
 - галузеві, що характеризують специфіку конкретної галузі;
 - внутрішньогалузеві, які характеризують окремі інститути галузі [41, с. 128].
- Такий критерій класифікації принципів є характерним практично для будь-якого трудо-правового інституту. Він є доцільним, оскільки передбачає наявність як загальних принципів, характерних для

будь-яких правовідносин, зокрема й відносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення, так і суміжних та спеціальних, що вирізняють ці відносини з-поміж інших.

У своїх наукових працях П.Д. Пилипенко відокремлює принципи права від правових принципів. Якщо принципи права є першоосновами щодо права юридичного і становлять його сутність і зміст, то правові принципи визначаються у самому юридичному праві, а тому є вторинними, похідними [43, с. 56-57]. Н.Б. Болотіна поділяє принципи права у сфері соціального забезпечення на два види: принципи формальні та принципи змістовні. Останні формулюють загальні засади змісту права на соціальний захист. Формальні ж принципи відображають якість юридичного механізму забезпечення такого права [41, с. 128]. У свою чергу, принципи недержавного пенсійного забезпечення відносяться до внутрішньогалузевих, так як вони характеризують окремий правовий інститут пенсійного забезпечення. Значення принципів недержавного пенсійного забезпечення полягає в тому, що вони є основою добровільного пенсійного страхування, характеризують його зміст та сутність, спрямовані на вдосконалення законодавства про недержавне пенсійне забезпечення та накопичення пенсійних коштів, покликані визначити перспективи подальшого розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Крім того, принципи являють собою гарантії реалізації прав учасниками та іншими суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення.

С.С. Пахода вказує, що основними принципами недержавного пенсійного забезпечення є наступні:

- принцип добровільного формування недержавних пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб;

- принцип добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибір виду пенсійної виплати відповідно до діючого законодавства;

- добровільне прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- економічна зацікавленість роботодавця у відрахуванні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- зацікавленість фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні [44, с. 87].

Вищенаведений перелік принципів недержавного забезпечення громадян пенсіями максимально точно й повно відображає специфіку правовідносин, що виникають у цій сфері. Важливо відмітити той факт, що принциповою основою недержавного пенсійного забезпечення є самостійне формування пенсій, а також зацікавленість усіх сторін даних правовідносин.

Відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» недержавне пенсійне забезпечення здійснюється на принципах: законодавчого визначення умов недержавного пенсійного забезпечення; заінтересованості фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні; добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб; добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених цим Законом; добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення; економічної заінтересованості роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення; неможливості необгрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких

пенсійних внесків; рівноправності всіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі; розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів інших суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення та накопичувального пенсійного страхування з метою захисту майнових прав учасників пенсійного фонду та унеможливлення банкрутства пенсійного фонду; визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи; гарантування фізичним особам реалізації прав, наданих їм цим Законом; цільового та ефективного використання пенсійних коштів; державного регулювання розміру тарифів на послуги, що надаються у системі недержавного пенсійного забезпечення; відповідальності суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм, передбачених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами; державного регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляду за його здійсненням (ст. 4) [24].

З огляду на те, яку роль відіграють принципи для всієї системи недержавного пенсійного забезпечення України, вважаємо за потрібне розглянути їх більш детально.

Першим серед зазначеного переліку знаходиться принцип законодавчого визначення умов недержавного пенсійного забезпечення. Слід усвідомлювати, що кожна система накопичення грошових коштів у будь-якій країні піддається різноманітним видам ризиків. Для того щоб їх вплив не набував руйнівної сили в процесі функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення, з метою захисту та збереження накопичених пенсійних коштів чинним законодавством передбачено комплекс захисних механізмів, реалізація яких проводиться як за допомогою зовнішнього контролю, так і через установлення контрольних процедур у самій системі [45, с. 3]. До вказаного принципу включається не тільки законодавчо визначені умови добровільної системи накопичення, а

й визначений порядок здійснення недержавної пенсійного забезпечення та система контролю за недержавним пенсійним забезпеченням в цілому.

Другий принцип – принцип заінтересованості фізичних осіб в недержавному пенсійному забезпеченні. До загальних засад функціонування системи недержавних пенсійних фондів належить економіко-соціальна зацікавленість працівників, а також роботодавців та можливість вільної участі в будь-якому недержавному пенсійному фонді [46, с. 150]. Тобто йдеться про необхідність державного стимулювання фізичних осіб щодо участі в системі недержавного накопичення. На нашу думку, цей принцип пов'язаний з поінформованістю населення про цю систему в цілому, а також про принципи її функціонування. Громадяни повинні знати, що за допомогою участі в недержавному пенсійному забезпеченні вони можуть отримувати додаткову пенсію разом з гарантованою державною, що, в свою чергу, збільшить їх матеріальний рівень в старості та дасть змогу задовольнити власні потреби після виходу на пенсію. Така інформація повинна бути чіткою та прозорою, в ній необхідно вказати ризики та способи їх зменшення. Саме тоді, володіючи максимальним обсягом інформації, особа буде психологічно готова взяти участь в системі недержавного пенсійного забезпечення.

Найголовнішим принципом у системі недержавного пенсійного забезпечення, на нашу думку, є принцип добровільності. Цей принцип свідчить про те, що будь-яка участь у додатковому накопиченні не має примусового характеру, вона не є обов'язковою. Брати участь в зазначеній системі чи ні особа вирішує на власний розсуд. До принципу добровільності відносяться: добровільність участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійних виплат, добровільність прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення, добровільність створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних та об'єднаннями юридичних

осіб. Зазначені принципи свідчать про те, що добровільність полягає не тільки в прийнятті рішення щодо участі особи в додатковому пенсійному забезпеченні, а й означає свободу волі у сфері укладання пенсійних угод з керівниками недержавних пенсійних фондів, щодо укладення договору страхування довічної пенсії, договору про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб з банківською установою, щодо вибору недержавного пенсійного фонду та вибору пенсійної схеми. Тобто, фізична особа має право вільно обирати фінансову установу, що здійснює недержавне пенсійне забезпечення та навіть одночасно сумішати декілька форм додаткового накопичення, оскільки Законом не заборонено бути учасником недержавного пенсійного фонду та, наприклад, укласти договір страхування довічної пенсії.

Принцип добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних та об'єднаннями юридичних осіб є свідченням того, що утворення недержавних пенсійних фондів – це вільне право будь-кого. Утворення таких установ базується виключно на власному бажанні та намірі фізичної чи юридичної особи заснувати недержавний пенсійний фонд.

Принцип добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення є головною відмінністю даного виду пенсійного забезпечення від загальнообов'язкового пенсійного страхування, що здійснюється державою. Солідарна система базується виключно на принципах солідарності, субсидування та здійснення виплати пенсій за рахунок Державного бюджету України, тоді як недержавне пенсійне забезпечення ґрунтується на бажанні отримувати додаткову до державної пенсію шляхом добровільної участі особи у формуванні пенсійних накопичень, які складаються з власних внесків учасника системи додаткового пенсійного забезпечення, сплачених в період трудової діяльності.

Принцип добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення конкретизується в двох статтях Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». В ньому зазначено, що роботодавці-юридичні особи, а також роботодавці-фізичні особи можуть брати участь у формуванні накопичення пенсійних коштів на користь своїх працівників у будь-який спосіб, наприклад, сплачувати пенсійні внески до пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок до банківської установи. Якщо роботодавець відраховує кошти для пенсійного забезпечення на користь усіх найманих осіб, що працюють у нього, пенсійні договори укладаються роботодавцем з пенсійним фондом за вибором такого роботодавця. Роботодавець отримує можливість визначати єдиний загальний для всіх працівників відсоток пенсійних відрахувань до пенсійного фонду на користь своїх працівників, враховуючи рівень їх заробітної плати, або застосовувати прогресивну шкалу відсотків відрахувань відносно суми заробітної плати залежно від віку працівників та (або) від стажу їх роботи на даному підприємстві із встановленням однакового відсотка відрахувань пенсійних внесків для кожної визначеної групи працівників [24, ст.ст. 2, 4]. Тобто йдеться про те, що принцип добровільності діє і після того як роботодавець-платник став учасником недержавного пенсійного забезпечення.

Принцип добровільності поєднується з принципом економічної зацікавленості роботодавця щодо відрахування пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення. Цей принцип діє з метою стимулювання роботодавців до участі в недержавному пенсійному забезпеченні. Держава гарантує таким учасникам податкові пільги. При цьому пільги при оподаткуванні для юридичних осіб полягають у наступному:

– пенсійні відрахування не включаються до Фонду оплати праці та не обкладаються внесками в соціальні фонди. У зв'язку з цим виникає можливість заощадити більше ніж 37 % від суми пенсійних внесків, залежно від виду економічної діяльності підприємства;

– на внески до недержавних пенсійних фондів не накладається податок, якщо розмір внесків не перевищує 15 % від фонду оплати праці найманої особи та щомісячний внесок не перевищує розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, помноженого на коефіцієнт 5;

– пенсійні внески не обкладаються податком з доходів фізичних осіб, а також з цієї суми не сплачуються внески в фонди загальнообов'язкового соціального страхування. Податкові пільги для фізичних осіб-підприємців полягають у наступному: фізична особа, що сплачує пенсійні внески, має право на отримання пільги щодо сплаченого прибуткового податку (тобто щорічне повернення переплачених сум податку на доходи фізичних осіб – «податковий кредит») в наступних розмірах: а) при сплаті пенсійних внесків на свою користь – податок з доходів фізичних осіб, сплачених на суму, що перевищує суму місячного прожиткового мінімуму для працездатної особи на 1 січня звітного періоду, помноженого на коефіцієнт 5 (з 1 січня 2014 року ця сума складає 6090 грн.); б) при сплаті пенсійних внесків на користь членів сім'ї першого ступеня споріднення (подружжя, батьки, діти) – 50 % суми, що вказана вище (на 1 січня 2014 року – 3045 грн.) [47]. Також до економічної заінтересованості роботодавців-платників відноситься отримання довгострокових недорогих внутрішніх (за рахунок застосування податкових пільг) інвестиційних ресурсів і ефективного інструмента управління персоналом.

Гарантією для працівників щодо безпідставного припинення здійснення пенсійних внесків до недержавних пенсійних фондів, страхових організацій або банківських установ з боку роботодавців, які розпочали здійснювати такі пенсійні внески, виступає принцип неможливості

необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення.

Принцип рівноправності всіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі, надає рівні права та можливості для кожного учасника окремо визначеної пенсійної схеми. Відповідно до Закону пенсійна схема – документ, який визначає умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення учасників фонду. Пенсійна схема повинна відображати: опис всіх видів та умов здійснення пенсійних виплат; порядок визначення розміру пенсійних виплат; порядок та строки сплати пенсійних внесків, у тому числі можливість їх зміни за умовами пенсійного контракту; умови та порядок участі у пенсійній схемі; права та обов'язки вкладника, учасника фонду за даною пенсійною схемою; інші умови, що не суперечать законодавству [24]. У свою чергу, принцип визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному рахунку учасника фонду або застрахованої особи, дозволяє розподіляти прибуток від інвестиційної діяльності між учасниками пенсійного фонду пропорційно тим внескам, що відображаються на їх індивідуальних рахунках. Індивідуальний рахунок належить чітко визначеній особі, саме на ньому відбувається накопичення пенсійних внесків впродовж всієї трудової діяльності. Таким чином, з урахуванням зроблених пенсійних заощаджень, які містяться на індивідуальних рахунках, і визначається сума майбутніх пенсійних виплат.

Принцип розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів інших суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення та накопичувального пенсійного страхування з метою захисту майнових прав учасників пенсійного фонду та унеможливлення банкрутства пенсійного фонду полягає в тому, що активи засновників пенсійного фонду, роботодавців-платників, адміністратора, компанії з управління активами, страхових організацій відокремлені одні від одних. Такий стан дозволяє, по-перше, унеможливити несанкціоноване розпорядження коштами

пенсійних фондів, виключити нецільове використання цих заощаджень, по-друге, захистити недержавні пенсійні фонди від банкрутства. Унеможливлення банкрутства пенсійного фонду передбачено законодавством. Відповідно до цих норм пенсійні фонди не можуть бути визнані банкрутами згідно із законодавством про банкрутство і не відповідають за зобов'язаннями своїх засновників і компаній, що обслуговують пенсійні фонди. Завдяки зазначеному принципу на законодавчому рівні запроваджено ефективну систему зберігання та управління активами.

Доповненням до вищезазначеного принципу є принцип цільового та ефективного використання пенсійних коштів, який полягає в забороні використання активів для здійснення будь-якої іншої діяльності, окрім діяльності недержавного пенсійного забезпечення. За твердженням І.Ю. Хомич, принцип цільового використання коштів соціальних фондів передбачає наявність виключної мети (цілі), на яку ці кошти мають бути витрачені. Для практичної реалізації цього принципу необхідний постійний контроль та моніторинг за витрачанням коштів соціальних фондів [48, с. 132]. Тобто цим принципом дозволено використання пенсійних коштів тільки задля накопичення, інвестування та виплати зазначених активів. Ефективність у даному випадку передбачає вдале інвестування пенсійних коштів з метою отримання прибутку та збільшення активів.

Принцип гарантування фізичним особам реалізації прав згідно із законодавством про недержавне пенсійне забезпечення створює умови, які не тільки сприяють реалізації прав щодо участі в системі добровільного накопичення, а й не допускає обмеження цих прав з огляду на те, що недержавне пенсійне забезпечення відіграє важливу роль як у реформі пенсійного забезпечення, так і в соціальному добробуті країни [49, с. 136]. Вищезазначений принцип включає в себе забезпечення громадян можливостями для належної реалізації конституційно закріпленого принципу, що стосується соціального та пенсійного забезпечення. Даний

принцип означає також створення ефективної нормативно-правової бази й забезпечення здійснення загальнодержавних програм, які направлені на досягнення оптимального результату у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

Принцип державного регулювання розміру тарифів на послуги, що надаються у системі недержавного пенсійного забезпечення, свідчить про те, що розмір оплати послуг засновників недержавних пенсійних фондів та осіб, які здійснюють управління такими фондами, до яких відносяться адміністратори, компанії з управління активами та зберігачі, встановлюється та регулюється виключно державою [49, с. 137]. Для кожного з перелічених суб'єктів встановлюється граничний розмір оплати наданих послуг, який за будь-яких обставин не може бути перевищений.

Серед зазначених вище принципів вагомим є принцип відповідальності суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм, передбачених Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та іншими нормативно-правовими актами, і принцип державного регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляду за його здійсненням. Ці принципи надають гарантії діяльності системи недержавного пенсійного забезпечення, що здійснюється виключно на підставі чинного законодавства та гарантує його дотримання. Контроль та нагляд за діяльністю добровільного накопичення здійснюється одночасно трьома державними органами, за якими закріплені певні функції. До них відносяться: Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку та Національний банк України.

Також Законом встановлені норми відповідальності суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення за порушення діючого законодавства, що регулює зазначену сферу. О.І. Ткач вважає, що, окрім державного контролю, ще повинен здійснюватись громадський контроль за

діяльністю і дотриманням кваліфікаційних вимог та професійної етики членами Ради недержавних пенсійних фондів та особами, які надають послуги фонду. Адміністратор повинен забезпечувати регулярне інформування учасників про стан їхніх накопичень. Регламентація рекламної діяльності в сфері недержавного пенсійного забезпечення з боку держави з метою уникнення поширення недостовірної інформації для учасників або введення їх в оману також повинна стати додатковим інструментом нагляду. Отже, держава здійснюватиме комплекс організаційних, правових, інформаційних та інших заходів, спрямованих на попередження дій, що можуть призвести до втрати або зменшення пенсійних накопичень учасників НПФ. Держава гарантує дотримання законодавства з метою захисту майнових прав та законних інтересів учасників недержавного пенсійного забезпечення шляхом здійснення нагляду та контролю відповідними державними органами [50, с. 35].

На підставі зазначених вище положень робимо висновок, що принципи недержавного пенсійного забезпечення умовно можна поділити на два види. До першого відносимо принципи, які регулюють відносини з реалізації права на недержавне пенсійне забезпечення, до другого – принципи, які відносяться до охорони функціонування та провадження діяльності у сфері недержавного пенсійного забезпечення. Якщо конкретизувати склад принципів кожного виду, то перший з них включає принципи законодавчого визначення умов недержавного пенсійного забезпечення; заінтересованості фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні; добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб; добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених цим Законом; добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення; економічної

заінтересованості роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення; рівноправності всіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі; визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи.

У свою чергу, другий вид містить принципи неможливості необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків; розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів інших суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення та накопичувального пенсійного страхування з метою захисту майнових прав учасників пенсійного фонду та унеможливлення банкрутства пенсійного фонду; гарантування фізичним особам реалізації прав, наданих їм Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення»; цільового та ефективного використання пенсійних коштів; державного регулювання розміру тарифів на послуги, що надаються у системі недержавного пенсійного забезпечення; відповідальності суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм, передбачених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами; державного регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляду за його здійсненням.

Відомий науковець Д.М. Сандлер доповнює законодавчий перелік принципів ще одним, не менш важливим. Він вважає, що недержавне пенсійне забезпечення повинно також ґрунтуватись на принципі здійснення інвестиційної діяльності виключно в інтересах вкладників та учасників з метою захисту пенсійних внесків від інфляції та збільшення пенсійних накопичень за допомогою отримання інвестиційного доходу [51, с. 42]. У даному контексті хотілось би звернути увагу на деяке

недопрацювання. На нашу думку, повинен бути ще один принцип, який стосується діяльності страхових організацій, що здійснюють страхування довічної пенсії, ризику настання інвалідності або смерті, та банківських установ, в яких можливо відкрити пенсійні депозитні рахунки, так як вони також відносяться до суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення. Раніше ж зазначені законодавчо закріплені принципи стосуються здебільшого одного із суб'єктів системи, а саме лише недержавних пенсійних фондів.

Узагальнюючи вищенаведене, стверджуємо, що система недержавного пенсійного забезпечення має чітко визначені гарантії у вигляді принципів недержавного пенсійного забезпечення. Важливим є і той факт, що зазначені принципи не лише перелічені в законодавстві, а й багато із них закріплені в нормах, що регулюють діяльність всіх суб'єктів на всіх етапах недержавного забезпечення.

Ю.В. Вітка зазначає, що до функцій недержавного пенсійного забезпечення належать:

- забезпечення адміністрування пенсійних активів;
- забезпечення управління пенсійними активами;
- забезпечення зберігання пенсійних активів [52].

Наведений перелік функцій є занадто вузьким і розкриває правову природу функціонування недержавного пенсійного забезпечення дуже абстрактно. Зокрема, слід зауважити, що в наведеній класифікації відсутні зазначення щодо безпосередньої виплати пенсійних внесків громадянам після виходу їх на пенсію тощо.

Достатньо комплексно визначають функції недержавного пенсійного забезпечення Т.В. Мединська та І.Л. Бондарук, які розглядають їх через призму тих органів і організацій, що безпосередньо здійснюють діяльність у цій сфері. Зокрема, запропонована науковцями класифікація функцій виглядає наступним чином:

1. Рада недержавного пенсійного фонду реалізує такі функції як:

- a. Укладення угод між сторонами правовідносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення;
 - b. Заслуховування звітності щодо діяльності учасників недержавного пенсійного забезпечення;
 - c. Затвердження інформації щодо фінансово-матеріального становища недержавного пенсійного фонду;
 - d. Нагляд і контроль за цільовим використанням недержавного пенсійного фонду.
2. Адміністратор недержавного пенсійного фонду:
 - a. Залучення вкладників, укладання пенсійних контрактів;
 - b. Управління індивідуальними пенсійними рахунками;
 - c. Облік внесених коштів на пенсійні рахунки;
 - d. Розрахунок та безпосереднє виплачування пенсій.
 3. Компанія з управління активами:
 - a. Аналіз ринку фінансових інструментів;
 - b. Розміщення активів згідно з інвестиційною декларацією НПФ;
 - c. Забезпечення прибутковості вкладень пенсійного капіталу.
 4. Банк-зберігач:
 - a. Зарахування пенсійних внесків;
 - b. Виконання розпоряджень адміністратора й компанії з управління активами;
 - c. Ведення обліку цінних паперів;
 - d. Контроль за діяльністю компанії з управління активами й адміністратора.
 5. Незалежний аудитор:
 - a. Аудиторська перевірка діяльності пенсійного фонду, адміністратора, компанії з управління активами, банку-зберігача (проводиться не частіше одного разу на рік за рахунок коштів суб'єкта, що перевіряється) [53, с. 115].

Разом з тим хотілось би наголосити на тому, що наведена класифікація функцій є громіздкою. Вона хоча й дозволяє у цілому визначити функції недержавного пенсійного забезпечення, проте у зв'язку із занадто широким їх переліком сутність даного суспільно-правового явища втрачається.

Т.В. Стадниченко вказує, що економічно розвинуті держави мають системи недержавного пенсійного забезпечення, які володіють не лише функцією соціального забезпечення, а й функцією збирання й накопичення грошових коштів громадян та подальше їх перетворення в довгострокові інвестиційні ресурси [54, с. 183]. З огляду на це, доцільно констатувати наявність лише трьох основних функцій недержавного пенсійного забезпечення, до яких слід віднести: соціальну функцію, функцію збору пенсійних внесків та функцію трансформації внесених грошових коштів у довгострокові інвестиції. Однак знову ж таки відсутнє зазначення функції безпосередньої виплати акумульованих пенсійних внесків особам-вкладникам.

І.В. Кір'янов серед функцій недержавних пенсійних фондів виділяє соціальну інституційну функцію пенсійного забезпечення, функцію інституційного інвестування і організаційну функцію [55, с. 7]. Доречно наголосити на такій функції як організаційна, оскільки вона повністю віддзеркалює правову природу недержавного пенсійного забезпечення. Організація пенсійних виплат за даним видом пенсійного забезпечення передбачає створення відповідної системи внесення наданих коштів, зростання їх кількості й планомірний розподіл та виплата останніх після досягнення особою пенсійного віку.

М.Ф. Желтова виділяє ті ж функції недержавних пенсійних фондів, які сформульовані І.В. Кір'яновим, і вказує на те, що недержавні пенсійні фонди:

– є специфічною організаційно-правовою формою некомерційних організацій соціального забезпечення;

– здійснюють накопичення добровільних пенсійних внесків із створенням пенсійних резервів та їх розміщенням на основі дотримання принципів збереження, надійності, доходності, ліквідності та диверсифікації [56, с. 124].

Тобто, як і попередній автор, даний дослідник передбачає наявність такої функції як організаційна, а також доповнює зазначений перелік ще однією функцією, такою як раціональний розподіл аккумулятованих пенсійних внесків. Разом з тим хотілось би наголосити на тому, що остання функція безпосередньо стосується організації, а тому її фактичне окреме виділення є не зовсім доцільним.

Так як система недержавного пенсійного забезпечення виконує важливу роль в соціальному аспекті нашої держави, то функції, покладені на неї, також є провідними. До головних функцій відноситься:

1) підвищення матеріального рівня людей похилого віку. Разом із пенсійними виплатами, що виплачуватимуться з реформованої системи обов'язкового пенсійного страхування, середня пенсія становитиме 55-60 % середньої заробітної платні проти нинішніх 32 % [51, с. 42];

2) зменшення обсягів тіньової економіки. Законодавством встановлені податкові пільги для учасників недержавного пенсійного забезпечення, якими передбачено, що внески до недержавних пенсійних фондів та одержаний інвестиційний дохід не оподатковуються, а оподатковуються лише пенсійні виплати. Але так як внески до недержавних пенсійних фондів не повинні перевищувати 25 % заробітної плати учасника недержавного пенсійного забезпечення, то у таких учасників є дієвий стимул одержувати свою заробітну плату в офіційному секторі;

3) розвиток та покращення фондового ринку нашої держави;

4) сприяння розвитку страхувального бізнесу. Розвиток недержавних пенсійних фондів спричинить значне збільшення попиту на продукти страхувального бізнесу, зокрема на страхування життя та на

страхування довічної пенсії з установленим періодом, довічної обумовленої пенсії, довічної пенсії подружжя;

- 5) збільшення надходжень до Державного бюджету України;
- 6) зняття напруги з Пенсійного фонду України;
- 7) довгострокові інвестиції в економічний сектор держави.

Оскільки внески недержавного пенсійного забезпечення інвестуються на довгострокову перспективу, то це, в свою чергу, позитивно відображається на економічному зростанні.

1.4 Нормативно-правове регулювання недержавного пенсійного забезпечення

Конституція України гарантує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Згідно зі ст. 46 Основного Закону громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [57]. Дотримуючись цих норм, пенсіонери займають одне із центральних місць у соціальній системі та політиці держави.

На сучасному етапі, коли більш розвинені країни світу вже давно відмовились від однорівневої системи пенсійного забезпечення, наша держава і досі проводить пенсійну реформу, яка реалізується через впровадження двох нових рівнів. Основу такої системи становить недержавне пенсійне забезпечення, яке покликане полегшити роботу

Пенсійного фонду України шляхом зняття навантаження з Державного бюджету України, надати громадянам після виходу на пенсію можливість збільшення розміру своєї пенсії додатково до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування шляхом здійснення внесків протягом визначеного періоду в недержавні пенсійні фонди та примноження останніх. При цьому недержавне пенсійне забезпечення повинне вирішити не тільки соціальні проблеми нашої держави, а й підняти рівень її економіки за рахунок довгострокових інвестицій. Саме тому впровадження недержавного пенсійного забезпечення, за умови вдалого регулювання з боку держави, є пріоритетним напрямом пенсійної реформи в Україні. Досягнення вищезазначеної мети залежить від створення дієвої нормативно-правової бази для функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення та надання гарантій збереження коштів вкладникам.

Тематику нормативно-правового регулювання пенсійного забезпечення, в тому числі недержавного, досліджували у своїх наукових працях такі вчені: Ж.О. Андрійченко [58], З.С. Варналій [59], О.А. Василенко [60], Н.І. Версаль [61], Ю.В. Вітка [62], Н.М. Демченко [63], Ю.В. Деркач [64], О.П. Кириленко [65], Г.І. Козак [66], А.В. Колодій [67], Ю.С. Конопліна [68], Н. Корнєва [69], В.А. Криклій [70], О.А. Линдюк [71], Л.П. Лондар [72], Є.О. Малишко [73], В.Ф. Мартиненко [74], Т.В. Мединська [75], Т.Г. Мельник [76], А.О. Надточій [77], В. Носенко [78], А.В. Федоренко [79], І.З. Шах [80], В.С. Толуб'як [81], Н.М. Тополенко [82], Н.І. Шевченко [83], Л.П. Якімова [84], І.Є. Януль [85] та ін. Незважаючи на чималу кількість робіт, у яких вивчалася дана проблематика, їх зміст лише в певній мірі стосувався саме недержавного пенсійного забезпечення і розглядався фрагментарно. Зазначені обставини обумовлюють актуальність досліджуваного питання і потребу здійснення більш комплексного та ґрунтовного теоретико-правового аналізу у вказаній сфері.

У нашій державі законодавче регулювання діяльності у царині недержавного пенсійного забезпечення здійснюється Верховною Радою України. Проекти змін до законів України, що стосуються діяльності інститутів недержавного пенсійного забезпечення, розробляє підкомітет з питань діяльності небанківських фінансових установ, торгово-промислових палат Комітету з питань фінансів і банківської діяльності Верховної Ради України. Окремі правові норми з державного регулювання у сфері недержавного пенсійного забезпечення формує Кабінет Міністрів України. Міністерство соціальної політики України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Одним з основних завдань цього міністерства є формування та реалізація державної політики у сфері пенсійного забезпечення громадян [86].

Сучасний стан пенсійного забезпечення наших пенсіонерів залишається незадовільним. Стартом пенсійної реформи в Україні став Указ Президента України «Про Основні напрямки реформування пенсійного забезпечення в Україні» від 13 квітня 1998 року, у якому передбачалось, що базою реформування пенсійного забезпечення має стати те, що воно здійснюватиметься на страховій основі з установами трудової, соціальної та додаткової пенсії. Безпосереднє впровадження пенсійної реформи відбулось у 2003-2004 рр. після прийняття законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення». Останній було прийнято з метою законодавчого врегулювання відносин у сфері здійснення додаткового до загальнообов'язкового недержавного пенсійного забезпечення та запровадження третього (добровільного) рівня пенсійної системи України [87]. Наразі рівень пенсійного забезпечення громадян є занадто низький і більшість пенсіонерів не в змозі мати адекватну фінансову основу для забезпечення свого життя. У зв'язку з євроінтеграційними процесами вкрай важливим є слідування тенденціям та

підходам законодавців країн Європейського Союзу з метою встановлення належного правового регулювання даної сфери.

З 2004 року було прийнято більше сорока нормативно-правових актів, що регулюють функціонування всіх суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення на різних етапах. Загальні питання недержавного пенсійного забезпечення визначено: Конституцією України, законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р., «Про пенсійне забезпечення» від 05.10.1991 р., «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. Щодо державного регулювання ринків фінансових послуг в сфері недержавного пенсійного забезпечення, то це питання регламентовано законами України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р., «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. [88], «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» від 16.11.2006 р., «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р., «Про державне регулювання ринку цінних паперів» від 30.10.1996 р., «Про інститути спільного інвестування» від 05.07.2012 р. [89], «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15.05.2003 р. [90], «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. [91], «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. [92].

Але, незважаючи на достатньо широку нормативну базу, розвиток недержавного пенсійного забезпечення відбувається доволі повільно. Недовіра з боку населення до всіх недержавних фінансових установ, що пов'язана з великою кількістю недержавних пенсійних фондів, які функціонували у 1990-х роках та за якими не було практично ніякого контролю з боку держави, стала однією з головних причин повільного розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Іншою причиною є низький рівень поінформованості населення, фізичних та юридичних осіб про суть системи недержавного пенсійного забезпечення, відсутність державної інформаційної політики про діяльність недержавних

пенсійних фондів. З метою суттєвого поліпшення ситуації Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, було розроблено проект Стратегії розвитку небанківського фінансового сектору України до 2015 року, в якому зазначалося, що подальший розвиток недержавного пенсійного забезпечення потребує: поліпшення якості роботи недержавних пенсійних фондів і структур, що забезпечують функціонування наявних фондів; посилення роз'яснювальної роботи серед населення, роботодавців, профспілок, об'єднань громадян і юридичних осіб про переваги недержавних пенсійних фондів та їхньої участі в системі недержавного пенсійного забезпечення; підвищення рівня державного нагляду в цій сфері; удосконалення законодавчої та нормативної бази системи недержавного пенсійного забезпечення [93]. На даний момент суттєвої оптимізації дані положення не зазнали, тому у червні 2015 року прийнято нову Комплексну програму розвитку фінансового сектору України до 2020 року, головною метою якої є створення фінансової системи, що здатна забезпечувати сталий економічний розвиток за рахунок ефективного перерозподілу фінансових ресурсів в економіці на основі розбудови повноцінного ринкового конкурентоспроможного середовища згідно зі стандартами ЄС [94].

Можна констатувати, що в нашій державі за час дії Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» недержавні пенсії не стали масовим додатковим видом соціальних гарантій працівників як майбутніх пенсіонерів. Працездатне населення практично не виявляє власної ініціативи щодо участі в недержавному пенсійному забезпеченні, не маючи відповідно довіри та мотивації до цього. З макроекономічної точки зору нерозвиненість системи недержавних пенсійних фондів позбавляє економіку потужного довгострокового фінансового ресурсу для інвестування. У системі недержавного пенсійного забезпечення серед вкладників спостерігається тенденція до скорочення або тимчасового припинення сплати внесків на користь учасників, що спричинена

нестабільною економічною ситуацією [95, с. 204]. Неєфективність нормативно-правового регулювання, а також відсутність належного контролю за діяльністю у сфері недержавного пенсійного забезпечення зумовлюють існування таких проблем, які призводять до відсутності матеріального базису для працівників, що досягають пенсійного віку.

На законодавчому рівні запроваджено ефективну систему захисту пенсійних накопичень, які здійснюються учасниками недержавного пенсійного забезпечення, чітко визначені права та обов'язки суб'єктів недержавного пенсійного фонду, встановлений жорсткий контроль щодо їх функціонування.

Норми законодавства спрямовані в першу чергу на захист пенсійних внесків і контроль за діяльністю суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення, що практично унеможливує нецільове використання пенсійних активів та гарантує надійність заощаджень. Але, незважаючи на це, потрібно пам'ятати, що пенсійний фонд не несе відповідальності за зобов'язаннями держави, а держава не несе відповідальності за зобов'язаннями пенсійного фонду, про що зазначається у кожному пенсійному контракті (ст. 6) [24]. Тобто, з одного боку, державне регулювання недержавного пенсійного забезпечення охоплює важливі аспекти діяльності, а з іншого – не несе ніякої відповідальності перед вкладниками. У законодавстві не передбачений порядок захисту пенсійних заощаджень у випадку банкрутства зберігача. Ця прогалина в законі повинна бути усунена, держава зобов'язана надавати можливість захисту активів при банкрутстві в межах гарантійного фонду вкладів фізичних осіб.

Наступним кроком держави повинно стати збільшення чисельності учасників в недержавному пенсійному забезпеченні. І хоча ще у 2007 році розпорядженням Прем'єр-міністра України було затверджено план заходів з проведення роз'яснювальної роботи щодо питань недержавного пенсійного забезпечення, яким цілому ряду міністерств, відомств,

державним адміністраціям доручено взяти це питання під особистий контроль, рівень участі населення залишається і досі незадовільним. На сьогодні переважна більшість людей або взагалі не знають про накопичення додаткової пенсії, або відносяться з недовірою до недержавних фінансових установ. Закон передбачає положення про надання інформації щодо діяльності НПФ тільки їх учасникам, а не всьому населенню загалом. Для подолання цієї проблеми держава повинна підвищити рівень поінформованості громадян, роз'яснити принципи функціонування такої системи в цілому, переваги участі в ній і гарантії заощаджень. Таку інформацію необхідно викласти в доступній для громадян формі, постійно поширювати її всіма можливими способами, саме тоді люди стануть психологічно готовими до участі в системі добровільного накопичення.

У країнах з розвинутою системою НПЗ приватні накопичувальні схеми охоплюють третину економічно активного населення. Саме такий рівень надає достатні надходження коштів у систему для ефективного інвестування, накопичення та відновлення виробничого і торгівельного капіталу підприємств. У Чилі кошти недержавних пенсійних фондів становлять 40 % ВВП. У Польщі протягом двох років в економіку було інвестовано близько 1 млрд. «пенсійних» доларів. В Угорщині за рахунок інвестування пенсійних накопичень знизили ставки банківських кредитів із 20 до 10 %.

Н.Б. Ріппа, розглядаючи недержавне пенсійне забезпечення в країнах, де вона найбільш розвинута, зазначає, що функціонування недержавних систем пенсійного забезпечення ґрунтується на таких засадах:

- пенсію працівнику виплачує безпосередньо працедавець. При цьому недержавний пенсійний фонд не створюється. Історично ця форма вперше була поширена у США і Японії;

– пенсія забезпечується страховою компанією. Ця система також не потребує створення недержавних пенсійних фондів. Забезпечення пенсії гарантується через викуп страхового поліса у приватної компанії пенсійного страхування у вигляді щорічних фіксованих виплат. Одним із головних недоліків цієї системи є неможливість одержання індексованої щорічної ренти. Крім того, для отримання довічної ренти працівнику потрібно мати певний страховий стаж [96, с. 400; 97, с. 108]. Наприклад, у ФРН тривалість періоду страхування, необхідного для отримання повної пенсії, складає 35 років, а мінімальний період – 15, в Італії відповідно – 40 і 15, у Франції – 37,5 та 15 років, у Нідерландах – 50 та 15, у Данії – 40 та 15 [97, с. 109];

– пенсії виплачуються недержавними пенсійними фондами, які засновані на капіталізації накопичень вкладників. Їх сумарні активи, за законодавством, повинні дорівнювати зобов'язанням перед майбутніми і нинішніми пенсіонерами [98, с. 35].

З огляду на такі положення потрібно констатувати, що Україна наразі перебуває лише на етапі становлення ефективної системи недержавного забезпечення громадян пенсіями й позитивні реформи, які відбуваються у нашій державі в останній час, передбачають подальше ефективне врегулювання даного питання й приведення досліджуваної системи у відповідність до міжнародно-правових норм та європейських стандартів.

Участь підприємств великого та середнього бізнесу в пенсійних схемах, де частину пенсійного внеску вносить підприємство-роботодавець, іншу – власне сам працівник, значно покращило розвиток НПЗ в нашій державі. Податкове законодавство включає норми, що сприяють економічній зацікавленості підприємства в участі у недержавному пенсійному забезпеченні співробітників, знижуючи тим самим податкове навантаження на підприємство та заощаджуючи частину оборотних коштів. Вказані пільги соціального страхування нададуть підприємству можливість залучення та закріплення кваліфікованих спеціалістів,

зменшення плинності кадрів і введення тим самим альтернативного стимулювання своїх співробітників. І хоча державою встановлені правила пільгового оподаткування коштів, які є пенсійними внесками на користь співробітників, керівники підприємств все одно не використовують у такий спосіб поліпшення соціального страхування своїх працівників. Багато з керівників навіть не знають про такі пільги. Для вирішення цієї проблеми податкові служби повинні проводити роз'яснювальну роботу, надавати консультації для керівників підприємств щодо пільгових норм податкового законодавства.

Участь у НПЗ є необхідною для тих, хто виїжджає на заробітки до інших країн, адже законодавством про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування не передбачене включення такої роботи до основного трудового стажу у зв'язку з тим, що пенсійні відрахування від такого заробітку не надходять до Державного бюджету України. Внаслідок цього особа, яка працювала за кордоном, може позбавитись права на державну пенсію або одержати її в значно меншому розмірі. Щоб уникнути такої ситуації, особам вигідно заключати контракти з недержавними пенсійними фондами, сплачувати внески, а у майбутньому отримувати визначений заздалегідь розмір недержавної пенсії.

Важливим завданням держави є запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності, а також порядку оприлюднення інформації НПФ щодо їх фінансових показників, вдосконалити інформаційну систему даних з індивідуальних рахунків учасників НПФ, створення нового фінансового інструментарію для покращення інвестиційної діяльності НПФ, що зможе забезпечити надійність і дохід, який перевищує рівень інфляції, посилити взаємодію між контролюючими органами.

При умові подолання вказаних недоліків та ефективного нормативно-правового регулювання з боку держави система недержавного пенсійного забезпечення зможе функціонувати в повному обсязі та тим

самим стати регулятором розвитку фінансового ринку, що відіграє провідну роль у покращенні економіки нашої держави.

Підсумовуючи вищенаведене, необхідно вказати на те, що стан нормативно-правового врегулювання недержавного пенсійного забезпечення в нашій державі хоч і є відносно задовільним, та потребує якісного удосконалення існуючої системи, впровадження надійних законодавчо регламентованих механізмів, які забезпечуватимуть прозору процедуру відрахувань пенсійних виплат роботодавцем, а згодом і фактичне повернення працівнику вкладених коштів у вигляді гідних пенсій.

На даний момент можна спостерігати позитивні зрушення в бік нормативно-правової регламентації трудових прав працівників. Свідченням цього є прийнятий в першому читанні Трудовий кодекс України, який у достатньо короткий строк може набути чинності й утворить юридичну основу для правового статусу працівника, в тому числі й щодо недержавного пенсійного забезпечення, яке покликане надати справедливу винагороду працівнику за усі відпрацьовані ним роки.

Висновки до розділу 1

1. Встановлено, що саме за допомогою багаторівневої системи пенсійного забезпечення стане можливим вирішити загострену соціальну проблему населення, зняти навантаження з Пенсійного фонду України та підвищити рівень життя працюючих верств населення після виходу на пенсію шляхом отримання додатково до загальнообов'язкового пенсійного страхування недержавної пенсії.

2. Визначено такі переваги запровадження недержавного пенсійного забезпечення: 1) недержавні пенсії виплачуються разом з державними, що значно підвищує матеріальний рівень одержувача таких пенсій; 2) законом

передбачається декілька видів виплат додаткових пенсій (дострокову та одноразову виплату), що спрощує механізм отримання накопичень;

3) учасник системи самостійно встановлює розмір додаткової пенсії, що прямо залежить від розміру внесків. Проте необхідність вдосконалення законодавства та нормативно-правової бази в питаннях недержавного пенсійного забезпечення, відновлення довіри з боку населення до системи накопичення в цілому визначає необхідність подальшого розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

3. Запропоновано власне визначення поняття «недержавне пенсійне забезпечення», під яким слід розуміти систему суспільних відносин, спрямовану на поліпшення матеріального становища фізичних осіб, участь в якій стимулюється державою, що ґрунтується на добровільному накопиченні пенсійних внесків фізичних та юридичних осіб, та контроль за якою здійснюється державними органами.

4. Основними ознаками недержавного пенсійного забезпечення є:

– недержавне пенсійне забезпечення становить третій рівень пенсійного забезпечення України, що міститься в нормах Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

– зазначена система функціонує на добровільній основі, що є головною відмінністю від системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

– реалізується через формування накопичень, що вносяться до недержавних пенсійних фондів;

– метою системи є здійснення пенсійних виплат учасникам недержавного пенсійного забезпечення, які виплачуються додатково до державної пенсії. Так, у Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» зазначено, що недержавні пенсійні фонди мають статус неприбуткової організації, головним призначенням яких є накопичення, управління та виплата внесків;

- передбачає різні види виплати додаткових пенсій (пенсія на визначений строк, одноразова виплата та довічна пенсія);
- регулюється законодавством України та актами пенсійного законодавства.

5. Встановлено причини, що гальмують ефективне функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в нашій країні, до яких варто віднести: 1) недовіру населення до системи недержавного пенсійного забезпечення; 2) низькі доходи працюючих верств населення, безробіття; 3) недостатню поінформованість населення про принципи функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення; 4) необізнаність громадян в фінансових та економічних питаннях, їх незацікавленість в отриманні інформації; 5) відсутність професійної підготовки спеціалістів для установ недержавного пенсійного забезпечення; 6) недосконалість законодавчого регулювання системи недержавного пенсійного забезпечення; 7) низький рівень роз'яснювальної роботи щодо суті недержавного пенсійного забезпечення.

6. Шляхами вдосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення визначено: 1) забезпечення стабільності системи за рахунок чіткої програми розвитку та підтримки на державному рівні інституту недержавного пенсійного забезпечення; 2) здійснення заходів щодо відновлення довіри населення та впевненості в фінансовій стабільності; 3) розробка та вдосконалення законодавчої бази; 4) поширення серед населення інформації про переваги недержавного пенсійного забезпечення через впровадження національних програм; 5) роз'яснення через податкові органи, органи місцевої влади змін в законодавстві про недержавне пенсійне забезпечення; 6) впровадження освітньої програми підготовки спеціалістів, 7) стимулювання роботодавців до участі в системі недержавного пенсійного забезпечення шляхом надання податкових пільг вкладникам-роботодавцям.

7. Принципи недержавного пенсійного забезпечення визначають сутність, головні ідеї та подальший розвиток правових норм у сфері добровільного пенсійного забезпечення. Вони покликані регулювати правовідносини між учасниками в системі недержавного пенсійного забезпечення.

8. Принципи недержавного пенсійного забезпечення умовно можна поділити на принципи, що покликані регулювати відносини з реалізації права на недержавне пенсійне забезпечення, та принципи, що стосуються охорони функціонування та провадження діяльності у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ СУБ'ЄКТИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1 Недержавні пенсійні фонди

Негативною рисою вітчизняного суспільства є недостатнє приділення уваги проблемам пенсійного забезпечення. Говорячи про недоліки пенсійного забезпечення, зазначимо, що громадяни все ж таки не хочуть замислитись про свої майбутні пенсійні надходження і спробувати вирішити цю проблему вже зараз. Населення хоч і розуміє, як мало може запропонувати майбутнім пенсіонерам держава, але все ж таки за звичкою покладаються тільки на неї. Однак громадяни повинні розуміти, що в умовах нинішньої демографічної ситуації та скрутного економічного стану нашої держави, проблема пенсійного забезпечення буде ще більше ускладнюватися. Через деякий період часу на одного працюючого громадянина буде припадати більше одного пенсіонера.

При цьому проблема соціального захисту населення стосується не тільки України, а й багатьох країн світу. Для її вирішення більшість держав вже давно приділили значну увагу розвитку та функціонуванню додаткового самостійного пенсійного забезпечення, одним із основних суб'єктів якого є недержавні пенсійні фонди. Створення ефективного механізму функціонування недержавних пенсійних фондів дає змогу підняти рівень пенсійного забезпечення до міжнародних соціальних стандартів та разом з цим через акумулювання інвестиційних ресурсів поліпшити економічні показники держави.

На даний момент важливим є питання дослідження нормативно-правового статусу даних фінансових організацій, оскільки це надасть змогу для формування загального уявлення про правове регулювання недержавних пенсійних фондів, а також створить передумови до

вдосконалення існуючої законодавчої бази, яка регламентує діяльність цих організацій. Завдяки даному дослідженню також стане можливим виявити певні проблеми, неточності та прогалини, які наразі існують на законодавчому рівні та стримують загальний розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення в нашій державі.

До науковців, які розглядали питання правового статусу недержавних пенсійних фондів, належать такі видатні вчені як Д.М. Сандлер, Ю.В. Вітка, М.В. Лазебна, А.В. Михайлов, О.Й. Ткач, Т.В. Сальников, Д. Гріссвілле, С.О. Кропельницька, А.Б. Камінський, Д.А. Леонов, М.М. Папієв, О.І. Ткач, А.Я. Кузнєцова та інші.

Не применшуючи наукових здобутків перелічених вчених, необхідно більш ґрунтовно дослідити окреслене правове явище у зв'язку із активним реформуванням, що має місце в Україні протягом останнього часу,.

На думку Д.М. Сандлера, особливістю функціонування фондів недержавного пенсійного забезпечення є те, що останні проявляють інтерес до проведення довготривалого інвестування та затвердження особистих фінансових потоків і виплат. Фонди недержавного пенсійного забезпечення є вагомими інвесторами, що надає змогу розвивати ринок довгострокового запозичення коштів. Вкладники та отримувачі виплат володіють правом вибору найбільш привабливих пенсійних схем здійснення пенсійних внесків та отримання виплат. Вони також мають можливість оцінювати надійність напрямів інвестування коштів. Така особливість є позитивною та передбачає, що вигідніше бути учасником недержавного пенсійного фонду, ніж зберігати грошові кошти в інших фінансових установах, наприклад, у банках [51, с. 37]. З огляду на наведене визначення, можна констатувати, що недержавні пенсійні фонди володіють достатньо широкими повноваженнями й функціями щодо реалізації політики у сфері соціального та пенсійного забезпечення. З точки зору науковця, вони також мають важливе значення для працівників,

дозволяючи останнім обирати найбільш оптимальний механізм виплати пенсійних внесків та отримання пенсій у майбутньому.

З часу незалежності України перші недержавні пенсійні фонди були створені ще в 90-х роках ХХ ст. Основою для їх створення був ухвалений 1991 року Закон України «Про господарські товариства». Вони були засновані у формі акціонерних товариств та товариств з обмеженою відповідальністю. Варто звернути увагу на те, що тоді недержавні пенсійні фонди утворювались як однорівневі фінансові установи, на які були покладені наступні функції: 1) укладання пенсійних договорів; 2) відкриття пенсійних рахунків; 3) ведення внутрішнього персоніфікованого обліку учасників та вкладників, їх внесків та накопичень; 4) прийом і розподіл по рахунках пенсійних внесків; 5) акумулявання і розміщення пенсійних активів; 6) розподіл по рахунках інвестиційного доходу; 7) нарахування і виплата пенсійних активів [99, с. 111]. І лише з прийняттям Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» було передбачено створення багаторівневої структури недержавних пенсійних фондів. Цим Законом також визначено поняття недержавних пенсійних фондів. До того ж часу тлумачення даного поняття можливо було знайти лише в працях, присвячених економічним тематикам. Окрім того, цей нормативно-правовий акт визначав відповідальність у досліджуваній сфері та регламентував положення, які стосуються контрольно-наглядової діяльності державних органів за належним здійсненням недержавного пенсійного забезпечення.

Отже, виходячи із норм зазначеного вище Закону, варто звернути увагу на законодавче визначення поняття недержавних пенсійних фондів, яке в ст. 1 викладено в такій редакції: «Це юридична особа, створена відповідно до цього Закону, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також

здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному цим Законом порядку» [24]. Учасником недержавних пенсійних фондів може бути будь-яка людина (громадяни України, іноземці та особи без громадянства), на користь якої сплачуються пенсійні внески до недержавних пенсійних фондів і яка є майбутнім отримувачем пенсійних виплат з недержавних пенсійних фондів з урахуванням вимог, визначених законом в залежності від виду недержавного пенсійного фонду.

У зв'язку з тим, що серед науковців існують власні визначення поняття недержавного пенсійного фонду, вважаємо за потрібне приділити увагу деяким з них. На думку Ю.В. Вітки, недержавний пенсійний фонд становить собою юридичну особу, утворену як організація, що здійснює невідприємницьку діяльність з єдиною метою – збирання пенсійних внесків, здійснюваних учасниками пенсійних виплат на підставах і в порядку, встановлених законом, та фактично єдиним обов'язком – забезпечувати адміністрування, управління пенсійними активами та обслуговування пенсійних активів зберігачем [99, с. 39]. Виходячи з цього визначення, акцентуємо увагу на тому, що автор виділив головні завдання недержавних пенсійних фондів, що встановлені Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», а саме: адміністрування пенсійних внесків, управління активами та їх обслуговування зберігачем. Однак, на нашу думку, це поняття повинно бути доповнено тим, що пенсійні виплати учасникам здійснюються не тільки на підставах та в порядку встановлених законом, а ще і визначених пенсійним контрактом.

Цікавим є визначення І.М. Боярка, який зазначає, що недержавний пенсійний фонд є фондом, який сформований на основі перманентних відрахувань-внесків сукупності активів задля інвестування їх з метою отримання довгострокового прибутку та фінансування пенсійного забезпечення застрахованих осіб [100, с. 14]. Разом з тим, на нашу думку, дана дефініція досліджуваного поняття є занадто громіздкою і не дозволяє чітко простежити зміст діяльності таких фінансових організацій. Окрім

того, наведене твердження є скоріше економічним визначенням окреслюваної соціальної організації, ніж правовим, яке в даному дослідженні є більш необхідним. М.В. Лазебна у своєму визначенні спирається більше на соціальну та економічну значимість. На думку науковця, недержавний пенсійний фонд являє собою соціально-захисний важіль (направлений на збільшення матеріального забезпечення працівників після досягнення ними пенсійного віку та у зв'язку з виходом на пенсію); порядок реалізації соціально-трудова відносин між працівником та роботодавцем (що пов'язано із мотивацією до створення недержавного пенсійного фонду або участі в ньому); систему інституціональних інвесторів, що мають у розпорядженні інвестиційний ресурс [101, с. 7]. Доцільним є твердження науковця з приводу того, що недержавні пенсійні фонди представляють собою механізм реалізації соціально-трудова правовідносин, які виникають між роботодавцем та працівником і направлені на створення матеріальної основи для останнього після досягнення ним пенсійного віку. Якщо ж звертати увагу на економічну складову даного поняття, то, на наш погляд, справедливим буде привести визначення недержавного пенсійного фонду, яке наведене в економічному словнику: «Це специфічна організаційно-юридична форма непідприємницької організації соціального забезпечення, виключним видом діяльності якої є недержавне пенсійне забезпечення учасників фонду на основі контрактів про недержавне пенсійне забезпечення населення з вкладниками фонду на користь учасників фонду» [102, с. 864]. Найголовнішою характеристикою та кваліфікованою ознакою недержавних пенсійних фондів є те, що вони становлять собою непідприємницькі організації, які мають на меті реалізацію соціально-значимої функції – забезпечення працівників пенсіями. Це є важливою умовою для демократизації українського суспільства та створення передумов для належної європеїзації останнього.

Міністерство праці та соціальної політики України разом з Пенсійним фондом України надали наступне визначення даному поняттю: «Недержавний пенсійний фонд – це фінансова установа, призначена для накопичення коштів на додаткову недержавну пенсію та здійснення пенсійних виплат учасникам фонду. Недержавний пенсійний фонд являє собою основу системи недержавного пенсійного забезпечення» [103]. Більш точним та змістовим, на нашу думку, є визначення А.В. Михайлова, який трактує недержавний пенсійний фонд як суб'єкт господарювання – юридичну особу, яка володіє статусом соціальної організації, що утворюється й здійснює свою діяльність лише з метою акумулювання пенсійних внесків учасників фонду (з подальшим адмініструванням і розташуванням пенсійних внесків через довірених осіб в інтересах одержання інвестиційного доходу), а також проводить виплату пенсій учасникам фонду при виникненні у них пенсійних підстав, на умовах і в розмірах, визначених пенсійними контрактами [28, с. 92]. Таке поняття містить головні ознаки, мету та завдання недержавних пенсійних фондів. Головною метою недержавних пенсійних фондів є надання можливості кожній особі отримувати додаткову до загальнообов'язкової державної пенсію. Завданням є збирання та інвестування пенсійних активів для їх подальшої виплати учасникам фонду.

Отже, підсумовуючи різні погляди науковців на визначення поняття недержавного пенсійного фонду, робимо висновок, що тлумачення його є досить широким. Приведені визначення вчених доповнюють та уточнюють законодавче поняття і ми не можемо не погодитись з ними. На основі проведеного дослідження ми пропонуємо власне визначення проаналізованого поняття: «Недержавні пенсійні фонди – це юридичні установи, що ведуть некомерційну діяльність з метою утворення й акумулювання пенсійних внесків задля гарантування вдалого інвестування з приводу подальшої виплати пенсійних внесків, що здійснюється на підставі пенсійних контрактів та регулюються законодавством».

Виходячи з наведеного вище, можна стверджувати, що недержавні пенсійні фонди стають дієвим важелем на шляху вдосконалення пенсійного забезпечення країни. Саме за допомогою них можливо забезпечити гідний рівень пенсійного забезпечення. Якщо держава не може самостійно забезпечити достатні розміри пенсій своїм пенсіонерам, тоді вона повинна докласти максимум зусиль для розвитку та гарантійного функціонування такого суб'єкта недержавного пенсійного забезпечення як недержавний пенсійний фонд.

Варто зазначити, що згідно із Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» недержавне пенсійне забезпечення в Україні здійснюється не тільки недержавними пенсійними фондами, до цієї системи також входять страхові організації, які укладають договори страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до Закону та законодавства про страхування, та банківські установи відповідно до Закону та законодавства про банківську діяльність, що укладають договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законом [24]. Дослідження діяльності систем недержавного пенсійного забезпечення різних країн світу показує, що в багатьох державах, де одночасно функціонують різні суб'єкти добровільного пенсійного забезпечення, переважним видом в більшості випадків є недержавні пенсійні фонди. Це є очевидним, оскільки вони є найбільш ефективними складовими частинами єдиної загальнодержавної системи пенсійного забезпечення.

Зокрема, у структурі активів інститутів недержавного пенсійного забезпечення США близько 70 % пенсійних накопичень знаходяться в розпорядженні корпоративних (виробничих) недержавних пенсійних фондів. В латиноамериканських державах такий рівень ще вищий (80 %).

При цьому спостерігається активне збільшення кількості недержавних пенсійних фондів не тільки за океаном, але й у країнах Східної Європи, а також у Росії та інших державах СНД [104, с. 24-26]. Громадяни України, як працівники, так і роботодавці, мають зрозуміти, що даний механізм пенсійного забезпечення є найбільш оптимальним, ефективним та, що не менш важливо, вигідним для обох учасників соціально-трудових правовідносин. Завдяки інституту недержавного пенсійного забезпечення працівники мають можливість фактично самостійно визначати розмір майбутніх пенсій, а роботодавці практично звільняються від оподаткування та зайвих відрахувань, які здійснюються при загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні.

Україна не стала винятком у цьому питанні. Недержавні пенсійні фонди у системі недержавного пенсійного забезпечення характеризуються в основному позитивними рисами у порівнянні з іншими фінансовими установами, які мають право надавати подібні послуги. Проводячи порівняльний аналіз функціонування банків, страхових компаній та недержавних пенсійних фондів, зазначимо наступні переваги останніх. Недержавний пенсійний фонд – це окрема юридична особа, створена у формі непідприємницького товариства, та має статус неприбуткової організації. Це означає, що прибуток, який надходить до недержавних пенсійних фондів, не може бути привласнений засновниками, а розподіляється виключно між його учасниками. Такий фонд також не може бути проголошений банкрутом відповідно до нормативно-правової бази, яка регламентує порядок проведення процедури банкрутства. Для вкладників та учасників фонду законодавством передбачені податкові пільги. Всі пенсійні накопичення та їх інвестиційний прибуток є власністю учасника недержавного пенсійного фонду. Для цього суб'єкта передбачена диверсифікація активів, що дозволяє звести до мінімуму ризик втрати заощаджень, що, в свою чергу, дає гарантії отримання доходу від інвестицій та виплати майбутньої пенсії. М.В. Лазебна зазначає ще такі

переваги: на відміну від банку недержавний пенсійний фонд не вимагає значної суми для здійснення першого внеску, тобто особа може здійснювати періодичні платежі з їх тимчасовим призупиненням у зв'язку з винятковими обставинами; особи набувають право власності одразу після внесення грошових коштів на власний пенсійний рахунок без здійснення яких-небудь додаткових дій чи виконання умов [105, с. 149]. Варто наголосити на такому позитивному моменті досліджуваних фінансових організацій, оскільки це дозволяє будь-якому працівнику на його вибір здійснювати відрахування найбільш оптимальним для нього шляхом.

Таким чином, аналізуючи переваги недержавних пенсійних фондів, варто зазначити наступне:

- 1) пенсійні фонди створюються на підставі рішення засновника (зборів засновників) та не мають на меті одержання прибутку на користь одноосібного засновника або для його подальшого розподілу між засновниками;
- 2) недержавне пенсійне забезпечення є для пенсійних фондів єдиною можливим видом діяльності. Проведення пенсійними фондами іншої діяльності забороняється;
- 3) активи пенсійного фонду (пенсійні активи) формуються за рахунок внесків до пенсійного фонду (пенсійних внесків) та прибутку (збитку) від інвестування пенсійних внесків;
- 4) за видами пенсійні фонди можуть утворюватися як відкриті, корпоративні та професійні пенсійні фонди;
- 5) дозволяється приєднання та злиття декількох пенсійних фондів однакового виду. Забороняється проводити реорганізацію будь-яких пенсійних фондів шляхом поділу чи виділення, а також приєднання, злиття пенсійних фондів різних видів;
- 6) пенсійний фонд має власне найменування, в якому повинні бути зазначені вид фонду, словосполучення «недержавний пенсійний фонд» або «пенсійний фонд», та яке відрізняється від найменувань будь-яких інших пенсійних фондів, створених на території України;
- 7) єдиним органом управління пенсійного фонду є рада пенсійного фонду (рада фонду);
- 8) пенсійний фонд для забезпечення своєї діяльності користується

послугами осіб, визначених Законом, на підставі відповідних договорів, які укладаються з цими особами радою фонду; 9) пенсійний фонд не може брати на себе зобов'язання, не пов'язані з діяльністю з недержавного пенсійного забезпечення. Пенсійний фонд не несе відповідальності за зобов'язаннями третіх осіб і не має права передавати свої зобов'язання перед учасниками та вкладниками фонду третім особам; 10) пенсійний фонд не несе відповідальності за зобов'язаннями держави, а держава не несе відповідальності за зобов'язаннями пенсійного фонду, що зазначається у кожному пенсійному контракті; 11) юридична особа, діяльність якої фінансується за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів, має право бути засновником корпоративного пенсійного фонду або здійснювати пенсійні внески до вже створених пенсійних фондів лише у випадках, коли створення таких фондів або здійснення пенсійних внесків передбачено законами України чи рішеннями відповідних місцевих рад. Заснування такими юридичними особами відкритих пенсійних фондів забороняється. Кошти, перераховані до будь-якого пенсійного фонду будь-яким вкладником, не є власністю держави або органів місцевого самоврядування; 12) пенсійний фонд не може бути проголошений банкрутом та ліквідований за законодавством про банкрутство. Створення, функціонування та ліквідація недержавних пенсійних фондів здійснюється згідно із Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [24]. З огляду на зазначені позитивні моменти у діяльності недержавних пенсійних фондів можна вказати на те, що інвестування в дані організації є найбільш оптимальним варіантом забезпечення власного майбутнього. Регулярні відрахування на індивідуальний пенсійний рахунок матимуть своїм наслідком стабільну та гідну пенсію після досягнення пенсійного віку й забезпечать належну життєдіяльність людей.

Звертаємо увагу на те, що у більшості розвинутих країн світу діяльність недержавних пенсійних фондів певною мірою регламентується

державою. Зокрема, регламентації та стандартизації підлягають: фінансова звітність НПФ; розрахунки страхових внесків та тарифна політика; ступінь відповідальності перед учасниками фондів тощо [106, с. 15]. Якщо звернутись до українського законодавства, то до системи державного нагляду за недержавними пенсійними фондами входять: Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України та Національний банк України. Передбачається введення щорічного аудиту для контролю за використанням коштів НПФ. Державою встановлюється й перелік напрямків інвестування внесків, що сплачуються до недержавних пенсійних фондів: частіше гроші інвестуються у придбання державних цінних паперів та інших цінних паперів, що пояснюється низьким рівнем ризику інвестування.

Аналізуючи зарубіжну практику, зазначимо, що недержавні пенсійні фонди поділяються на автономні та неавтономні. Автономні НПФ визначаються як незалежні юридичні особи або як відокремлена сукупність активів без статусу юридичної особи, які використовуються для пенсійного забезпечення і здійснення відповідних виплат. Автономні НПФ діють у всіх країнах Організації економічного співробітництва і розвитку, за винятком Словаччини і Туреччини, де законодавство не передбачає функціонування таких утворень. Неавтономні НПФ складаються з резервів чи інших активів, які юридично не відокремлені від вкладника чи адміністратора [107]. Згідно із зазначеною класифікацією недержавні пенсійні фонди України є автономними, так як вони законодавчо визнані юридичними особами.

У світі функціонує два типи автономних пенсійних фондів: 1) інституційний тип, у якому фонд є незалежною юридичною особою з правоздатністю і дієздатністю; 2) контрактний тип, у якому пенсійний фонд складається з юридично відокремленої сукупності активів без правоздатності. Інституційні фонди мають внутрішні органи управління.

Контрактні фонди управляються зовнішніми особами, якими можуть бути стандартна фінансова установа або спеціалізована компанія з управління пенсійним фондом, активи якої є юридично відокремленими від активів, що являють собою пенсійний фонд [107]. Виходячи з цього, українські недержавні фонди відносяться до інституційного типу. По-перше, вони створюються як незалежна юридична особа, по-друге, мають внутрішній орган управління – раду пенсійного фонду.

Існує класифікація інституційних фондів, в яких пенсійні активи належать чи не належать учасникам пенсійного фонду. Такі фонди поділяються на 3 типи. До першого з них відносяться фонди, створені у корпоративній формі, в якій пенсійні активи належать учасникам на певному титулі. Орган управління є внутрішнім, частіше всього – це рада директорів. НПФ такого типу існують у ряді розвинутих державах, зокрема таких як Угорщина, Бельгія, Італія, Швейцарія, Мексика, Австрія та Чеська Республіка. Другий тип включає фонди, створені у засновницькій формі, при якій учасники не володіють титулованим правом на активи пенсійного фонду, воно виникає лише у разі банкрутства особи-вкладника. Учасники отримують прибуток від інвестування таких активів і можуть володіти правами щодо прибутку, який одержує пенсійний фонд. Орган управління є також внутрішнім. Пенсійні фонди зазначеного типу діють в Італії, Бельгії, Данії, а також Швейцарії, Нідерландах, Швеції і Фінляндії. Третій тип – це трастові фонди, в яких права на пенсійні активи передаються в якості довірчої власності довіреним, які управляють фондом. Довірені повинні управляти трастовими активами лише в інтересах учасників фонду, які отримують прибутки від інвестування активів. Головним принципом при організації фондів таких видів є те, що активи, передані довіреному на праві довірчої власності одними довірителями, повинні бути відокремлені від активів, переданих іншими довірителями, і від активів самого довіреного. Такі країни як Австралія, Канада, Ірландія, Нова Зеландія, США, Велика Британія розглядають трасти як єдино можливу

правову форму існування пенсійних фондів [107]. Виходячи з даного переліку, можемо констатувати, що українські недержавні фонди створюються у корпоративній формі, оскільки пенсійні активи учасників належать їм на праві власності.

У країнах континентального права використовуються дві основні моделі додаткового пенсійного забезпечення:

1) модель, яка характеризується наявністю галузевих (асимільованих) пенсійних планів на основі обов'язкової участі працедавців та із залученням внесків працівників (Франція, Швеція, Греція, Голландія, Японія) і функціонує на основі методу «обкладання» та володіє спільними рисами із соціальним страхуванням. Така модель передбачає участь державних органів у контролі за методами розрахунку недержавними пенсійними фондами пенсійних накопичень та дотриманням прав громадян на пенсійні заощадження;

2) для таких держав як Німеччина, Австрія, Люксембург, частково Голландія характерною є модель, що передбачає наявність уособлених планів пенсійного забезпечення компаній, в основу запровадження яких було закладено фундамент колективно-договірного регулювання через спосіб «букрезерв» (bookreserve). При застосуванні такого методу роботодавець проводить внутрішньоструктурне пенсійне забезпечення в межах відповідного підприємства, установи чи організації (що відображається в якості резерву статей пасиву балансу), за рахунок якого відбувається формування так званої «підсобної пенсійної каси» на підприємстві. Наймані працівники підприємства не беруть участі у фінансуванні пенсійних заощаджень (так званих неконтрибуційних планів). Водночас, ці «підсобні пенсійні каси» являють собою фонди, які виступають в якості самостійних управлінь недержавних пенсійних фондів (за участю персоналу у цьому управлінні), а також стають об'єктами страхового нагляду з боку державних органів фінансового контролю.

Окрім досліджених вище моделей, більшість розвинутих країн світу застосовують метод групового страхування пенсійних заощаджень. Цей метод використовується тими роботодавцями, які не обрали перші два методи вищеназваних пенсійних програм [108, с. 135]. Дане положення свідчить про те, що в розвинутих країнах світу працівникам та роботодавцям надаються широкі можливості щодо найбільш оптимального індивідуального вибору системи пенсійного забезпечення. Така тенденція й відрізняє розвинуті країни від менш розвинутих, які в основу своєї політики закладають дещо застарілі підходи до соціально-пенсійного забезпечення працівників.

Згідно із Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» недержавні пенсійні фонди поділяються на три види. Ю.В. Вітка у своїй праці зазначає, що єдиним критерієм, за яким можна класифікувати недержавні пенсійні фонди України, є природа участі в них. Відповідно до цього критерію НПФ поділяються на відкриті, корпоративні та професійні й розрізняються за категоріями засновників, учасників і вкладників [109, с. 20]. Погоджуючись з науковцем, хотілось би зазначити, що найбільш ефективною ознакою для класифікації досліджуваних недержавних організацій є саме зміст правовідносин, які складаються при вирішенні питання щодо участі в них працівників та роботодавців.

Так, відкритий пенсійний фонд – це недержавний пенсійний фонд, учасниками якого можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця та характеру їх роботи (ст. 1) [24]. Такий фонд може створити одна або кілька юридичних осіб, які можуть бути засновниками як одного відкритого недержавного фонду, так і декількох одразу. Існує заборона на створення відкритого недержавного фонду для юридичних осіб, діяльність яких фінансується за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів. Це пов'язано з тим, що перераховані вкладниками грошові кошти до будь-яких пенсійних фондів припиняють бути власністю держави чи органів місцевого самоврядування.

С.О. Крпельницька зазначає головні відмінності відкритих недержавних фондів від корпоративного та професійного фонду: 1) надання можливості більшої гнучкості, яка стосується розміру пенсійних внесків; 2) участь будь-якої фізичної особи як вкладника на свою користь або на користь своїх родичів; 3) участь в недержавному пенсійному забезпеченні тільки частини колективу роботодавця на відміну від корпоративного фонду, де роботодавець зобов'язаний робити перерахування коштів на користь усіх без винятку своїх працівників; 4) можливість залишитися учасником фонду після припинення трудових відносин з роботодавцем [110, с. 165]. На наш погляд, зазначений вид є найдоступнішим як для юридичних осіб, так і фізичних щодо участі в ньому як вкладника. Ще одним плюсом відкритого недержавного фонду є те, що учасники можуть залишатися у такому фонді і після припинення сплачуваних на їх користь внесків. Саме тому він є найприйнятнішим для всіх.

Корпоративний пенсійний фонд – недержавний пенсійний фонд, засновником якого є юридична особа-роботодавець або декілька юридичних осіб-роботодавців та до якого можуть приєднуватися роботодавці-платники (ст. 1) [24]. Такі роботодавці-платники не формують безпосередньо корпоративний пенсійний фонд, але володіють багатьма правами і обов'язками по відношенню до обслуговування своїх працівників у такому недержавному пенсійному фонді. Указаний роботодавець має укласти договір про участь у корпоративному пенсійному фонді з радою цього фонду. Варто звернути увагу, що юридична особа може бути одночасно засновником не більше одного корпоративного недержавного фонду.

Суб'єкт господарювання, який фінансується з Державного бюджету України або місцевих бюджетів, має можливість стати засновником корпоративного пенсійного фонду або здійснювати пенсійні внески у створені пенсійні фонди лише у випадках, коли право на утворення таких

фондів або відрахування до них коштів закріплене правовими нормами національного законодавства чи рішеннями відповідних місцевих рад. Учасниками такого недержавного фонду можуть бути виключно фізичні особи, які перебувають (перебували) у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками та роботодавцями-платниками цього фонду [24]. Не дивлячись на те, що такі пенсійні фонди є недержавними, законодавством все ж таки передбачається можливість участі в них підприємств, установ чи організацій, які фінансуються за рахунок держави.

На думку А.Б. Камінського, недержавні пенсійні фонди представляють собою активних учасників правовідносин, що складаються на світовому ринку капіталу, тому що перетворюючи вільні кошти суб'єктів господарювання в інвестиції, недержавні пенсійні фонди становлять собою джерело довгострокових інвестиційних ресурсів для розвитку економіки, що, як показує досвід багатьох країн, сприяє економічному зростанню усїєї країни. Зміст соціальної функції недержавних пенсійних фондів полягає у тому, що такі фінансові організації володіють правом створення індивідуалізованого матеріального забезпечення особи після досягнення нею пенсійного віку як з його власної ініціативи, так і з ініціативи заінтересованих у цьому осіб (роботодавців, професійних об'єднань). Для корпоративних недержавних пенсійних фондів надають засоби адміністрування трудовими ресурсами, що дозволяє заохочувати та стимулювати кваліфіковані кадри [111, с. 66-67]. Недержавні пенсійні фонди відіграють важливу, особливу роль у пенсійному забезпеченні громадян, а також у розвитку національної економіки, якому сприяють довготривалі інвестування учасників соціально-трудова правовідносин.

Створення підприємством пенсійного фонду корпоративного виду найбільш сприятливе для його діяльності. Це пояснюється тим, що участь у даному фонді закріплює працівника на підприємстві, оскільки при звільненні з підприємства працівник залишає й пенсійний фонд. На

роботодавців-засновників та платників корпоративного недержавного пенсійного фонду покладається обов'язок сплачування внесків за всіх своїх робітників. Вони мають право призупиняти сплачування пенсійних внесків строком до одного року. Розміри внесків до корпоративного фонду встановлюються у відсотках від суми зарплати працівників (в окремих випадках може встановлюватись однаковий відсоток для всіх працівників); в залежності від віку, стажу роботи працівників на даному підприємстві або від віку та стажу одночасно.

Професійний пенсійний фонд – пенсійний фонд, засновником (засновниками) якого можуть бути організації роботодавців, їх об'єднання, об'єднання громадян, професійні спілки, їх об'єднання або фізичні особи, пов'язані родом їх професійної діяльності (занять), визначеної у статуті фонду. Учасниками такого фонду можуть бути виключно фізичні особи, пов'язані родом їх професійної діяльності (занять), визначеної у статуті фонду, а також фізичні особи, які є працівниками організацій роботодавців, їх об'єднань, членами або працівниками професійних спілок, їх об'єднань, які створили такий фонд (ст. 1) [24]. Участь у професійному недержавному фонді має свої переваги. Так, учасники можуть перебувати у професійному фонді навіть при зміні місця роботи, але за умови зайняття тільки тим видом діяльності, що встановлений статутом фонду. Засновники не зобов'язані сплачувати внески до професійного недержавного пенсійного фонду, проте якщо вони прийняли рішення про сплату внесків, на них поширюється дія принципів, які є тотожними щодо корпоративного недержавного пенсійного фонду.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» пенсійний фонд набуває статусу юридичної особи та права на провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення з моменту його реєстрації в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України та отримання відповідного свідоцтва [24]. Аналізуючи статистику діяльності та розвитку недержавних пенсійних

фондів України, ми встановили їх кількість з 2009 по 2014 рік. Зокрема, у 2014 році загальна кількість зареєстрованих НПФ становила 80, в 2013 році їх було 81, на кінець 2012 року було зареєстровано 97 недержавних пенсійних фондів, в 2011 році кількість досягла 101, в 2010 році – 108 фондів, найбільша ж кількість недержавних фондів припадає на 2009 рік та становить 110 одиниць [112]. Вищенаведені дані свідчать про те, що їх чисельність протягом декількох останніх років зменшилась, але, на нашу думку, це не є негативним показником для функціонування недержавного пенсійного забезпечення в цілому. Адже в країнах, у яких доповнююче пенсійне забезпечення має високий рівень, не завжди функціонує велика кількість недержавних пенсійних фондів.

До переліку великих підприємств, які виступили засновниками та учасниками НПФ, входять: ВАТ Укртелеком, ВАТ «Стирол», Державне підприємство «Укрпошта», Відкрите акціонерне товариство «Запорізький завод високовольтної апаратури», до переліку банків – Національний банк України, Укрексімбанк, до переліку профспілок – Профспілка працівників енергетики та електротехнічної промисловості, Профспілка трудящих металургійної і гірничодобувної промисловості України [112]. Найпопулярнішими недержавними пенсійними фондами є: Український пенсійний фонд, Відкритий пенсійний фонд «Ощадний», Відкритий недержавний пенсійний фонд «Національний», Відкритий недержавний пенсійний фонд «Дністер», Недержавний професійний пенсійний фонд «Хлібний», Недержавний професійний пенсійний фонд «Перший профспілковий».

Кількість відкритих НПФ на кінець 2013 року становила 65, що пояснюється їх більшою доступністю для широких верств населення, тоді як учасниками професійних чи корпоративних НПФ можуть бути лише фізичні особи, які пов'язані родом їх професійної діяльності або перебувають у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками чи роботодавцями-платниками. В свою чергу, кількість корпоративних фондів

становить 9, професійних – 7 [112]. У подальшому процесі розвитку українського суспільства кількість вищезазначених організацій дещо збільшиться, що є свідченням поступової популяризації недержавних пенсійних фондів та недержавного пенсійного забезпечення у цілому.

Характерною специфічною рисою недержавних пенсійних фондів України є те, що вони нерівномірно розміщені по території держави. Відповідно до даних, зібраних Державним реєстром фінансових установ, недержавні пенсійні фонди зареєстровано у 9 регіонах України. Найбільша кількість НПФ зосереджена у м. Києві – 60, або 75 % від загальної кількості зареєстрованих недержавних пенсійних фондів. У той же час і досі залишається багато областей, в яких не існує жодного недержавного пенсійного фонду. Враховуючи те, що недержавні пенсійні фонди мають багато переваг, слід більш детально звернути увагу на створення достатньої кількості фондів у всіх областях країни, що допоможе залучити більше населення до участі в них.

Згідно з Державним реєстром фінансових установ станом на 30.06.2014 р. в Україні зареєстровано 80 недержавних пенсійних фондів, пенсійні контракти укладено з 48,7 тисячами вкладників, загальна кількість учасників НПФ становила 837,7 тис. осіб. Найменшу частку учасників НПФ займає населення віком до 25 років. Сумарна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами, станом на 30.06.2014 р. становила 2 381,3 млн. грн. [112]. Станом на I квартал 2014 року кількість економічно активного населення України у віці 15-70 років становить 21 млн. 284,5 тис. осіб, при цьому економічно активне населення працездатного віку склало 20 млн. 237,4 тис. [113]. Тобто учасниками недержавних пенсійних фондів є 3,94 % від загальної кількості економічно активного населення України. Зважаючи на вказані дані, робимо висновок, що в нашій державі і досі занадто низькі показники як кількості учасників так, і пенсійних активів, сформованих недержавними пенсійними фондами.

Для порівняння, в державах-членах Європейського Союзу на даний момент більше ніж на 25 % найманих працівників поширюється система недержавних пенсійних фондів. У такій країні як Нідерланди встановлена обов'язкова участь суб'єктів господарювання в професійних пенсійних системах на базі недержавних пенсійних фондів. Пенсія учасника такої системи після 40 років роботи становить 70 % заробітної плати. Успішно розвиваються НПФ у країнах Балтії, Казахстані, Польщі, Болгарії, Угорщині. У Російській Федерації учасниками майже 300 НПФ є понад 6 млн. осіб [114]. Отриманий за їх рахунок високий рівень пенсії надає змогу людям адекватно існувати у сучасному житті й задовольняти практично усі власні потреби й законні інтереси. Позитивні риси даного виду пенсійного забезпечення очевидні, а тому обґрунтованим є акцентування уваги законодавців на питанні створення максимально сприятливих умов для функціонування даної системи.

Високоєфективна діяльність недержавних пенсійних фондів відіграє значну роль і в економічному розвитку держави, адже за допомогою таких фондів створюється можливість для накопичення значних інвестиційних активів. Притому це відбувається без жорсткої залежності від того чи іншого учасника недержавного пенсійного фонду, оскільки виплата пенсійних зобов'язань одному з них суттєво не зменшить інвестиційні можливості. Використання у якості об'єктів інвестування фінансових інструментів переважно реальних ліквідних активів, дохід за якими гарантовано державою та відомими компаніями, а також валютними цінностями та нерухомістю, є передумовою не тільки рентабельності, але й надійності вкладень [115, с. 32]. В умовах фінансово-економічної кризи, яка, зокрема, має місце і в Україні, стабільність фінансових інституцій має надважливе значення і являє собою якісну перевагу, що виводить недержавні пенсійні фонди на вищий рівень у порівнянні з іншими фінансовими установами та організаціями.

Отже, недержавні пенсійні фонди становлять основу системи недержавного пенсійного забезпечення. Їх функціонування важливе як для держави, так і для окремого громадянина нашої країни. Саме недержавні пенсійні фонди можуть стати цінним інструментом для економіки України та для пенсійного забезпечення кожного громадянина, адже недержавні пенсійні фонди становлять собою не тільки важливий інструмент зростання доходів населення, а й виступають досить великим інвестиційним ресурсом. Саме тому держава повинна бути відповідальною за їх організацію, ефективно і надійно функціонування.

Проте, незважаючи на значущість недержавних пенсійних фондів для розвитку системи добровільного накопичення, попит на послуги, які вони пропонують, занадто низький. Державою не використані всі можливості для того, щоб зацікавити та заохотити якомога більшу кількість населення брати участь у системі недержавного пенсійного забезпечення. Сьогоднішній кількісний показник учасників недержавних пенсійних фондів в Україні занадто низький, особливо у порівнянні з іншими країнами, в яких функціонує добровільне накопичення. Розміри активів недержавних пенсійних фондів є незначними. Такі показники гарантують як незадовільне матеріальне забезпечення наших пенсіонерів, так і втрату цінного важеля для поліпшення економічного становища нашої держави. Враховуючи це, держава повинна прикласти більше зусиль для розвитку популярності недержавних пенсійних фондів, щоб практично кожний мав бажання стати їх учасником.

Для здійснення цього, в першу чергу, держава зобов'язана надавати гарантії функціонування недержавних пенсійних фондів. На жаль, на сьогоднішній день вона обмежується тільки здійсненням нагляду за функціонуванням фінансових установ, що мають право займатися недержавним пенсійним забезпеченням. Цілком очевидно, що громадяни потребують більшого втручання з боку держави, оскільки саме в нашій країні існує дуже низький рівень довіри населення до недержавної системи

пенсійного забезпечення. Проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення щодо питань діяльності недержавних пенсійних фондів також важливе. Для її здійснення повинні прийматись відповідні державні програми. Населення в більшості є непоінформованим про головні засади реформування системи пенсійного забезпечення в Україні та значення у ній системи недержавного пенсійного забезпечення, що гальмує подальший її розвиток. Також важливим є підвищення популярності недержавних пенсійних фондів, що можливе за допомогою висвітлення результатів їх діяльності через засоби масової інформації. Заохочення роботодавців до участі в системі недержавного пенсійного забезпечення за допомогою створення власних корпоративних пенсійних фондів або приєднання до вже існуючих також сприятиме розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

Лише у сукупності зазначені дії нададуть змогу встановити ефективну систему, складові елементи якої будуть діяти злагоджено та упорядковано, забезпечуючи нашим громадянам справедливий та гідний рівень пенсій після відпрацьованих років. Європейські прагнення народу України неодмінно передбачають удосконалення існуючої системи недержавного пенсійного забезпечення, що стане гарантією надійного майбутнього.

2.2 Вкладники та учасники недержавних пенсійних фондів

Зважаючи на те, що розвиток недержавного пенсійного забезпечення, фундамент якого становлять недержавні пенсійні фонди, є вкрай важливим для економічної та соціальної політики нашої держави, вважаємо за потрібне приділити особливу увагу основним суб'єктам недержавного пенсійного забезпечення. Відповідно до положень Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» основними суб'єктами НПЗ є

недержавні пенсійні фонди, вкладники цих фондів та їх учасники. Ці ж самі суб'єкти перелічені у визначенні поняття пенсійного контракту, який виступає головним договором в системі недержавного пенсійного забезпечення. У ст. 1 Закону зазначається, що пенсійний контракт – це договір між пенсійним фондом та його вкладником, згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду за визначеною пенсійною схемою [24]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що у контракті беруть участь одразу три сторони: недержавний пенсійний фонд, призначенням якого є накопичення внесків на індивідуальних рахунках, вкладники фондів, які сплачують ці внески та учасники, на користь яких сплачуються внески до недержавних фондів. Отже, при визначенні поняття вкладників та учасників недержавних пенсійних фондів слід пам'ятати, що вони не можуть бути тотожними в системі недержавного пенсійного забезпечення.

На сьогоднішній день в Україні загальна кількість учасників недержавних пенсійних фондів становить 837,7 тис. осіб. Основну їх частину складають особи віком від 25 до 50 років, найменший відсоток учасників недержавних пенсійних фондів серед молоді віком до 25 років. Очевидно це пов'язано з тим, що ця група внаслідок своєї молодості та відсутності життєвого досвіду ще не замислюється над питанням гідного рівня життя в пенсійному віці. В свою чергу, пенсійні контракти укладено з 48,7 тис. вкладників, з яких юридичні особи складають 4,9 % від загальної їх кількості, тоді як фізичні особи – 95,1 % [112]. З огляду на це можна зазначити, що недержавне пенсійне забезпечення є недостатньо популярним у наш час в Україні. Проте світова економічна криза, а також свідомість людей спонукатиме їх до обрання саме третього рівня пенсійного забезпечення з метою створення підґрунтя для належної життєдіяльності у майбутньому.

Розглядаючи детальніше різницю між вкладниками та учасниками, вважаємо за потрібне визначити їх законодавче поняття. В Законі України

«Про недержавне пенсійне забезпечення» наведено одразу два поняття учасників недержавного пенсійного забезпечення. Так, у ст. 1 Закону зазначено: «... учасник недержавного пенсійного забезпечення – фізична особа, на користь якої сплачуються (сплачувалися) пенсійні внески до пенсійного фонду або на пенсійний депозитний рахунок у банку і яка має право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом, договором про відкриття пенсійного депозитного рахунку або договором страхування довічної пенсії та цим Законом, або яка отримує пенсійні виплати із пенсійного фонду; учасник пенсійного фонду (далі – учасник фонду) – фізична особа, на користь якої сплачуються (сплачувалися) пенсійні внески до пенсійного фонду та яка має право на отримання пенсійних виплат або отримує такі виплати з пенсійного фонду згідно із Законом» [24]. Аналізуючи два поняття, приходимо до висновку, що друге визначення конкретизує учасника як суб'єкта недержавного пенсійного забезпечення лише у відносинах, пов'язаних з недержавними пенсійними фондами.

Перше поняття є більш містким, оскільки характеризує учасника як суб'єкта відносин з усіма фінансовими установами, які мають право здійснювати недержавне пенсійне забезпечення, а саме з страховими організаціями, банківськими установами та пенсійними фондами.

Так як цим Законом регулюються відносини не тільки з недержавними пенсійними фондами, а й зі страховими організаціями та банківськими установами, на нашу думку, існування в Законі двох визначень поняття учасників не є обов'язковим, адже їх можливо об'єднати в одне вичерпне поняття і викласти у такій редакції: «Учасник недержавного пенсійного забезпечення є фізичною особою, на задоволення потреб якої сплачуються або сплачувалися пенсійні внески до пенсійного фонду, на індивідуальний пенсійний депозитний рахунок у банку чи до страхової організації і яка має право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом, договором про

відкриття пенсійного депозитного рахунка або договором страхування довічної пенсії та цим Законом, та яка має право отримувати пенсійні виплати із пенсійного фонду, банку чи страхової організації згідно із Законом».

З визначенням поняття вкладника в Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» все набагато простіше: воно є одним, вичерпним та зрозумілим. Вкладник недержавного пенсійного фонду, відповідно до Закону, – особа, яка сплачує пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування грошових коштів до недержавного пенсійного фонду відповідно до умов пенсійного контракту та закону (ст. 1) [24]. Законодавець досить чітко регламентував визначення даного учасника суспільних правовідносин, які виникають у процесі недержавного пенсійного забезпечення. З наведеного твердження також видно, що вкладником, по суті, може бути будь-яка особа.

Учасниками фонду можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, тобто усі без виключення бажаючі особи. Важливим для учасників недержавних пенсійних фондів системи недержавного пенсійного забезпечення є:

1) неможливість обмеження прав фізичних осіб на самостійну участь у будь-якому пенсійному фонді юридичною-особою роботодавцем, об'єднанням юридичних чи фізичних осіб;

2) можливість здійснення належних пенсійних виплат як самому учаснику фонду, так і його спадкоємцям;

3) належність пенсійних коштів учаснику фонду незалежно від того, хто сплачує внески за нього (ст. 7) [24].

Слід звернути увагу на те, що в законодавстві не визначається з якого віку особа може отримати статус учасника недержавного пенсійного забезпечення. Оскільки вкладники мають право робити внески на користь третьої особи, тобто учасника, робимо висновок, що право бути учасником надається особі з народження. На підтвердження цього в Законі міститься

норма, в якій зазначається, що вкладниками можуть бути особи, пов'язані родинними зв'язками з учасником. Тобто батьки мають право укласти з недержавним пенсійним фондом пенсійний контракт та сплачувати пенсійні внески на користь своєї дитини. Це дозволяє особі, яка у повній мірі ще не володіє правосуб'єктністю, практично з народження автоматично стати учасником недержавного пенсійного фонду. Але варто зазначити, що згідно з наведеним вище, така особа може стати учасником лише відкритого пенсійного фонду, адже для того, щоб стати учасником професійного чи корпоративного фонду, необхідно виконати певні вимоги, передбачені Законом.

Учасником корпоративного пенсійного фонду може бути фізична особа, що перебуває або перебувала в трудових відносинах з роботодавцем – засновником або платником цього фонду. Учасником професійного фонду може бути тільки фізична особа, пов'язана родом своєї професійної діяльності, яка визначена в його установчих документах [24]. Тобто для цієї категорії учасників спільним є те, що вони мають статус працівників. Згідно з трудовим законодавством України статус працівника особа отримує з досягненням певного віку. За загальними правилами вона може бути прийнята на роботу з досягненням шістнадцятирічного віку. За письмовою згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час при досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює (ст. 188) [116]. Виходячи з цих норм, можна зробити висновок, що учасниками корпоративних та професійних фондів можуть бути особи, які досягли шістнадцяти років, та за деяких обставин – п'ятнадцяти чи чотирнадцяти років.

Особа, яка сплачує пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування коштів до НПФ відповідно до умов пенсійного контракту та закону, є вкладником. Ним може бути сам учасник НПФ, подружжя, діти, батьки, роботодавець учасника фонду або професійне об'єднання, членом якого він є. У будь-якому пенсійному фонді його учасники можуть одночасно виступати і вкладниками. Учасники відкритого пенсійного фонду мають право залишатися його учасниками у разі припинення здійснення пенсійних внесків на їх користь [117, с. 213]. Вкладником є будь-яка фізична особа, яка має на меті здійснювати пенсійні відрахування для довготривалих інвестицій та забезпечення отримання фінансово-матеріальної основи щодо виплати їй пенсій.

Як зазначає П. Філіпчук, за власним вибором людина може бути учасником кількох НПФ. Пенсійні ж виплати можуть здійснюватися безпосередньо учаснику фонду або ж його спадкоємцю. Ще однією особливістю є те, що вкладником такого фонду може бути не лише сам його учасник, а й подружжя, діти, батьки, роботодавець або професійне об'єднання, членом якого є учасник даного фонду. У будь-якому пенсійному фонді його учасники можуть бути одночасно і його вкладниками, а у відкритому пенсійному фонді ще й мають право залишатися його учасниками і в разі припинення здійснення пенсійних внесків на їх користь. Накопичені пенсійні кошти в сумі розміру пенсійних внесків, що сплачені на користь учасника фонду та розподіленого на його користь прибутку пенсійного фонду, є власністю такого учасника, якою він має право розпоряджатися. Інформація ж про суму накопичених пенсійних коштів належних кожному учаснику фонду, відображається на їх індивідуальному пенсійному рахунку, який ведеться в системі персоніфікованого обліку [31, с. 283]. Відповідно до позиції науковця, працівники мають можливість здійснювати пенсійні внески до декількох недержавних пенсійних фондів. Таким чином, громадяни можуть збільшити розмір пенсії завдяки участі у декількох недержавних

організаціях, які здійснюють пенсійне забезпечення і виплачують грошові кошти після досягнення працівниками пенсійного віку.

Отже, узагальнюючи вищевказане, ми дійшли висновку, що учасниками відкритих пенсійних фондів можуть стати фізичні особи з народження, а учасниками професійних та корпоративних фондів – починаючи з чотирнадцяти років.

У свою чергу, до переліку осіб, які можуть бути вкладниками, відносяться: роботодавець учасника фонду; професійна спілка, об'єднання професійних спілок щодо своїх членів; сам учасник фонду; подружжя, діти, батьки, рідні брати і сестри, дід і баба учасника фонду, діти подружжя учасника фонду, у тому числі усиновлені ним (нею) діти, батьки подружжя учасника фонду. Такий розширений перелік можливих вкладників, на нашу думку, дає можливість для поширення системи недержавного пенсійного забезпечення серед всіх верств населення.

Права та обов'язки вкладників і учасників пенсійних фондів визначаються пенсійним контрактом. Згідно зі ст. 55 Закону пенсійний контракт є договором між пенсійним фондом та його вкладником, який укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором та згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника або декількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника [24]. Кожен вкладник має право на укладення одного чи декількох пенсійних контрактів з одним або декількома недержавними пенсійними фондами. Також законодавством передбачений порядок розірвання контракту за ініціативою вкладника. В такому випадку він повинен укласти новий пенсійний контракт щодо участі в іншому пенсійному фонді або укласти договір зі страховою організацією, або відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок. При цьому пенсійні кошти вкладника фонду передаються за його рахунок до іншої фінансової установи, яка надає послуги з недержавного пенсійного забезпечення, в сумі, що обліковується на його індивідуальному пенсійному рахунку в пенсійному фонді й

складається з пенсійних внесків, зроблених цим вкладником, та розподіленого на суму цих внесків інвестиційного прибутку (збитку), зменшених на суму витрат, пов'язаних із перерахуванням таких пенсійних коштів (ст. 55) [24]. Треба зауважити, що у випадку розірвання пенсійного контракту особою, внески на рахунок якої здійснює інший вкладник, вся сума внесків та розподіленого на них інвестиційного прибутку може бути вилучена з пенсійного фонду лише після розірвання пенсійних контрактів з такими вкладниками.

Законом не забороняється розірвання контракту вкладником фонду без згоди учасника, навіть якщо учасник виявив намір скористатися правом на недержавне пенсійне забезпечення, що надається йому за пенсійним контрактом. Так, відповідно до ст. 58 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» вкладник може прийняти рішення про заміну пенсійного фонду, що тягне за собою закінчення дії пенсійного контракту. Тобто Законом не встановлено, що вкладник зобов'язаний отримати згоду від учасника про припинення пенсійного контракту. Це може пояснюватись тим, що значну кількість вкладників становлять юридичні особи, які добровільно за власні кошти сплачують внески на користь своїх працівників. Вкладник може вимагати надання йому певної інформації про здійснення недержавного пенсійного забезпечення учасників.

Учасник фонду, на користь якого сплачуються пенсійні внески, також має певні права, які передбачаються не тільки пенсійним контрактом, а й Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Так, учасник може вимагати виконання таких обов'язків НПФ: ведення персоніфікованого обліку учасника, надання інформації про стан його індивідуального рахунку, надання іншої інформації згідно з Законом і пенсійним контрактом. Інформація про суму накопичених пенсійних коштів відображається на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду. Такий рахунок ведеться в системі персоніфікованого обліку. Окрім того, завдяки обов'язковому щорічному публікуванню

результатів діяльності фонду у засобах масової інформації їх учасники мають змогу самостійно контролювати роботу пенсійних фондів. Така інформація містить в собі фінансові показники, отримані за результатами річної роботи та іншу важливу інформацію, що дає змогу зрозуміти учаснику, як працює обраний ним фонд. До того ж учасник фонду має право запросити в будь-який час виписку з власного пенсійного рахунку. Таку інформацію адміністратор фонду зобов'язаний надавати одразу на вимогу учасника, а один раз на рік виписка надається безоплатно. Накопичені пенсійні кошти в сумі розміру пенсійних внесків, що сплачені на користь учасника фонду, та розподіленого на його користь прибутку пенсійного фонду є власністю такого учасника, якою він має право розпоряджатися.

Законом передбачено, що пенсійний вік, який визначається учасником недержавного пенсійного фонду, може бути меншим або більшим від пенсійного віку, який надає право на пенсію за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, але не більше ніж на 10 років. Учасник недержавного пенсійного фонду має право змінити визначений ним пенсійний вік шляхом подання про це заяви адміністратору не пізніше ніж за 15 робочих днів до настання визначеного ним пенсійного віку [24]. При настанні пенсійного віку учасник може вимагати здійснення пенсійним фондом недержавного пенсійного забезпечення, що є обов'язком фонду за пенсійним контрактом. Якщо робота обраного фонду не влаштовує вкладника, він має право перевести належні йому накопичення в інший НПФ, страхову компанію чи банк.

Як зауважує І.О. Кравченко, нормативно-правова база, яка регламентує функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення, не встановлює вік, з якого фізична особа може набути статусу учасника недержавного пенсійного забезпечення [118, с. 406]. Тобто, відповідно до положення науковця пенсійний вік може самостійно

встановлюватись учасниками. Це означає, що працівник має право самостійно визначати вік, з якого він виходитиме на пенсію.

У відкритому та професійному пенсійному фонді навіть у разі припинення сплати пенсійних внесків вкладником на користь учасника, останній все одно має право залишатись учасником такого фонду. А ось у корпоративному пенсійному фонді його учасник у разі припинення трудових відносин з роботодавцем-засновником або роботодавцем-платником зобов'язаний розірвати пенсійний контракт з таким фондом та може укласти новий пенсійний контракт з адміністратором будь-якого іншого фонду, укласти договір із страховою організацією або відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок. Пенсійні кошти учасника фонду передаються до іншого пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок банку на рахунок учасника фонду в сумі пенсійних внесків, розподіленого на суму цих внесків інвестиційного прибутку (збитку), зменшених на суму витрат, пов'язаних з перерахуванням цих коштів (ст. 55) [24]. Цим самим працівнику надається гарантія безперервного та ефективного пенсійного забезпечення, яке здійснюється недержавними фінансовими організаціями. Вищезазначене свідчить про тенденцію до широкої демократизації соціально-трудова правовідносин, що проявляється в наданні працівникові можливості вибору варіанту поведінки після розірвання пенсійного контракту.

Адміністратор від імені пенсійного фонду також має певні зобов'язання перед учасником фонду, а саме:

- 1) здійснювати недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду на умовах, визначених законодавством, пенсійною схемою та пенсійним контрактом;
- 2) забезпечувати ведення персоніфікованого обліку учасників фонду;

3) надавати учаснику фонду інформацію про стан його індивідуального пенсійного рахунку;

4) забезпечувати відшкодування в установленому законом порядку учасникам фонду збитків, завданих унаслідок порушення законодавства та умов пенсійного контракту;

5) дотримуватися і забезпечувати дотримання законних інтересів вкладників та учасників пенсійного фонду, не розголошувати інформацію про умови пенсійного контракту та розмір пенсійних коштів, які належать учаснику фонду, крім випадків, передбачених законом;

6) виконувати і забезпечувати виконання інших обов'язків, визначених пенсійним контрактом, цим Законом та іншими нормативно-правовими актами з питань недержавного пенсійного забезпечення (ст. 57) [24].

Отже, підсумовуючи вищевказане, зазначимо, що Законом визначено такі права учасника фонду:

– добровільна участь у системі недержавного пенсійного забезпечення;

– добровільний вибір пенсійних виплат;

– можливість бути учасником одразу декількох пенсійних фондів;

– можливість бути одночасно і учасником, і вкладником будь-якого пенсійного фонду;

– рівноправність учасників фонду, які обрали однакову пенсійну схему;

– право вимоги від адміністратора надання виписки з його індивідуального пенсійного рахунку, при цьому один раз на рік – безоплатно;

– право залишатися учасниками відкритого та професійного пенсійного фонду у разі припинення здійснення пенсійних внесків на їх користь, припинення (розірвання) пенсійних контрактів, укладених на їх користь;

– право визначити свій пенсійний вік відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» шляхом подання адміністратору відповідної заяви не менше ніж за два місяці до визначеного ним пенсійного віку. Пенсійний вік, що визначається учасником фонду, може бути меншим від пенсійного віку, який надає право на пенсію за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, але не більш як на 10 років, якщо інше не визначено законом. Пенсійний вік, що визначається учасником фонду, може бути більшим від пенсійного віку, який надає право на пенсію за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням;

– право змінити визначений пенсійний вік, але не пізніше ніж за 15 робочих днів до настання визначеного ним пенсійного віку. Пенсійний вік, після досягнення якого учасник фонду має право на отримання пенсійної виплати, визначається за заявою учасника фонду, форма якої встановлюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, крім випадків, коли пенсійний вік визначається пенсійним контрактом відповідно до закону, що встановлює обов'язковість відрахувань на недержавне пенсійне забезпечення для окремих категорій громадян;

– право самостійно визначати строк та періодичність пенсійних виплат при укладенні договору про виплату пенсії на визначений строк;

– право оскаржити дії осіб, які здійснюють пенсійні виплати, до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, або до суду у разі відмови чи затримки пенсійних виплат;

– право не менш ніж десяти відсотків від загальної кількості учасників фонду вимагати скликання позачергових зборів засновників та обов'язкового прийняття рішення з питань, запропонованих ними до розгляду на зборах засновників;

- право учасника, якому здійснюється пенсійна виплата на визначений строк, перейти до іншого пенсійного фонду;

- право отримувача пенсії на визначений строк вимагати надання виписки з його індивідуального пенсійного рахунка станом на будь-яку дату. У цьому разі така виписка надається за рахунок отримувача пенсії, крім випадків, коли вона необхідна для укладення договору страхування довічної пенсії. Максимальний розмір плати за надання виписки з індивідуального пенсійного рахунка на письмову вимогу отримувача пенсії встановлюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Пенсійні кошти, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, є власністю такого учасника та використовуються на цілі, визначені Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». У разі порушення строку виплати адміністратор сплачує учаснику фонду пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України в розрахунку на 1 день від суми, належної до перерахування, за кожен день прострочення платежу.

На початку кожного фінансового року особі, яка отримує пенсію на визначений строк, обов'язково надається виписка з індивідуального пенсійного рахунка [24].

Фізична особа, яка отримала статус учасника фонду, разом з правами набуває таких обов'язків:

- у заяві учасника фонду, де визначається дата настання його пенсійного віку, учасник фонду зобов'язаний зазначити вид обраної ним пенсійної виплати. Це може бути пенсійна виплата на визначений строк чи одноразова виплата. Вказана заява повинна надаватись адміністратору пенсійного фонду не пізніше ніж за два місяці до настання пенсійного віку, визначеного учасником фонду;

– для отримання пенсії на визначений строк учасник фонду подає адміністратору заяву та укладає договір про виплату пенсії на визначений строк до настання пенсійного віку, визначеному у заяві;

– у разі укладення договору про виплату пенсії на визначений строк з іншим пенсійним фондом учасник фонду подає адміністратору обраного пенсійного фонду копію виписки з індивідуального пенсійного рахунку та копію заяви про переведення коштів до іншого фонду адміністратору пенсійного фонду, в якому накопичувалися пенсійні кошти учасника фонду;

– протягом трьох місяців з дня отримання повідомлення про ліквідацію пенсійного фонду кожен його учасник повинен надіслати до ліквідаційної комісії письмову заяву, в якій зазначити фінансову установу, куди мають бути передані належні йому пенсійні кошти. Разом з письмовою заявою учасник фонду зобов'язаний надіслати (надати) копію пенсійного контракту, укладеного ним з іншим пенсійним фондом, договору про відкриття пенсійного депозитного рахунка в банку або договору страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією [24].

Варто звернути особливу увагу на останній з перелічених вище обов'язків, який стосується вирішення питання пенсійного забезпечення у разі ліквідації недержавних пенсійних фондів. Таке зобов'язання є ефективною гарантією збереження накопичених громадянами пенсійних вкладів та створення можливості для їх подальшої акумуляції.

Права вкладників, що передбачені Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», досить схожі з правами, якими наділені учасники фонду. До них відноситься:

– добровільна участь у системі недержавного пенсійного забезпечення;

– добровільний вибір пенсійних виплат;

- право фізичної особи бути вкладником одразу в декількох пенсійних фондах;

- право укласти декілька пенсійних контрактів на користь учасників фондів.

Законом також закріплені права, які притаманні лише вкладникам недержавного пенсійного фонду, до них відносяться:

- фізичним особам, які бажають стати вкладником відкритого пенсійного фонду, не може бути відмовлено в укладенні пенсійного контракту з таким фондом;

- вкладникам надається право ознайомитись із статутом пенсійного фонду, пенсійними схемами, що використовує пенсійний фонд до укладення пенсійного контракту;

- розмір пенсійних внесків та періодичність їх сплати визначається пенсійними схемами та пенсійним контрактом. Зазначені в пенсійному контракті розміри пенсійних внесків, що сплачуються до пенсійного фонду, можуть змінюватися відповідно до умов обраних пенсійних схем. Максимальний розмір пенсійних внесків не обмежується;

- вкладник фонду, який є учасником фонду, має право в односторонньому порядку розірвати пенсійний контракт, який укладено з ним особисто, або вимагати зміни його умов;

- вкладники фонду мають право вільного вибору пенсійної схеми та право на зміну пенсійної схеми, але не частіше одного разу на 6 місяців;

- вони мають право вимагати від ради фонду вирішення спірних питань, що виникають між пенсійним фондом та його вкладниками [24].

З огляду на вищеперелічені права вкладника недержавного пенсійного фонду можна констатувати, що процедура недержавного пенсійного забезпечення працівника є максимально прозорою й надає йому змогу зробити чіткий і правильний вибір фінансової установи, до якої буде відраховувати пенсійні внески.

Для вкладника фонду передбачені такі обов'язки:

– сплачувати на користь учасника (учасників) фонду пенсійні внески у порядку, встановленому законодавством, пенсійною схемою та пенсійним контрактом;

– відшкодовувати пенсійному фонду збитки, завдані внаслідок порушення вкладником фонду умов законодавства, пенсійної схеми та пенсійного контракту;

– виконувати всі умови, що визначаються пенсійним контрактом;

– надавати своєчасно пенсійному фонду в особі його адміністратора належну інформацію для забезпечення виконання умов пенсійного контракту.

Вкладник, що є одночасно учасником пенсійного фонду, у разі прийняття рішення про заміну пенсійного фонду зобов'язаний: укласти пенсійний контракт з іншим пенсійним фондом або у разі досягнення пенсійного віку, визначеного відповідно до закону – договір страхування довічної пенсії із страховою організацією чи відкрити пенсійний депозитний рахунок у банку; надіслати адміністратору фонду, участь у якому припиняється, заяву про розірвання пенсійного контракту та копію пенсійного контракту, укладеного з іншим пенсійним фондом, або договір страхування довічної пенсії із страховою організацією чи договір про відкриття пенсійного депозитного рахунка у банку.

Роботодавець, який здійснює перерахування внесків до відкритого пенсійного фонду від імені своїх працівників, учасників цього пенсійного фонду, може здійснювати внески по добровільному страхуванню ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду.

Пенсійні внески сплачуються лише у національній валюті України, а у випадках, передбачених законодавством України, в іноземній валюті за офіційним обмінним курсом Національного банку України, що діяв на момент сплати, шляхом готівкових та (або) безготівкових розрахунків. Юридичні особи сплачують пенсійні внески лише у безготівковій формі [24].

Вважаємо за потрібне окремо зупинитись на такому вкладнику недержавного пенсійного фонду як роботодавець-платник корпоративного пенсійного фонду. У ст. 1 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» з цього приводу зазначено, що це роботодавець, який визнає статут уже створеного корпоративного пенсійного фонду, виявив бажання перераховувати грошові кошти на користь своїх працівників до такого фонду на підставі договору, укладеного ним з радою цього пенсійного фонду [24]. Роботодавець може стати платником уже створеного корпоративного пенсійного фонду на підставі договору про участь у корпоративному пенсійному фонді за умови визнання статуту такого фонду, внесення відповідних змін до колективного договору та обов'язкового повідомлення Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України про свою участь у пенсійному фонді. Роботодавець, який виявив бажання стати платником уже створеного корпоративного пенсійного фонду, укладає з радою цього пенсійного фонду договір про участь у корпоративному пенсійному фонді, істотними умовами якого є: повна назва та місцезнаходження органів управління договірних сторін; предмет договору; права і обов'язки сторін; підтвердження відповідності роботодавця вимогам, передбаченим цим Законом для засновників корпоративних пенсійних фондів; порядок зміни умов договору; умови дострокового розірвання договору (ст. 8) [24].

Такий вид вкладників відіграє особливу роль у розвитку всієї системи недержавного пенсійного забезпечення, тому що саме за допомогою роботодавців-платників корпоративного пенсійного фонду є можливість збільшити популярність цих фондів серед населення, а отже і системи в цілому. Головною причиною цього є те, що такі платники найчастіше пропонують своїм працівникам пенсійні програми, які надаються разом із заробітною платою, медичною страховкою та іншими пільгами.

У країнах, де система додаткового пенсійного забезпечення функціонує краще, на пенсії, що повністю або частково сформовані роботодавцем, припадає в середньому від 30 до 50 % доходу пенсіонерів. Надання корпоративної пенсії у багатьох країнах вимагається на законодавчому рівні. Світовий досвід розроблення і запровадження пенсійних програм різноманітний, тому будь-яке підприємство може обрати власний та найбільш раціональний варіант участі у такій програмі, що враховує як конкретні умови його функціонування, так і завдання, які керівництво планує вирішувати за допомогою пенсійної програми [119, с. 75]. Держави на законодавчому рівні створюють підґрунтя для ефективної реалізації загальнодержавної політики пенсійного забезпечення громадян. Існування різних варіантів пенсійного забезпечення надає змогу працівникам та роботодавцям обирати найбільш вигідний та зручний шлях до формування фінансово-матеріальної основи працівників у майбутньому.

Роботодавці-платники корпоративного пенсійного фонду мають деякі переваги. По-перше, вони отримують ефективний інструмент кадрової політики, який сприяє залученню нових кваліфікованих фахівців та закріпленню найцінніших працівників, підвищенню рейтингу власного підприємства. По-друге, мають право скористатись податковими пільгами, що передбачені законодавством саме для таких вкладників недержавного пенсійного забезпечення. Внески до НПФ не включаються до фонду оплати праці, тобто на ті суми, які відраховують у НПФ, не нараховують обов'язкові внески у соціальні фонди та Пенсійний фонд України (близько 38 %). Керівництво підприємства пропонує працівникам додаткову пенсію до обов'язкової державної пенсії, тобто фактично підвищує заробітну плату працівникам з певною економією на виплаті податків [30, с. 166-173]. Важливим є те, що такі роботодавці мають можливість використовувати активи НПФ для інвестування у власну діяльність у вигляді довгострокових інвестицій.

Роботодавці-платники корпоративного пенсійного фонду, так як і вкладники та учасники недержавних пенсійних фондів, наділені певними правами та обов'язками, що регулюються Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення»:

– у разі виходу із складу засновників корпоративного пенсійного фонду одного із його суб'єктів або розірвання роботодавцем-платником договору про участь у корпоративному пенсійному фонді, учасники такого фонду, які є працівниками цього засновника або роботодавця-платника, втрачають право бути учасниками такого корпоративного пенсійного фонду. Учасники фонду, які є працівниками такого роботодавця, протягом трьох місяців з дня отримання повідомлення про вихід їх роботодавця з числа засновників або роботодавців-платників корпоративного пенсійного фонду зобов'язані подати адміністратору цього фонду заяву із зазначенням нового пенсійного фонду або страхової організації, з якою укладено договір страхування довічної пенсії, або банку, в якому відкрито пенсійний депозитний рахунок, куди мають бути передані належні їм пенсійні кошти. Договір страхування довічної пенсії може бути укладено учасником пенсійного фонду лише у разі досягнення ним пенсійного віку, визначеного Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Разом з письмовою заявою учасник фонду зобов'язаний надати копію пенсійного контракту, укладеного з новим пенсійним фондом, або копію договору страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією, або копію договору про відкриття пенсійного депозитного рахунка;

– у разі припинення трудових відносин учасника корпоративного пенсійного фонду з роботодавцем-засновником або роботодавцем-платником корпоративного пенсійного фонду, роботодавець-засновник або роботодавець-платник корпоративного пенсійного фонду, а також учасник, який є вкладником такого фонду, зобов'язаний розірвати пенсійний контракт, укладений на користь учасника фонду. Такий учасник зобов'язаний укласти новий пенсійний контракт з адміністратором будь-

якого іншого пенсійного фонду або у разі досягнення пенсійного віку, визначеного відповідно до закону, укласти договір страхування довічної пенсії із страховою організацією чи відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок;

– мають право на представництво у раді фонду від роботодавця-платника корпоративного пенсійного фонду;

– у разі виходу із складу роботодавців-платників корпоративного пенсійного фонду, роботодавець зобов'язаний сплатити пенсійні внески за раніше укладеними пенсійними контрактами, які підлягали сплаті до дня попередження про вихід із складу роботодавців-платників пенсійного фонду;

– юридична особа, яка є роботодавцем-платником корпоративного пенсійного фонду, зобов'язана сплачувати пенсійні внески на користь усіх своїх працівників, крім тих, які подали письмові заперечення проти цього, працюють сезонно або проходять випробування при прийнятті на роботу;

– засновники корпоративних та професійних пенсійних фондів і роботодавці-платники можуть пропонувати учасникам фондів укладення договору страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду, обов'язкового для всіх учасників фонду, відповідно до визначеного порядку укладання такого договору та розміру внесків на такий вид страхування. Загальний розмір страхових внесків, які сплачуються за таким видом страхування, не може перевищувати 1 відсотка розміру пенсійного внеску, сплачуваного засновником або роботодавцем-платником за кожного учасника фонду. Внески за цим видом страхування сплачуються у порядку, визначеному пенсійним контрактом [24].

Отже, розглядаючи діяльність двох головних суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення, можемо зауважити, що законодавством встановлені чіткі права та обов'язки як учасника, так і вкладника. Поняття цих суб'єктів, що визначені в Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення», є конкретними, чіткими та місткими

за своїм значенням. Однак, на наш погляд, існування двох практично однакових понять у законодавстві не потрібне, особливо з огляду на те, що їх можна об'єднати в одне узагальнююче.

Аналізуючи права та обов'язки, якими наділені сторони, ми дійшли висновку, що хоча вони і регулюють всі відносини, що можуть виникати на різних етапах участі в системі недержавного пенсійного забезпечення, але статистичні дані свідчать, що кількість як учасників, так і вкладників є доволі незначною в Україні. Зважаючи на те, що система недержавного пенсійного забезпечення почала функціонувати доволі давно в нашій країні, а Закон, який регулює усі відносини у цій сфері, був прийнятий ще у 2003 році, показник учасників, що складає 3,94 % від загальної кількості економічно активного населення України, є вкрай незадовільним.

Таким чином можна стверджувати, що не належне законодавче регулювання діяльності учасників та вкладників перешкоджає активному розвитку системи додаткового накопичення. Низький рівень заробітних плат заважає стати учасником недержавних пенсійних фондів, мала обізнаність населення про всі варіанти участі в цій системі, недовіра громадян та інше є перепорою для формування додаткової пенсії. На наш погляд, покращити становище можливо за допомогою роботодавців-платників корпоративного пенсійного фонду. Чим більше підприємств стане пропонувати участь в системі, тим більше громадян взагалі дізнаються про її існування і їм психологічно легше буде наважитись брати участь у додатковому накопиченні разом зі своїми колегами на підприємстві, ніж одразу стати учасником відкритого пенсійного фонду. Через певний час, коли такі працівники впевняться в тому, що запропонована система все ж таки працює, виникне все більше бажаючих вкласти свої кошти у власне майбутнє, не хвилюючись про те, що ці гроші до них вже не повернуться, як це сталось у 1990-х роках.

2.3 Інші суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення

Раніше нами було встановлено, що, незважаючи на існування різних суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення, недержавні пенсійні фонди користуються найбільшою популярністю серед населення, що, в свою чергу, робить їх центральним органом, який має право здійснювати накопичення у системі недержавного пенсійного забезпечення. Велика кількість зарубіжних НПФ самостійно виконують всі функції з недержавного пенсійного забезпечення, до яких належить адміністрування пенсійного фонду, управління активами, зберігання цих активів. Такі пенсійні фонди являють собою комерційні структури. В нашій же державі Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» недержавним пенсійними фондам надано статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства). Тобто пенсійні фонди в Україні виступають по суті лише формальною оболонкою, так як усі функції з недержавного накопичення виконують інші суб'єкти. Такі суб'єкти є професійними учасниками фондового ринку, вони взаємодіють та доповнюють один одного задля повноцінного виконання покладених на них повноважень з недержавного пенсійного забезпечення. Розмежування повноважень передбачено законодавством з метою захисту пенсійних активів від шахрайства, що стає можливим, коли всі повноваження сконцентровані в одних руках.

Основні функції з недержавного пенсійного забезпечення виконують адміністратори пенсійних фондів, компанії з управління активами та зберігачі. Вже на стадії реєстрації обов'язковими умовами початку діяльності недержавних пенсійних фондів після їх включення до Державного реєстру фінансових установ та реєстрації інвестиційної декларації є укладення радою фонду договору про адміністрування пенсійного фонду з адміністратором, який має ліцензію на провадження діяльності з адміністрування пенсійних фондів; про управління активами

пенсійного фонду – з компанією з управління активами або з іншою особою, яка отримала ліцензію на провадження професійної діяльності на фондовому ринку – діяльності з управління активами інституційних інвесторів; про обслуговування пенсійного фонду зберігачем – із зберігачем (ст. 12) [24]. Зазначені учасники суспільних правовідносин, які складаються у процесі здійснення діяльності щодо недержавного пенсійного забезпечення, виконують основні повноваження щодо ефективної організації даного процесу й надання громадянам реальної можливості отримувати вигідні пенсії після досягнення ними пенсійного віку.

Кожний з цих суб'єктів отримує економічну вигоду від участі в системі недержавного пенсійного забезпечення, яка значною мірою залежить від успішності функціонування пенсійного фонду. Так, адміністратор фонду та компанія з управління активами отримують винагороду за надані послуги у межах граничних розмірів, які встановлюються як відсоток від чистої вартості пенсійних активів, що перебувають у портфелі фонду.

Ці суб'єкти беруть активну участь у роботі на всіх етапах функціонування пенсійного фонду, який вони обслуговують. Вони обов'язково запрошуються на засідання ради фонду, на яких розглядаються питання щодо результатів діяльності пенсійного фонду. Разом з страховими організаціями та банківськими установами, що надають послуги з недержавного пенсійного забезпечення, інформують громадськість про свою діяльність з недержавного пенсійного забезпечення. Адміністратори, особи, що здійснюють управління активами пенсійного фонду, зберігачі звітують про діяльність перед радою фонду, яка приймає рішення щодо цих звітів.

Як зазначає С.О. Бірюк, на адміністратора недержавного пенсійного фонду також покладається функція реалізації контролю за дотриманням граничного розміру витрат [120, с. 10]. Тобто, адміністратор також

здійснює контролюючу діяльність, що включає в себе низку заходів, направлених на забезпечення належного рівня пенсійних відрахувань.

Для більш конкретного визначення обсягу повноважень зазначених суб'єктів окремо проаналізуємо діяльність кожного з них. Так, Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» надане визначення поняття «адміністратор недержавного пенсійного фонду»: «Це юридична особа, що здійснює адміністрування недержавних пенсійних фондів на умовах Закону» (ст. 1) [24]. З даного формулювання не зовсім зрозуміло, які саме функції покладено на адміністратора пенсійного фонду. Окрім того, хотілось би зазначити, що адміністрування здійснюється не тільки на підставі Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», як це впливає з поняття. Регулювання повноважень здійснюється також розпорядженнями Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів» [121] від 09.01.2014 р., «Про затвердження Порядку подання адміністратором недержавного пенсійного фонду інформації Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, про укладення радою недержавного пенсійного фонду договорів про надання фінансових послуг недержавним пенсійним фондом» [122] від 25.12.2003 р., «Про затвердження Положення про порядок складання, формування та подання адміністратором недержавного пенсійного фонду звітності з недержавного пенсійного забезпечення» [123] від 27.10.2011 р. Всі перелічені акти регулюють важливі функції, що здійснює адміністратор, а отже зазначати лише один закон неправильно. Варто відзначити, що питання регламентації поведінки даного суб'єкта недержавного пенсійного фонду є належно вирішеним й передбачає наявність широкої нормативно-правової бази, яка визначає усі найважливіші аспекти діяльності адміністратора.

Перейдемо до кола повноважень адміністратора. Головним обов'язком адміністратора, на нашу думку, є укладення договору про виплату пенсій між пенсійним фондом та його вкладником, адже згідно з цим договором здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника або декількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника.

Відповідно до пенсійного контракту від імені пенсійного фонду зобов'язаннями адміністратора є: здійснювати недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду на умовах, визначених законодавством, пенсійною схемою та пенсійним контрактом; забезпечувати ведення персоніфікованого обліку учасників фонду; надавати учаснику фонду інформацію про стан його індивідуального пенсійного рахунку; забезпечувати відшкодування в установленому законом порядку учасникам фонду збитків, завданих унаслідок порушення законодавства та умов пенсійного контракту; дотримувати і забезпечувати дотримання законних інтересів вкладників та учасників пенсійного фонду, не розголошувати інформацію про умови пенсійного контракту та розмір пенсійних коштів, які належать учаснику фонду, крім випадків, передбачених законом; виконувати і забезпечувати виконання інших обов'язків, визначених пенсійним контрактом, цим Законом та іншими нормативно-правовими актами з питань недержавного пенсійного забезпечення (ст. 57) [24]. Виклавши повноваження адміністратора, звертаємо увагу на те, що вони не є вичерпними, це лише ті, що визначені пенсійним контрактом.

Адміністратор зобов'язаний також забезпечити можливість вкладнику та учаснику фонду до укладення пенсійного контракту ознайомитися із статутом пенсійного фонду, пенсійними схемами, що використовує пенсійний фонд, та проектом пенсійного контракту. Учаснику, який не є вкладником, надати примірник пенсійного контракту або копію пенсійного контракту, завірену підписом та печаткою

уповноваженої особи адміністратора. Забезпечити надання примірників (копій) пенсійного контракту учаснику фонду не пізніше 30 календарних днів з дня укладення пенсійного контракту [24]. Такі заходи направлені на реалізацію транспарентності у сфері забезпечення працівників пенсіями недержавними фінансовими організаціями. Запровадження прозорості схеми інформування про правовий стан та безпосередню діяльність недержавних пенсійних фондів є важливим на етапі здійснення працівником раціонального вибору системи недержавного пенсійного забезпечення.

Законодавство України передбачає матеріальну відповідальність адміністратора. Наприклад, у разі якщо з вини адміністратора несвоєчасно перераховані пенсійні кошти учасника фонду, такий адміністратор зобов'язаний сплатити йому за власний рахунок пеню. Адміністратор також за власний рахунок відшкодовує збитки, завдані учасникам фонду внаслідок надання недостовірної інформації або перерахування ним неповної суми пенсійних коштів до іншого пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок. Адміністратор, що здійснює виплату пенсії на визначений строк, зобов'язаний відшкодувати особі, з якою укладено відповідний договір, збитки, завдані внаслідок недотримання умов договору, згідно із законом. У разі, якщо адміністратором був пропущений строк перерахування коштів до іншого пенсійного фонду, який обрав учасник цього фонду, адміністратор сплачує учаснику фонду пеню. До обов'язків адміністратора входить планування обсягів грошових коштів, необхідних для здійснення пенсійних виплат учасникам фонду. Виплата пенсії на визначений строк здійснюється адміністратором пенсійного фонду. Він зобов'язаний письмово поширювати інформацію про смерть учасника фонду чи оголошення такої особи померлою. Заява про оформлення права на спадщину подається спадкоємцем до адміністратора, а він, у свою чергу, повинен здійснити одноразову пенсійну виплату спадкоємцеві [24]. Доречно зазначити, що відповідальність настає лише у разі вчинення адміністратором діяння, що

порушує правові норми та, яке безпосередньо вплинуло на існуючі суспільні правовідносини між учасником-працівником та адміністратором.

Обчислення та визначення чистої вартості активів пенсійного фонду, їх облік, зарахування проводяться адміністратором. Він також здійснює організаційно-технічне та матеріальне забезпечення діяльності ради фонду, організовує проведення зборів засновників фонду. Щоквартально адміністратором подається звітність з недержавного пенсійного забезпечення Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та радам пенсійних фондів, з якими він уклав договори про адміністрування пенсійних фондів. Також обов'язком адміністратора є щорічне надання зведеного звіту Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, по кожному пенсійному фонду, який містить інформацію про пенсійний фонд, а також дані звітів про здійснення ним адміністрування такого пенсійного фонду та звітів, наданих протягом звітного року адміністратору особами, які управляють активами, та зберігачем. Адміністратор зобов'язаний один раз на рік безоплатно надавати кожному учаснику пенсійного фонду виписку з індивідуального пенсійного рахунку такого учасника, а також надавати виписки з індивідуального пенсійного рахунку на письмовий запит учасника фонду за плату. Адміністратором укладається договір доручення про надання агентських послуг. Він повинен вести реєстр осіб, які надають агентські послуги. Виключення з такого реєстру також здійснюється адміністратором. На вимогу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, адміністратор зобов'язаний надавати реєстр осіб, які надають агентські послуги, або виписки з такого реєстру [24].

Вищезазначене свідчить, що адміністратор наділений значною кількістю обов'язків. Це цілком природно, зважаючи на те, які повноваження покладені на нього у системі недержавного пенсійного забезпечення. Поряд з цим варто вказати і на права, якими адміністратор

наділений відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Так, у разі створення свого корпоративного пенсійного фонду компанія з управління активами або банківська установа має право здійснювати управління активами та адміністрування такого фонду за умови отримання відповідних ліцензій у порядку, встановленому законодавством (ст. 8); надання послуг з адміністрування недержавних пенсійних фондів може поєднуватися лише з діяльністю з управління активами відповідно до вимог, встановлених Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (ст. 20); з метою провадження своєї діяльності адміністратор має право засновувати представництва, філії, інші відокремлені підрозділи відповідно до законодавства у порядку, встановленому Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; адміністратор корпоративного або професійного пенсійного фонду може укладати пенсійні контракти тільки з тією особою, яка відповідає вимогам, визначеним Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та статутами відповідних пенсійних фондів (ст. 17) [24].

Отже, ми визначили коло зобов'язань адміністратора, які встановлені законодавством, встановили якими правами він наділений і з'ясували, що діяльність адміністратора регламентується не тільки Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», а і іншими нормативно-правовими актами України. Провівши аналіз, вважаємо за потрібне навести власне визначення поняття «адміністратор недержавного пенсійного фонду». Це професійний учасник системи недержавного пенсійного забезпечення, наділений чітко визначеними зобов'язаннями та правами, який здійснює свої повноваження на умовах Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та інших нормативних актів України, основною діяльністю якого є укладення пенсійного контракту між пенсійним фондом та його вкладниками.

Наступним, не менш важливим суб'єктом системи добровільного накопичення є компанії з управління активами. Варто одразу зазначити, що головною відмінністю даного учасника системи від адміністратора виступає коло його вичерпних повноважень. Якщо адміністратор виконує обов'язки, покладені на нього законодавством практично на всіх стадіях недержавного пенсійного забезпечення, то компаніям з управління активами характерні лише обов'язки на етапі управління активами того пенсійного фонду, який вони обслуговують. Виходячи з цього, можна стверджувати, що коло їх обов'язків значно обмеженіше, але вони не менш важливі для системи в цілому. Управління активами недержавних пенсійних фондів підпорядковане таким основним цілям: 1) забезпечити максимально можливий обсяг надходження фінансових ресурсів від вкладників; 2) ефективно інвестування залучених ресурсів; 3) оптимізація фінансових потоків. Отже, компанія з управління активами – це юридична особа, яка провадить професійну діяльність з управління активами на підставі відповідної ліцензії на провадження такої діяльності (ст. 1) [24]. Цілком очевидно, що сутність та мета діяльності зазначеного суб'єкта недержавного пенсійного фонду фактично прямо виходить із назви. Фактично саме цей суб'єкт примножує усі накопичені пенсійні внески та здійснює ефективне управління останніми.

Як зазначає Н.О. Небаба, з усіх суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення компанія з управління активами має найвищу відповідальність. Тільки вона в повній мірі відповідає за ефективність інвестування пенсійних внесків учасників даного рівня системи. Зважаючи на це, до вибору управляючої компанії рада фонду зобов'язана відноситися з максимальною відповідальністю. Компанія, що здійснює управління активами недержавного пенсійного фонду, обов'язково повинна мати ліцензію на провадження такої діяльності [124, с. 15]. Автор наголошує на тому, що найбільш значимим учасником суспільних правовідносин, які складаються у сфері пенсійного забезпечення працівників недержавними

фінансовими організаціями, є компанія з управління активами. Разом з тим, необхідно акцентувати увагу на тому, що будь-яка система діє лише за умови функціонування усіх її складових, а тому кожен із суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення відіграє дуже важливу роль у даних соціально-трудовах правовідносинах.

Процес управління фінансовими потоками НПФ базується на визначених принципах, основними з яких є: 1) принцип інформаційної вірогідності. Як і будь-яка управлінська система, управління фінансовими потоками НПФ має бути забезпечене необхідною інформаційною базою; 2) принцип забезпечення збалансованості. Управління фінансовими потоками має справу з багатьма їх видами і різновидами, розглянутими в процесі їхньої класифікації. Їхня підпорядкованість єдиним цілям і задачам управління вимагає забезпечення збалансованості потоків НПФ за видами, обсягами, тимчасовими інтервалами і іншими істотними характеристиками; 3) принцип забезпечення ефективності. Фінансові потоки характеризуються істотною нерівномірністю надходжень і витрат в різні моменти часу, що призводить до нестачі або надлишку вільних фінансових ресурсів, які необхідні для забезпечення функціонування НПФ; 4) принцип забезпечення ліквідності. В процесі управління фінансовими потоками необхідно забезпечувати достатній рівень їхньої ліквідності [125, с. 172].

Розглядаючи компанію з управління активами як суб'єкта, що здійснює управління активами недержавних пенсійних фондів, варто зазначити, що не тільки вони мають на це право. Законом дозволяється здійснювати управління активами ще такими особам: банку щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду у разі, якщо він не виконує функції зберігача цього фонду; Національному банку України щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду; професійному адміністратору, який отримав ліцензію на провадження діяльності з управління активами, але лише при умові, що особа, яка

отримала ліцензію на провадження діяльності з управління активами пенсійних фондів, не може бути засновником або пов'язаною особою засновників зберігача пенсійного фонду, засновників корпоративного або професійного пенсійного фонду, якщо з радою такого фонду вона уклала договір про управління активами (ст. 34) [24].

Як уже зазначалось раніше, пенсійний фонд не має права на провадження своєї діяльності без укладеного договору про управління активами. Рада фонду укладає такий договір з особою, яка отримала ліцензію на провадження діяльності з управління активами. Така компанія є юридичною особою, яка утворюється та діє відповідно до норм законодавства з урахуванням вимог, передбачених Законом. Договір про управління активами містить істотні умови, які визначені Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», хоча за згодою сторін він може містити й інші умови, що не суперечать законодавству.

До методів управління пенсійними активами можна віднести: інвестування, самофінансування, страхування та диверсифікацію, які є взаємопов'язаними між собою. Так, на етапі перерозподілу залучених фінансових ресурсів кошти з допомогою компанії з управління активами інвестуються. Що стосується диверсифікації, то вона є одним із основних методів управління інвестиційним портфелем, а отже і одним із методів управління вихідним фінансовим потоком. Вимоги відносно диверсифікації в інвестуванні пенсійних активів закріплені законодавчо.

Під самофінансуванням розуміють метод господарювання, який передбачає покриття за рахунок власних доходів усіх видатків діяльності. Метод управління фінансовими потоками на основі самофінансування передбачає покриття витрат на організацію та управління недержавним пенсійним фондом за рахунок інвестиційного доходу. Страхування ризиків – це один із найпоширеніших методів управління фінансовими потоками, який належить до процедури передачі ризику або ж формування відповідних резервів в організації [126, с. 240]. Оскільки недержавні

пенсійні фонди є суб'єктами господарювання, які не мають на меті заняття підприємницькою діяльністю та отримання прибутку, то вони зобов'язані забезпечувати організацію своєї діяльності й створення необхідної матеріально-фінансової бази шляхом механізму інвестування.

У Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» зазначено, що управління активами пенсійного фонду здійснюється особою, яка провадить діяльність з управління активами пенсійного фонду, окремо щодо кожного пенсійного фонду відповідно до затверджених їх статутами пенсійних схем та інвестиційних декларацій у порядку, який визначається договором про управління активами пенсійного фонду і Законом, в тому числі шляхом надання відповідних розпоряджень торговцям цінними паперами та зберігачу (ст. 38) [24]. В свою чергу, особи, що управляють активами під час провадження такої діяльності, обмежуються законодавством щодо: 1) використання пенсійних активів пенсійного фонду для забезпечення виконання будь-яких зобов'язань, виникнення яких не пов'язане з функціонуванням цього пенсійного фонду, в тому числі власних; 2) здійснення за рахунок активів пенсійних фондів операцій з придбання, набуття внаслідок міни активів, у тому числі цінних паперів, які не можуть бути віднесені до пенсійних активів відповідно до цього Закону; 3) надання від імені пенсійного фонду позики або отримання позики чи кредиту, які підлягають поверненню за рахунок пенсійних активів фонду; 4) укладення від імені пенсійного фонду угоди купівлі-продажу, міни, дарування та інших угод, які передбачають відчуження пенсійних активів, з його пов'язаними особами, а також з іншими пенсійними або інвестиційними фондами, які знаходяться у неї в управлінні; 5) інвестування пенсійних активів з порушенням обмежень, встановлених Законом; 6) безоплатного відчужування пенсійних активів. Особа, що здійснює управління активами пенсійних фондів, не може здійснювати за власні кошти операції з такими ж самими цінними паперами, які купуються, продаються або обмінюються нею від імені

пенсійних фондів, з якими вона уклала договори (ст. 40) [24]. Такі обмеження встановлюються, в першу чергу, для збереження активів та зведення до мінімуму ймовірності шахрайства з ними. Тому у разі невиконання або неналежного виконання своїх зобов'язань перед пенсійним фондом особа, що здійснює управління активами, несе відповідальність всім майном, яке належить їй на праві власності.

Цікавим є той факт, що збитки, завдані пенсійному фонду, відшкодовуються за рахунок резервного фонду особи, яка здійснює управління активами такого пенсійного фонду. Порядок формування резервного фонду встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Для уникнення ситуацій, які тягнуть за собою матеріальну відповідальність, законодавцем було двічі встановлено обмеження щодо інвестиційної діяльності. Так, у ст. 46 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» існуючий перелік заборон доповнюється дещо новими. Це в якійсь мірі збиває з пантелику, а тому ми вважаємо, що в Законі має міститись перелік усіх обмежень на управління активами в одній статті, а отже об'єднання двох статей було би не зайвим.

Основними інструментами управління активами є: пенсійний контракт, пенсійна схема та інвестиційна декларація. У пенсійному контракті зазначаються розміри і порядок сплати страхових внесків у пенсійний фонд, відповідно до умов обраної пенсійної схеми, а також інші суттєві умови. У відповідності до нього здійснюється пенсійне забезпечення учасника фонду за рахунок внесків вкладника. Пенсійна схема – документ, яким визначаються умови і порядок недержавного пенсійного забезпечення, що здійснюється тим чи іншим фондом. У пенсійній схемі повинні бути відображені:

- опис усіх видів та умов здійснення пенсійних виплат;
- порядок обчислення розміру пенсійних виплат;

- термін, протягом якого сплачують пенсійні виплати, та порядок їхніх виплат;
- порядок і терміни сплати пенсійних внесків, зокрема, можливість їхньої зміни за умовами пенсійного контракту;
- умови та порядок участі у пенсійній схемі;
- права та обов'язки учасника фонду за пенсійною схемою.

Інвестиційна декларація є документом, який визначає інвестиційну політику фонду. В інвестиційній декларації відображаються основні напрями інвестування пенсійних активів та обмеження інвестиційної діяльності з пенсійними активами, установлені в межах загальних вимог та обмежень інвестиційної діяльності, визначених законодавством України [24]. Інвестиційна декларація є стратегічним документом, певним планом дій, який визначає напрями інвестування пенсійних внесків фондом недержавного пенсійного забезпечення. Важливо також наголосити, що даний акт має обов'язково містити певні заборони щодо інвестування, які координуватимуть діяльність пенсійного фонду.

Згідно зі ст. 48 Закону пенсійні активи, що накопичуються у пенсійному фонді, можуть бути використані виключно для цілей інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань фонду перед його учасниками та оплати витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення, а саме: виплати винагороди за надання послуг з управління активами пенсійного фонду. Коло обмежень та зобов'язань особи, що здійснює управління активами нами вже було визначено, тому перейдемо до винагороди за надання послуг з управління активами пенсійних фондів. Розмір винагороди є істотною умовою договору про управління активами пенсійного фонду. Сума такої винагороди визначається як відсоток від чистої вартості активів пенсійного фонду, що перебувають в управлінні особи. Винагорода виплачується у грошовій формі. Граничні розміри такої винагороди встановлюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з

Національною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України. Статтею 35 Закону визначається, що керівник виконавчого органу та посадові особи компанії з управління активами не мають права отримувати у будь-якому вигляді винагороду від адміністратора, за винятком випадків здійснення професійним адміністратором діяльності з управління активами відповідно до норм цього Закону, від зберігача, аудиторів пенсійного фонду, з радою якого компанією укладено відповідний договір, та від пов'язаних осіб зазначених суб'єктів [24]. Проаналізувавши наведені положення, доцільно зазначити, що тут спостерігається реалізація одного з принципів недержавного пенсійного забезпечення, а саме цільове використання пенсійних внесків. Окрім того, слід також звернути увагу на той факт, що розмір грошової винагороди, яка надається за фінансові послуги у сфері управління активами недержавного пенсійного фонду, регламентується Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Національною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України, що можна трактувати як забезпечення законності та прозорості даної процедури.

Законодавством передбачена заміна особи, що провадить діяльність з управління активами пенсійного фонду. Рада фонду може замінити особу у трьох випадках: 1) після закінчення строку договору про управління активами; 2) у разі дострокового розірвання договору за ініціативою ради пенсійного фонду; 3) у разі дострокового розірвання такого договору за ініціативою особи, яка здійснює управління активами пенсійного фонду.

Дострокове розірвання договору про управління активами за ініціативою ради фонду провадиться у разі:

- 1) анулювання Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку ліцензії на провадження діяльності з управління активами, наданої особі, яка провадить діяльність з управління активами пенсійного фонду;

2) припинення особи, яка провадить діяльність з управління активами пенсійного фонду;

3) укладення особою, яка провадить діяльність з управління активами пенсійного фонду, угод, які порушують або наслідком яких є порушення норм законодавства з недержавного пенсійного забезпечення, умов договору про управління активами пенсійного фонду або умов інвестиційних декларацій пенсійних фондів;

4) визнання радою фонду незадовільними результатів діяльності такої особи щодо управління активами пенсійного фонду;

5) зменшення протягом року більш як на 20 відсотків середньозваженого показника зміни чистої вартості одиниці пенсійних активів фонду та/або більш як на 10 відсотків середньозваженого показника зміни чистої вартості одиниці пенсійних активів накопичувальної системи пенсійного страхування; зменшення пенсійних активів, які перебували в управлінні особи (осіб), що провадить (провадять) діяльність з управління активами пенсійного фонду, якщо таке зменшення не обумовлено об'єктивними змінами на фінансовому ринку.

Дострокове розірвання договору про управління активами за ініціативою особи, яка здійснює управління активами пенсійного фонду, провадиться у разі, коли така особа не спроможна надалі здійснювати управління активами пенсійного фонду, про що вона повинна письмово повідомити раду відповідного пенсійного фонду із зазначенням причин, які перешкоджають виконанню нею такого договору.

У разі закінчення строку або розірвання договору про управління активами рада фонду зобов'язана:

1) протягом одного робочого дня з дати припинення зобов'язань за таким договором письмово повідомити зберігача та особу, що здійснює управління активами пенсійного фонду, про закінчення строку договору про управління активами або його розірвання із зазначенням причин цього;

2) не пізніше одного місяця з дати припинення зобов'язань за таким договором укласти договір про управління активами пенсійного фонду з іншою особою, яка отримала ліцензію на провадження діяльності з управління активами, у разі, коли управління активами фонду здійснювалося лише однією особою (ст. 37) [24]. Необхідно забезпечувати постійність, безперервність та довготривалість інвестицій, що формують матеріально-фінансову основу пенсійного забезпечення громадян. Завдяки встановленим обов'язкам рада недержавного пенсійного фонду реалізує вищезазначені цілі пенсійного забезпечення.

Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» регламентує планові аудиторські перевірки діяльності адміністраторів пенсійних фондів, компаній з управління активами. Такі перевірки проводяться не рідше, ніж один раз на рік за рахунок юридичних осіб, що перевіряються. Результати аудиторських перевірок підлягають опублікуванню. Аудиторська перевірка проводиться аудитором, який має право на провадження аудиторської діяльності і займається виключно наданням аудиторських послуг згідно із законодавством (ст. 5) [24]. Адміністратори та компанія з управління активами при поданні річної звітності Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, і Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку обов'язково додають до зазначеної звітності копію аудиторського висновку встановленого зразка.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національний банк України і Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку в межах своєї компетенції мають право організувати перевірку діяльності пенсійного фонду, адміністратора, компанії з управління активами самостійно або із залученням аудитора. Оплата таких перевірок не може здійснюватись за рахунок особи, що перевіряється. Метою аудиту річної звітності є вираження незалежної думки аудитора про відповідність та достовірність

діяльності недержавних пенсійних фондів вимогам законодавства України та внутрішнім положенням НПФ. Аудит пенсійних фондів проводиться для отримання аудитором впевненості в тому, що відповідають законодавчим та нормативним вимогам: діяльність адміністраторів пенсійних фондів щодо процедури ведення персонального обліку, порядку формування індивідуальних пенсійних рахунків учасників недержавного пенсійного забезпечення, здійснення виплат пенсій учасникам та спадкоємцям таких фондів; діяльність осіб, що здійснюють управління активами щодо операцій з інвестування пенсійних активів, та процедури розподілу прибутку від такого інвестування між учасниками недержавного пенсійного фонду.

Як зазначає С.П. Ремига, аудит повинен здійснюватися відповідно до Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (далі МСА), зокрема МСА 700 «Формулювання думки та надання звіту щодо фінансової звітності», МСА 720 «Відповідальність аудитора щодо іншої інформації в документах, що містять перевірену аудитором фінансову звітність», МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності», МСА 570 «Безперервність», МСА 705 «Модифікації думки у звіті незалежного аудитора». Ці стандарти вимагають дотримання відповідних етичних вимог, а також планування й виконання аудиту для отримання достатньої впевненості, що фінансова звітність не містить суттєвих викривлень. При проведенні аудиторського контролю необхідно застосовувати такі методичні прийоми як розрахунково-економічні дослідження документів за формою та змістом, зустрічну перевірку документів, взаємний контроль операцій, розрахунково-аналітичну і логічну перевірку документів, групування даних, добутих у процесі хронологічного, систематизованого і хронологічно-систематизованого дослідження [127; 128; 129, с. 298]. До аудиторів ставляться жорсткі вимоги з метою ефективного та прозорого здійснення ними своєї

аудиторської діяльності. Лише завдяки встановленим стандартам, правилам та правовим нормам, які регламентують їх діяльність, можливим є належне функціонування системи аудиторських перевірок, у тому числі й у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

Аудиторській перевірці підлягають: документація щодо законності створення та реєстрації НПФ; документація щодо правомочності діяльності адміністратора НПФ; процедури бухгалтерського обліку (НПФ) та адміністратора, процедури персоніфікованого обліку, інвестиційна діяльність та її відповідність нормативам і інвестиційній декларації; механізм розподілу прибутку від інвестування активів пенсійного фонду; витрати недержавного пенсійного фонду та їх відповідність вимогам законодавства; правильність розрахунку кількості одиниць пенсійних внесків; повнота здійснених пенсійних виплат; звітність [130]. В аудиторському висновку розкривається основні відомості про НПФ та його адміністратора.

Аудит пенсійних внесків та пенсійних виплат передбачає підтвердження своєчасності зарахування перерахованих внесків учаснику пенсійного фонду, зарахування на індивідуальний пенсійний рахунок відповідної суми інвестиційного доходу, заробленого на суму пенсійного внеску, здійснення пенсійних виплат у встановлений договором строк [131, с. 3]. Під особливий контроль підпадають операції по сплаті пені адміністратором фонду. Це пов'язано з тим, що законодавством передбачена така сплата пені за власний рахунок адміністратора, а не за рахунок пенсійного фонду.

Ст. 3 Закону України «Про аудиторську діяльність» визначає, що аудит здійснюється незалежними особами – аудиторами та аудиторськими фірмами, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення. Вказана норма визначає те, що аудитором може бути фізична особа, що має сертифікат, який визначає її кваліфікаційну придатність на заняття аудиторською діяльністю на території України (ст. 4). Аудиторська

фірма – це юридична особа, створена відповідно до законодавства, яка здійснює виключно аудиторську діяльність (ст. 4) [132]. Закон фактично обмежує здійснення аудиторської діяльності будь-якими особами, окрім вищезазначених, тобто аудитором або аудиторською фірмою.

Варто зазначити, що ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» визначає аудитора суб'єктом недержавного пенсійного забезпечення, який здійснює перевірки діяльності пенсійних фондів, адміністраторів, компаній з управління активами, зберігачів, страхових організацій та банківських установ, що надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення [24]. Тобто, аудитори є повноправними суб'єктами системи недержавного пенсійного забезпечення, що здійснюють контроль та перевірку діяльності інших суб'єктів задля виявлення відповідності їх діяльності Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та іншим нормативним актам України, які регулюють відносини зазначеної системи.

Отже, проаналізувавши законодавство України з питань недержавного пенсійного забезпечення, ми дійшли висновку, що створення таких суб'єктів як адміністратори пенсійних фондів, компаній з управління активами та аудиторів є вкрає необхідним для вдалого функціонування системи та розмежування повноважень між собою задля уникнення вірогідності шахрайства з боку одного з визначених суб'єктів. Кожен з них є професійним учасником, який взаємодіє та доповнює один одного для чіткого виконання покладених на них зобов'язань. Вони є однаково важливими для роботи недержавних пенсійних фондів. Законодавство чітко наділило кожного з них особливими обов'язками та відповідальністю за невиконання або неналежне виконання своїх зобов'язань. Варто відзначити і той факт, що незважаючи на матеріальну відповідальність кожного з цих суб'єктів, в Законі встановлено, що жоден з них не несе відповідальності за роботу іншого та не відповідає за зобов'язаннями держави, як і держава, в свою чергу, не несе відповідальності за

зобов'язаннями кожного із суб'єктів системи добровільного накопичення. Це, на наш погляд, є неприпустимим, тому що у випадку не виконання своїх зобов'язань одним із суб'єктів учасник фонду має вирішувати проблему саме з ним, а не з пенсійним фондом взагалі, оскільки останній є лише оболонкою, що об'єднує дійсних суб'єктів системи. Вагомим плюсом у даному контексті стало посилення державою вимог до компаній з управління активами та зберігачів, які містилися в Законі України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» та Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», прийнятих 2011 року [133] [134]. Ці закони мають на меті удосконалення відносин між даними суб'єктами пенсійної системи. Саме покращення функціонування основних інституцій недержавного пенсійного забезпечення відображає прагнення держави підвищити рівень довіри серед населення до недержавного пенсійного забезпечення. А це, як ми вже визначили раніше, є головним прагненням держави на сьогодні.

У зв'язку з активними євроінтеграційними реформами та політикою держави щодо удосконалення нормативно-правового регулювання усіх сфер діяльності важливим є акцентування уваги законодавця саме на питанні недержавного пенсійного забезпечення й оптимізації законодавства у цій сфері. Завдяки популяризації недержавного пенсійного забезпечення стане можливим покращити стан економіки нашої держави і навіть вивести її на новий, більш високий рівень.

2.4 Органи державного нагляду та контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення

Раніше нами вже було встановлено, що призначенням системи недержавного пенсійного забезпечення є покращення фінансово-

матеріального положення наших теперішніх та майбутніх пенсіонерів. З введенням добровільного накопичення в систему пенсійного забезпечення держава дістала реальну можливість вирішити як загострену соціальну проблему – низький рівень пенсійного забезпечення своїх пенсіонерів, так і економічну – недостатність інвестиційних ресурсів у цьому секторі. Оскільки саме за допомогою вказаної системи можливе подолання кризових явищ, розгляд усіх її компонентів є вкрай важливим. У свою чергу, за невдалого функціонування одного з елементів уся система може не тільки не принести очікуваної користі, а і навпаки – заподіяти значної шкоди. Зважаючи на це, вважаємо за потрібне приділити окрему увагу розгляду діяльності органів нагляду та контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

У першу чергу необхідно зазначити, що жодна система не може обійтись без нагляду чи контролю з боку держави, адже без ефективного керівництва вона не в змозі чітко та вдало функціонувати. Іншим питанням є рівень втручання та впливу з боку держави на ту чи іншу систему. Для недержавного пенсійного забезпечення України державний нагляд та контроль є вкрай важливим. Історично ця система утворилася ще в період існування СРСР і функціонувала без належної нормативної бази та добросовісного нагляду з боку органів державної влади, що призвело до втрати довіри з боку населення до фінансових установ нашої країни. Отже, для виправлення помилок минулого держава повинна забезпечити підвищені гарантії функціонування усіх установ, що мають право займатись недержавним пенсійним забезпеченням, та зведення до мінімуму можливості втрати накопичень вкладників.

До науковців, які в тій чи іншій мірі досліджували дане питання, доцільно віднести таких як А.В. Михайлов, О.Й. Ткач, М.С. Клапків, К.А. Грем'яцька [45], Ю. Бурков [135], В.А. Гошовська [136], Н.Ю. Баланюк [137], О.М. Мельник [138], Н.А. Цікановська [25], Г.Р. Светлова [139], С.В. Богославець [140], А.О. Надточій [141],

С.В. Науменкова [142], Л.П. Лондар [143], І.В. Кравченко [144], А. Головка, Е. Лібанова, Л. Новошинська, Ф. Стасюк, В. Суслов та інші.

Ми погоджуємось з думкою А.В. Михайлова та О.Й. Ткача, котрі в своїх працях вказують, що нездатність фондів виконати свої фінансові зобов'язання перед учасниками та вкладниками недержавних пенсійних фондів дискредитує саму концепцію недержавного пенсійного забезпечення як засобу додаткового фінансового захисту працівників, що досягли пенсійного віку, та економічної безпеки взагалі. Тому державне регулювання галузі недержавного пенсійного забезпечення спрямоване насамперед на те, щоб захистити споживачів і суспільство в цілому від неплатоспроможності недержавних пенсійних фондів [28, с. 63].

Законом, який регулює правовідносини на всіх стадіях здійснення недержавного пенсійного забезпечення, встановлено, що держава гарантує дотримання законодавства з метою захисту майнових прав і законних інтересів учасників недержавного пенсійного забезпечення шляхом здійснення нагляду та контролю відповідними державними органами [24]. До таких органів Закон відносить Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Саме вона здійснює державний нагляд та контроль за діяльністю недержавних пенсійних фондів, адміністраторів пенсійних фондів, страхових організацій та банківських установ.

Як зазначає Н.А. Цікановська, прийняття Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» передбачало створення правових, економічних та організаційних засад недержавного пенсійного забезпечення в Україні й врегулювання суспільних правовідносин, які складаються у процесі здійснення даної діяльності. Наприклад, проведено поділ завдань у сфері обслуговування діяльності недержавних пенсійних фондів між адміністратором, компанією з управління активами та банком-зберігачем. Даний нормативно-правовий акт також регламентував перелік органів державного нагляду та контролю у цій галузі. Державний нагляд і

контроль за діяльністю недержавних пенсійних фондів та адміністраторів недержавних пенсійних фондів було покладено на Національну комісію з регулювання ринків фінансових послуг, а за діяльністю осіб, що здійснюють управління активами недержавних пенсійних фондів, і зберігачів – на Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку в межах повноважень, передбачених законодавством [25, с. 302-303]. Отже, досліджуваний законодавчий акт встановив найважливіші аспекти функціонування даних фінансових організацій. Щодо досліджуваного питання, то важливе значення становить той факт, що цей Закон визначив конкретні органи державної влади, що проводять нагляд та контроль за суспільною поведінкою суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення.

Державний нагляд та контроль за діяльністю осіб, що здійснюють управління активами пенсійних фондів, та зберігачів здійснюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку в межах повноважень та в порядку, який визначається законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами. Контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції у системі накопичувального пенсійного забезпечення здійснює Антимонопольний комітет України в межах повноважень, передбачених законом (ст. 67) [24]. Отже, всього Законом визначено три органи, які наділені державою правом на здійснення нагляду та контролю.

Нагляд за діяльністю суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення з боку компетентних державних органів регулюється законами України «Про недержавне пенсійне забезпечення», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [145], «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [146], тобто контроль за сферою недержавного забезпечення працівників пенсійними виплатами регламентується трьома основними нормативно-правовими актами. Вищенаведені закони визначають компетенцію та порядок реалізації наглядових і контролюючих функцій у галузі фінансової

діяльності суб'єктів господарювання, зокрема таких як недержавні пенсійні фонди.

Проте на законодавчому рівні прямо не зазначено, що ще одним органом, який здійснює державний нагляд і контроль, є Національний банк України. Він також наділений повноваженнями в системі недержавного пенсійного забезпечення і реалізує їх, у першу чергу, в процесі нагляду за банками-зберігачами. Так, Національний банк, по-перше, здійснює постійний нагляд за дотриманням банками, які є суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення, їх підрозділами, афілійованими та спорідненими особами банків на території України та за кордоном, банківськими об'єднаннями, представництвами та філіями іноземних банків в Україні, а також іншими юридичними та фізичними особами банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку і економічних нормативів (ст. 55) [147]. По-друге, Національний банк України відповідно до наданих йому повноважень отримує можливість організувати перевірки діяльності пенсійних фондів, адміністратора, компанії з управління активами, зберігача, страхової організації та банківської установи, що надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення, самостійно або із залученням аудитора (ст. 5) [24]. Вищевикладене дає право вважати Національний банк України органом державного нагляду і контролю, а тому вважаємо за потрібне включити його до ст. 67 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», доповнивши таким чином перелік всіх контролюючих органів.

Зауважимо, що рішення органів, які здійснюють державний нагляд та контроль у системі недержавного пенсійного забезпечення, є обов'язковими для виконання всіма учасниками системи. До таких відносяться: пенсійні фонди, адміністратори, особи, що здійснюють управління активами, зберігачі, страхові організації, банківські установи, що відкривають пенсійні депозитні рахунки. Дії органів контролю можуть

бути оскаржені лише у порядку, встановленому законом, у тому числі в судовому порядку.

Як зазначає К.А. Грем'яцька, найважливішими завданнями вищезазначених суб'єктів нагляду і контролю у сфері діяльності досліджуваних органів є створення передумов та надання гарантій безпеки системи недержавного пенсійного забезпечення, встановлення способів та засобів превентивної діяльності з метою недопущення розтрат і крадіжок пенсійних коштів, а також вирішення питання захищеності пенсійних накопичень від інфляції, враховуючи значний термін циклу накопичення. Разом з тим, науковець підкреслює, що для вирішення поставлених завдань на сьогодні розроблено близько чотирьох десятків нормативно-правових актів, які встановлюють вимоги до суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення на різних етапах їх функціонування [45, с. 3-4]. Наглядові та контролюючі функції досліджуваних органів направлені виключно на реалізацію зазначених завдань у контексті функціонування недержавного пенсійного забезпечення.

Органи, які здійснюють державний нагляд та контроль за діяльністю у системі накопичувального пенсійного забезпечення, зобов'язані:

- 1) надавати один одному інформацію, яка є необхідною для здійснення ними регулювання у системі накопичувального пенсійного забезпечення, та необхідні консультації;
- 2) оприлюднювати перелік юридичних осіб, які провадять діяльність у системі накопичувального пенсійного забезпечення;
- 3) здійснювати інші дії з координації своєї діяльності, передбачені законодавством з регулювання ринків фінансових послуг, у тому числі спільні перевірки відповідних осіб, що надають послуги у системі накопичувального пенсійного забезпечення (ст. 67) [24].

Зважаючи на вищенаведене, можна стверджувати, що пріоритетним завданням органів державного контролю та нагляду є надання гарантій безпеки системи недержавного пенсійного забезпечення в цілому,

впровадження методів, які допоможуть запобігти нецільовому використанню пенсійних внесків та захистять накопичення від інфляційних процесів. Але для більш чіткого розуміння того, які саме функції покладено на контролюючі органи в системі додаткового накопичення, вважаємо за потрібне розглянути більш детально кожний із них, а також визначити їх взаємодію із різними суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення та один з одним.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, діє не тільки на підставі Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», а й іншого Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Указом Президента України від 23 листопада 2011 року № 1070/2011 затверджено Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [148], згідно з яким Комісія є державним колегіальним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом. Спеціальний статус полягає в тому, що Комісія є колегіальним органом. До складу Комісії входять: Голова, три його заступники та не менше трьох членів – директорів департаментів. Рішення Комісії (у вигляді розпоряджень) приймаються колегіально шляхом голосування на засіданнях. Всі члени Комісії при голосуванні мають рівні права, тобто один голос (ст. 23) [145].

Основними завданнями Комісії у межах її повноважень є:

- формування та забезпечення реалізації політики державного регулювання у сфері ринків фінансових послуг (крім ринку банківських послуг і ринків цінних паперів та похідних цінних паперів);
- розроблення і реалізація стратегії розвитку ринків фінансових послуг та вирішення системних питань їх функціонування;
- забезпечення розроблення та координації єдиної державної політики щодо функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування;

- здійснення в межах своїх повноважень державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і дотриманням законодавства у відповідній сфері;

- захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування у межах своїх повноважень заходів впливу з метою запобігання і припинення порушень законодавства на ринку фінансових послуг;

- узагальнення практики застосування законодавства України з питань фінансових послуг і ринків та розроблення пропозицій щодо їх вдосконалення;

- розроблення і затвердження обов'язкових до виконання нормативно-правових актів з питань, що належать до її компетенції;

- координація діяльності з іншими державними органами;

- запровадження міжнародно визнаних правил розвитку ринків фінансових послуг (ст. 3) [148]. У контексті досліджуваної тематики важливим моментом є те, що Комісія володіє повноваженнями, які стосуються контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів господарювання, що надають фінансові послуги. Даний орган є загальним щодо усіх фінансових інституцій, зокрема й недержавних пенсійних фондів, та забезпечує недопущення вчинення ними правопорушень у сфері пенсійного забезпечення працівників.

Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» встановлено, що Національна комісія, яка здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, застосовує засоби нагляду, інспектування та заходи впливу згідно із законодавством про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг. Цей Закон зобов'язує Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, вживати заходів щодо захисту прав учасників недержавного пенсійного забезпечення, у тому числі шляхом подання позову до суду в інтересах таких осіб, якщо їх права порушуються будь-якими особами, підприємствами, установами, організаціями,

включаючи органи державної влади та органи місцевого самоврядування. У разі виявлення фактів неналежного виконання зобов'язань особами, що здійснюють управління пенсійними активами, та зберігачем Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, повинна повідомити про це Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку і порушити, у разі необхідності, питання про застосування санкцій. У разі неналежного виконання зобов'язань банківською установою, що відкриває пенсійні депозитні рахунки, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, повинна повідомити про це Національний банк України і порушити, у разі необхідності, питання про застосування санкцій (ст. 67) [24]. Всі вимоги, встановлені Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», спрямовуються, по-перше, на підвищення ефективності здійснення державного нагляду та контролю державними органами, по-друге, відповідають міжнародним стандартам щодо організації державного нагляду та контролю в системі недержавного пенсійного забезпечення.

Для забезпечення більш чіткої взаємодії між державними органами відповідні вимоги також встановлені і Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Так, ст. 22 Закону наступним чином регулює співпрацю та координацію діяльності між органами, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг:

– Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку і Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, зобов'язані співпрацювати, а за допомогою засобів зв'язку, що дають змогу фіксувати інформацію, своєчасно повідомляти одне одному про будь-які спостереження та висновки, необхідні для виконання покладених на них обов'язків;

– Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку і Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, мають право на доступ до інформаційних баз даних одне одного, які ведуться з метою регулювання ринків фінансових послуг;

– Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку і Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, з метою співпраці та координації своєї діяльності зобов'язані проводити оперативні наради не рідше одного разу на місяць або частіше на вимогу одного з керівників цих органів (ст. 22) [145]. Вищенаведене в котрий раз підтверджує, що Національний банк України все ж таки повинен на законодавчому рівні входити до органів державного нагляду та контролю.

Законодавцем висуваються чіткі вимоги до юридичних осіб, які планують надавати послуги з адміністрування чи з управління активами пенсійних фондів. Одна з таких вимог стосується процедури отримання статусу фінансової установи та процедури ліцензування діяльності. Для отримання ліцензій адміністратори пенсійних фондів повинні володіти статутним капіталом у розмірі, який не може бути нижче за 300 тис. євро, наявністю кадрового складу відповідної кваліфікації, тобто осіб, які пройшли спеціальне навчання та отримали кваліфікаційне свідоцтво фахівця з керування недержавними пенсійними фондами, належним технічним забезпеченням та інформаційними системами для ведення персоніфікованого обліку учасників недержавних пенсійних фондів. Наведені вимоги встановлюються Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. На неї також покладений обов'язок перевірки дотримання вказаних вимог у процесі здійснення передліцензійної роботи у формі документарних та виїзних перевірок.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, визначає механізм опублікування пенсійних фондів, що здобули ліцензію у сфері надання фінансових послуг у системі накопичувального пенсійного забезпечення. Скасування ліцензії на здійснення даної діяльності також проводиться Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Ще одним обов'язком Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, є реалізація державного нагляду та контролю за діяльністю страхових організацій, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті [24]. Таким чином, даний орган державної влади забезпечує нагляд за дотриманням законодавства суб'єктами господарювання у процесі надання громадянам фінансових послуг. Завдяки покладеним на Комісію повноваженням стає можливим забезпечення законності у сфері діяльності недержавних пенсійних фондів та недопущення настання негативних майнових чи інших наслідків для громадян через порушення з боку цих організацій.

Кожного кварталу адміністратором подається звіт Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, щодо недержавного пенсійного забезпечення. Також щороку адміністратором подається зведений звіт даному органу щодо кожного пенсійного фонду, в якому включено інформацію, що стосується пенсійного фонду, а також дані звітів про здійснення ним адміністрування такого пенсійного фонду та звітів, наданих протягом звітного року адміністратору особами, які здійснюють управління активами, та зберігачем. Порядок подання звітності адміністратором особам, визначеним статтею 52 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», та вимоги до змісту такої звітності встановлюються Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (ст. 52) [24]. Порядок ведення персоніфікованого

обліку учасників пенсійних фондів також визначається Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Комісія має право в межах своїх повноважень: 1) затребувати у процесі реєстрації фінансових установ та ліцензування їх діяльності документи, визначені законодавством України; 2) отримувати в установленому порядку від фінансових установ звітність та іншу інформацію згідно із законодавством, а від підприємств, установ (у тому числі банків), організацій та громадян – інформацію, необхідну для виконання покладених на Комісію завдань; 3) здійснювати інспектування фінансових установ, а також їх споріднених та афілійованих осіб; 4) залучати спеціалістів центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій усіх форм власності (за погодженням з їхніми керівниками), консультативних та експертних організацій до розгляду питань, що належать до її компетенції, а також зовнішніх експертів, які мають відповідну кваліфікацію, до проведення перевірок (інспектування) фінансових установ; 5) вимагати від посадових осіб фінансових установ, діяльність яких підлягає регулюванню і нагляду з боку Комісії, надання пояснень, необхідної інформації та документів; 6) досліджувати дані про клієнта фінансової установи тільки з метою виконання завдань нагляду; 7) установлювати порядок та форму ведення обліку договорів страхування і вимог (заяв) страхувальників щодо виплати страхової суми або страхового відшкодування; 8) проводити перевірки, в тому числі тематичні та зустрічні перевірки, щодо правильності застосування страховиками законодавства України про страхову діяльність і достовірності їх звітності за показниками, що характеризують виконання договорів страхування; призначати не частіше одного разу на рік проведення за рахунок страховика додаткової обов'язкової аудиторської перевірки з визначенням аудитора; 9) видавати приписи страховикам про усунення виявлених порушень законодавства про страхову діяльність, а у

разі їх невиконання, зупиняти чи обмежувати дію ліцензій цих страховиків до усунення виявлених порушень або приймати рішення про відкликання ліцензій та виключення з державного реєстру страховиків (перестраховиків); 10) видавати приписи страховим посередникам про усунення виявлених порушень законодавства, а у разі їх невиконання, приймати рішення про виключення страхового або перестрахового брокера з державного реєстру страхових та перестрахових брокерів [149, с. 157-162].

Отже, враховуючи функції та повноваження, покладені на Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, які законодавчо визначені та регулюються не тільки Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», а й іншими нормативно-правовими актами у цій сфері, питання нагляду та контролю за фінансовими установами, що здійснюють недержавне пенсійне забезпечення, вважається вирішеним у межах її компетенції. Вищезазначений орган державної влади реалізує контрольно-наглядові функції щодо усіх фінансових установ та організацій, які діють на території нашої держави, зокрема це також стосується недержавних пенсійних фондів, оскільки останні входять до їх числа.

Наступним державним регулятором, на якого покладені обов'язки мінімізувати упущення у сфері недержавного пенсійного забезпечення, виступає Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Цей орган утворений Указом Президента України № 1063/2011 від 23.11.2011 р. і призначений для здійснення повного й всебічного правового регулювання суспільних правовідносин, які виникають у сфері діяльності ринку цінних паперів, забезпечення захисту інтересів громадян України та держави, запобігання зловживанням та порушенням у цій сфері. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку є державним колегіальним органом, утворюється у складі Голови Комісії та шести членів Комісії. Голова Комісії та її члени призначаються на посади та звільняються з посад на

підставі указів Президента України. Комісія розробляє і затверджує акти законодавства, обов'язкові для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, учасниками ринку цінних паперів, їх об'єднаннями та контролює їх виконання з питань, що належать до її компетенції [146].

Указом Президента України встановлені основні завдання Комісії:

1) формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку і функціонування ринку цінних паперів та похідних (деривативів) в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів;

2) координація діяльності державних органів з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів та похідних (деривативів);

3) здійснення державного регулювання та контролю за емісією і обігом цінних паперів та похідних (деривативів) на території України;

4) захист прав інвесторів шляхом здійснення заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів та законодавства про акціонерні товариства, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень;

5) сприяння розвитку ринку цінних паперів та похідних (деривативів);

6) узагальнення практики застосування законодавства України з питань емісії (випуску) та обігу цінних паперів в Україні, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення;

7) здійснення державного регулювання та контролю у сфері спільного інвестування;

8) здійснення у межах компетенції державного регулювання та контролю у сфері накопичувального пенсійного забезпечення;

9) здійснення у межах компетенції державного регулювання і нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;

10) здійснення у межах компетенції заходів щодо запобігання і протидії корупції;

11) здійснення у межах повноважень, визначених законодавством, нагляду на консолідованій та субконсолідованій основі за небанківськими фінансовими групами та їх підгрупами [148].

Щодо діяльності Комісії у сфері додаткового накопичення, то згідно із Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» державний нагляд та контроль за діяльністю осіб, що здійснюють управління активами пенсійних фондів, та зберігачів здійснюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку в межах повноважень та в порядку, передбачених законодавством. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку зобов'язана письмово повідомляти Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, про санкції до таких осіб та підстави їх застосування протягом 10 робочих днів з моменту накладення таких санкцій (ст. 67) [24].

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку встановлює порядок та умови видачі ліцензій, на підставі яких здійснюється адміністрування активів пенсійного фонду. До встановлених вимог відноситься сплачений грошовими коштами статутний капітал у розмірі не менш як 7 мільйонів гривень на день подання документів до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку для отримання цієї ліцензії. При здійсненні операцій щодо управління активами відповідно до інвестиційної декларації пенсійного фонду та укладеного договору про управління активами особа, яка провадить діяльність з управління пенсійними активами, зобов'язана дотримуватися внутрішніх правил та процедур оцінки і управління ризиками, пов'язаними з інвестуванням пенсійних активів, що відповідають вимогам, встановленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Зазначена Комісія визначає методику й механізм обчислення та визначення чистої вартості активів пенсійного фонду, їх облік, зарахування, що здійснюються

адміністратором та особою, яка управляє активами такого пенсійного фонду. Особи, що здійснюють управління активами пенсійних фондів, зобов'язані подавати звітність про управління активами Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку [24]. Вищезазначений орган достатньо комплексно врегульовує порядок утворення недержавних пенсійних фондів й контролює дотримання усіх встановлених умов щодо отримання відповідних документів для виконання даної діяльності.

Після отримання ліцензії Закон зобов'язує особу, по-перше, підтримувати розмір власного капіталу на рівні, не меншому ніж розмір її зареєстрованого статутного капіталу. У разі його зменшення особа має поінформувати про це Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку протягом трьох робочих днів з дня виникнення такого зменшення. По-друге, особа повинна привести розмір власного капіталу у відповідність зі статутним протягом шести місяців з дня виникнення такої невідповідності та надати необхідні підтверджувальні документи Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку. Остання ж, у свою чергу, має право прийняти рішення про продовження строку усунення невідповідностей, але на строк не більш трьох місяців. Рада фонду може прийняти рішення про заміну особи, що здійснює управління активами, але зобов'язана протягом одного робочого дня мотивовано повідомити про це Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку.

Скасувати ліцензію на провадження діяльності з управління активами пенсійного фонду має право виключно Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Таке рішення повинно бути оформлене в письмовій формі протягом трьох робочих днів і надане всім пенсійним фондам, з якими особою, ліцензію якої анульовано, укладено договори про управління активами, а також їх адміністраторам та зберігачам. Рішення про скасування ліцензії оприлюднюється в порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Як уже зазначалось, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку регулює діяльність не тільки осіб, що здійснюють управління активами, а й зберігачів пенсійного фонду. Тобто вищезазначений державний орган здійснює нагляд та контроль за усіма учасниками правовідносин, які виникають у процесі здійснення недержавного пенсійного забезпечення.

Зберігач пенсійного фонду (далі – зберігач) – Національний банк України або банк, який на підставі відповідної ліцензії провадить діяльність із зберігання активів пенсійних фондів (ст. 1). Зберігач пенсійного фонду також зобов'язаний отримати ліцензію Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження діяльності із зберігання активів пенсійних фондів. Обов'язком зберігача є виконання розпоряджень Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку щодо припинення виконання розпоряджень особи, яка здійснює управління активами пенсійного фонду. Порядок обчислення тарифів та граничний розмір оплати послуг зберігача пенсійного фонду встановлюються згідно із законодавством Національною комісією з цінних паперів. У разі виявлення порушень законодавства щодо провадження діяльності з управління активами пенсійного фонду, вчинених особою, яка здійснює управління активами пенсійного фонду, зберігач протягом одного робочого дня з моменту виявлення такого порушення письмово надає відповідну інформацію раді пенсійного фонду, адміністратору, Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку, а також особі, що вчинила це порушення (ст. 44). Зберігач подає звітність Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку щодо обслуговування всіх пенсійних фондів, яке здійснювалося цим зберігачем протягом звітного періоду, по кожному пенсійному фонду окремо (ст. 52). Зберігач несе відповідальність за неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірної інформації раді пенсійного фонду, його адміністратору та

особі (особам), що провадить діяльність з управління активами цього фонду, відповідно до законодавства та умов договору, укладеного з таким пенсійним фондом, а також Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку і Національній комісії, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг, відповідно до законодавства (ст. 46) [24]. Одне з найголовніших повноважень зберігача полягає у фактичній підконтрольності, що виражається у безумовному виконанні розпоряджень, виданих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Тобто, у даних правовідносинах Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку стоїть на вищому рівні, ніж Національний банк України.

Проаналізувавши рівень втручання Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку в діяльність осіб, що здійснюють управління активами та зберігачів, ми можемо наголосити на тому, що зазначена Комісія відіграє значну роль на всіх етапах здійснення управління пенсійними активами та контролює їх зберігання. Вагомим плюсом є те, що така діяльність не обмежується видачею відповідної ліцензії, а й зобов'язує звітувати про хід виконаної роботи та контролювати інших суб'єктів, що задіяні в обслуговуванні одного і того ж пенсійного фонду.

Останнім державним регулятором, закріпленим в законодавстві про недержавне пенсійне забезпечення, є Антимонопольний комітет України. Згідно зі ст. 67 Закону контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції у системі накопичувального пенсійного забезпечення здійснює Антимонопольний комітет України в межах повноважень, передбачених законом. Антимонопольний комітет України письмово повідомляє Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, про прийняті ним рішення щодо порушення законодавства про захист економічної конкуренції учасниками недержавного пенсійного забезпечення. Органи, що здійснюють нагляд та контроль за діяльністю у системі накопичувального пенсійного забезпечення, повідомляють Антимонопольний комітет

України про ознаки порушення законодавства про захист економічної конкуренції учасниками недержавного пенсійного забезпечення [24].

Цей орган державного нагляду і контролю, на нашу думку, бере найменш активну участь у системі недержавного пенсійного забезпечення. Рівень його співпраці з іншими органами занадто низький. Тоді, коли Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, тісно взаємодіє з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку практично на всіх рівнях, Антимонопольному комітету України притаманне виконання одного чітко визначеного завдання. І якщо два вищезазначені органи взаємодіють не тільки один з одним, а практично і з кожним суб'єктом недержавного пенсійного забезпечення, то Антимонопольний комітет не співпрацює з жодним із цих суб'єктів. Ми вважаємо, що вищезгаданий Національний банк України набагато частіше задіяний у роботі всієї системи, ніж Антимонопольний комітет України, так як ознаки його діяльності присутні практично на кожному її етапі. На цій підставі можна стверджувати, що Національний банк України є одним з провідних органів нагляду і контролю, тоді як Антимонопольний комітет можливо віднести до другорядного органу.

Проаналізувавши законодавство, яке регулює діяльність наглядових і контролюючих органів, ми дійшли висновку, що центральне місце серед них посідає Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, оскільки практично жодна операція не відбувається без її участі або на крайній випадок без її згоди. Цей орган починає виконувати свої повноваження ще на першому етапі, тобто з видачі ліцензії на відкриття недержавного пенсійного фонду та формування останнього, і продовжує брати активну участь на всіх наступних стадіях, що забезпечують функціонування недержавного пенсійного забезпечення. Наступним, не менш важливим органом, але все ж таки другим за значенням, є Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Третє місце, на наш погляд, повинен займати

Національний банк України. Навіть те, що ці три органи мають чітко визначений в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» спосіб взаємодії один з одним, говорить на їх користь. Ми не вважаємо, що Антимонопольний комітет України не повинен входити до переліку органів державного нагляду та контролю, оскільки контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції у системі накопичувального пенсійного забезпечення є вкрай важливим для функціонування всієї системи. Але цей орган має бути в переліку разом з Національним банком України. Звертаємо увагу на те, що обов'язок контролю покладений не тільки на державні органи, а й на деяких суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення. Так, рада пенсійного фонду та засновники фонду контролюють цільове та ефективне використання пенсійних активів. Зважаючи на це, будь-який орган чи суб'єкт, що бере участь в системі, повинен не тільки виконувати покладені на нього обов'язки, а й контролювати дії іншого суб'єкта та співпрацювати один з одним. Таке розмежування повноважень є дієвим для забезпечення збереження активів системи та мінімізації втрат людських накопичень.

Для подальшого функціонування та розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення вкрай важливим є чіткий механізм взаємодії усіх органів нагляду і контролю. Так як на даний час обсяги використання зазначеної системи є відносно незначними, вказані органи мають можливість ефективно виконувати покладені на них повноваження. Але в майбутньому у зв'язку зі зростанням об'єму інформації ми вважаємо за потрібне розробити та ввести в дію єдину базу даних для використання усіх контролюючих органів, що сприятиме більш чіткому рівню взаємодії один з одним. Адже саме взаємодія між собою усіх органів державного нагляду та контролю є основою їх роботи в системі недержавного пенсійного забезпечення.

Висновки до розділу 2

1. Під недержавними пенсійними фондами запропоновано розуміти юридичні установи, що ведуть некомерційну діяльність лише з метою формування та накопичення пенсійних активів для забезпечення вдалого інвестування з приводу подальшої виплати пенсійних внесків, що здійснюється на підставі пенсійних контрактів та регулюється законодавством.

2. Встановлено, що недержавні пенсійні фонди України відносяться до автономних, оскільки вони законодавчо визнані як юридичні особи. Вони створюються у корпоративній формі, так як пенсійні активи учасників належать їм на праві власності.

3. Визначено, що недержавні пенсійні фонди становлять основу системи недержавного пенсійного забезпечення, адже вони виступають не тільки важливим інструментом щодо підвищення доходів населення, а й є досить значним інвестиційним ресурсом. Саме тому держава повинна бути відповідальною за їх організацію, ефективне і надійне функціонування. Наразі державою не здійснені всі можливі дії для того, щоб зацікавити та заохотити більшу кількість населення брати участь у системі недержавного пенсійного забезпечення. Сьогоднішній кількісний рівень учасників недержавних пенсійних фондів занадто низький порівняно з іншими країнами, в яких функціонує добровільне накопичення. Обсяги активів недержавних пенсійних фондів є незначними.

4. Запропоновано заходи, які повинна здійснити держава з метою подолання проблем у сфері недержавного пенсійного забезпечення:

- 1) надавати гарантії функціонування недержавних пенсійних фондів;
- 2) проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу з населенням щодо питань діяльності недержавних пенсійних фондів;

3) підвищувати популярність недержавних пенсійних фондів за допомогою висвітлення результатів їх діяльності через засоби масової інформації;

4) заохочувати роботодавців до участі в системі недержавного пенсійного забезпечення шляхом створення власних корпоративних пенсійних фондів або приєднання до вже існуючих.

5. Запропоновано об'єднання двох визначень поняття «учасник пенсійного фонду» в одне і викладення його в такій редакції: «Учасник недержавного пенсійного забезпечення – це фізична особа, на користь якої сплачуються (сплачувалися) пенсійні внески до пенсійного фонду, на пенсійний депозитний рахунок у банку чи до страхової організації і яка має право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом, договором про відкриття пенсійного депозитного рахунка або договором страхування довічної пенсії та цим Законом, а також має право на отримання пенсійних виплат із пенсійного фонду, банківської установи чи страхової організації згідно із Законом».

6. Зроблено висновок, що учасниками корпоративних та професійних фондів можуть бути особи, які досягли шістнадцяти років, та за деяких обставин – з п'ятнадцяти та чотирнадцяти років. Учасниками ж відкритих недержавних пенсійних фондів можуть стати фізичні особи з народження.

7. Запропоновано авторське визначення адміністратора недержавного пенсійного фонду як професійного учасника системи недержавного пенсійного забезпечення, наділеного чітко визначеними правами та обов'язками, який здійснює свої повноваження на умовах Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та інших нормативних актів України, основною діяльністю якого є укладення пенсійного контракту між пенсійним фондом та його вкладниками.

8. Визначено, що аудитори є повноправними суб'єктами системи недержавного пенсійного забезпечення, що здійснюють контроль та перевірку діяльності інших суб'єктів з метою виявлення відповідності їх

діяльності Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та інших нормативних актів України, які регулюють відносини зазначеної системи.

9. Встановлено, що створення таких суб'єктів як адміністратори пенсійних фондів, компанії з управління активами та аудитори є вкрай необхідним для вдалого функціонування системи та розмежування повноважень між собою задля уникнення вірогідності шахрайства з боку одного з визначених суб'єктів. Кожен з них є професійним учасником, який взаємодіє та доповнює один одного для чіткого виконання покладених на них зобов'язань. Вони є однаково важливими для роботи недержавних пенсійних фондів. Законодавство чітко наділило кожного з них особливими обов'язками та відповідальністю за невиконання або неналежне виконання своїх зобов'язань.

10. Визначено, що центральне місце серед органів державного нагляду та контролю посідає Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Наступним, не менш важливим органом, але все ж таки другим за значенням, є Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Третє місце повинен займати Національний банк України. Антимонопольний комітет України також має бути в переліку разом з Національним банком України.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1 Особливості реформування недержавного пенсійного забезпечення в умовах євроінтеграції

Законом України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» визначено євроінтеграцію як стратегічний курс розвитку України. Так, одним із напрямів внутрішньої та зовнішньої політики проголошено забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі. На законодавчому рівні встановлено, що однією із засад внутрішньої політики в соціальній сфері є удосконалення системи пенсійного забезпечення, створення умов для гідного життя людей похилого віку, стимулювання розвитку недержавної системи пенсійного страхування [151]. Виходячи із закріплених норм, вітчизняна система пенсійного забезпечення повинна бути наближена до європейських стандартів і заснована на демократичних цінностях.

Навіть у разі неможливості швидкого вступу нашої держави до складу Європейського Союзу, все одно необхідно максимально наблизити національне трудове законодавство, зокрема у сфері пенсійного забезпечення й добровільного накопичення пенсійних внесків до існуючих у світі стандартів соціально-трудова тенденцій. Чинне законодавство характеризується наявністю широкої кількості нормативно-правових актів, які є досить застарілими й не відповідають сучасному стану нормативно-правової регламентації тих чи інших суспільних правовідносин, а тому важливим є здійснення заходів, покликаних на удосконалення правових

норм, закріплених у законодавчих і підзаконних актах, та надання громадянам можливість для повноцінного життя.

Якщо розглядати систему пенсійного забезпечення країн Європейського Союзу, то така система вже багато років складається з трьох рівнів: 1-й рівень – державне пенсійне забезпечення з обов’язковою участю. Пенсійні схеми фінансуються за солідарним принципом («pay-as-you-go, PAYG»), поточні пенсійні виплати особам здійснюються за рахунок поточних пенсійних внесків інших працівників (активи мають відповідати поточним зобов’язанням). Пенсійні виплати гарантуються державою, вся система управляється державною установою. Таким чином, схеми державного пенсійного забезпечення будуються через відносини держави зі своїми громадянами, при цьому характерним є перерозподільний ефект («солідарність всередині та між поколіннями»);

2-й рівень – «професійні» (occupational) пенсійні схеми, що характеризуються наявністю зв’язку з трудовою зайнятістю особи або певною професійною діяльністю. Членство у таких схемах обмежується працівниками, зайнятими в конкретній галузі, на підприємстві або визначеними за родом їхньої професійної діяльності. Такі пенсійні схеми адмініструються недержавними установами та не гарантуються державою. Як правило, пенсійні внески здійснюються одночасно роботодавцем та працівником на фондованій основі, тобто шляхом накопичення та інвестування заощаджень з метою отримання відповідних виплат у майбутньому. Такі схеми можуть бути зі встановленими внесками або зі встановленими виплатами (або в їх поєднанні – гібридні схеми), переважно є добровільними (хоча існують й обов’язкові варіанти) і будуються на відносинах роботодавця із фінансовою установою;

3-й рівень – персональні пенсійні схеми, що ґрунтуються на прямих відносинах працівника з особами, що надають фінансові послуги (в основному, це стосується страхування життя та інститутів спільного інвестування) [152, с. 15-33]. Отже, ми бачимо, що особлива увага

приділяється недержавним пенсійним схемам, які складають другий та третій рівень всієї системи. Це пов'язано в першу чергу з тим, що країни Європейського Союзу вже давно визнали необхідним полегшити напругу в солідарній системі через зменшення обсягів виплати державних пенсій.

Щодо пенсійної системи України, то вона також є трирівнева. Нашою країною було визнано неспроможність солідарної системи справлятися з покладеним на неї навантаженням, тому запроваджено три рівні пенсійної системи. Але, незважаючи на однакові причини та мету запровадження такої системи, головною відмінністю нашої пенсійної системи з системою ЄС є рівень участі населення в недержавному накопиченні. Адже саме недержавне пенсійне забезпечення визнано основою всієї реформованої системи.

Як вбачається, система додаткового накопичення в розвинутих країнах складає два рівні із трьох, тоді як в нашій державі це тільки третій рівень. Більше того, всі зазначені рівні вже повноцінно функціонують протягом багатьох років. В Україні ж другий рівень системи пенсійного забезпечення навіть ще не почав функціонувати, хоча його введення було вкрай необхідним ще 10 років тому. Вже у 1998 році 22,6 % населення Європейського Союзу було охоплено недержавною пенсійною системою, тоді як в Україні кількість учасників додаткового накопичення у 2014 році становила лише 833,6 тис. осіб [153]. Сума активів, залучених від зазначеної системи ЄС, ще в 1997 році налічувала 1,9 млрд. євро, тоді як загальна вартість активів НПФ України в 2015 році – 2 352,7 млн. грн. [153]. Найбільший відсоток пенсійних активів відносно ВВП у Нідерландах (120 %), Швейцарії (113 %), США та Австрії (93 %). В Україні ж активи недержавних пенсійних фондів становлять усього 0,16 мільярда доларів, або 0,1 % від ВВП [153]. Аналізуючи ці дані, бачимо, що вітчизняна система відстає на багато років від начебто аналогічної системи європейських країн.

Оскільки наша країна все ж таки вважає за потрібне увійти до складу ЄС, то було вирішено здійснити всі можливі дії для завершення реформування пенсійної системи. Європейський вибір України означає послідовну орієнтацію на чинну в провідних європейських країнах модель соціальної ринкової економіки. Перевагами зазначеної моделі є високий рівень соціальних стандартів і розвитку гуманітарної сфери, ефективний захист прав працівників, розвинена система соціального захисту. Наближення до економічних і соціальних стандартів Євросоюзу вимагає виконання низки умов, визначених угодами між Україною та ЄС [154, с. 12]. Необхідно зазначити, що можливе входження нашої держави до складу Європейського Союзу матиме своїм наслідком глобалізацію ринку праці й відповідно тотальну гармонізацію національного законодавства, що включатиме в себе також і удосконалення існуючої нормативно-правової бази у сфері недержавного пенсійного забезпечення. Однак наразі необхідно максимально наблизити вітчизняне законодавство до європейських стандартів життя.

Першою особливістю є те, що одним із напрямків реформування пенсійної системи визначено запровадження її другого рівня – обов'язкової накопичувальної системи, метою якої є часткова заміна солідарної пенсійної системи та диверсифікація джерел отримання доходів у старості. Так, ст. 1 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» визначено, що перерахування страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду запроваджується починаючи з року, в якому буде забезпечено бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду України [133]. З метою наближення до економічних та соціальних стандартів Євросоюзу було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення», який набрав чинності 01 квітня 2015 року. Згідно з нормами даного Закону було вирішено поступово підвищити пенсійний вік на 5 років для жінок, яким призначаються пенсії за віком на пільгових умовах і

пенсії за вислугу років. Цей процес відбуватиметься поступово протягом 10 років – кожного року на 6 місяців. Така зміна є необхідністю для узгодження пільгового пенсійного віку жінок із загальним пенсійним віком для жінок. Страховий стаж, необхідний для призначення таких пенсій, і для чоловіків, і для жінок збільшується на 5 років. Таке ж збільшення страхового стажу передбачено і для окремих категорій працівників, які мають право на пенсію за вислугу років.

Окрім того, до особливостей належить і те, що Законом не обмежено пенсії для працюючих чорнобильців, працівників металургійної і хімічної промисловості, державних органів, органів місцевого самоврядування тощо, які є:

- інвалідами I та II групи;
- інвалідами війни III групи;
- учасниками бойових бій, у тому числі учасниками АТО;
- членами сімей загиблих (померлих) учасників бойових дій.

Наступна особливість полягає у зміні законодавчих норм, що стосуються порядку пенсійного забезпечення громадян, які працюють на спеціальних посадах. До таких посад відносяться державні службовці, прокурори, судді, народні депутати та ін. Зазначені зміни передбачають, що у період роботи на зазначених посадах призначені пенсії не виплачуються до звільнення з роботи. При цьому не має значення вид пенсії та закон, згідно з яким вона призначена. Але пенсіонеру надається право обирати: чи продовжувати працювати на зазначеній посаді та отримувати заробітну плату, чи звільнитись з посади і отримувати пенсію. Незважаючи на це, встановлено, що максимальний розмір пенсії для суддів становить 10 мінімальних пенсій за віком. Винятком з правил є тільки особи, які займають посади державних службовців у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України, інших військових формуваннях та правоохоронних органах та безпосередньо виконують функції із забезпечення обороноздатності держави та пенсії яким призначено

відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Науковці пенсіонери, які працюють на спецпосадах, зможуть одержувати 85 відсотків належної їм пенсії, обчисленої за загальними правилами.

Ще однією характерною особливістю є те, що цим Законом також був змінений порядок виплати пенсії іншим категоріям працюючих пенсіонерів. Так, для таких пенсіонерів передбачена виплата пенсії у період роботи складає 85 % призначеного розміру пенсії. Але це стосується лише пенсіонерів, розмір пенсії яких перевищує 1,5 розміру прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність. Пенсії, що призначені в розмірі менше 1423,5 грн., працюючим пенсіонерам виплачуються у повному обсязі. І знову законодавцем встановлено виключення щодо працюючих пенсіонерів з числа інвалідів I та II груп, інвалідів війни III групи, учасників бойових дій, членів сімей військовослужбовців та пенсіонерів, пенсії яким призначені відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Таким пенсіонерам пенсія виплачується у повному обсязі незалежно від розміру [133]. Вищенаведене є свідченням втілення у життя принципу єдності та диференціації трудових правовідносин, який передбачає врахування особливостей певних категорій працівників та встановлення відмінностей у правовому регулюванні. Варто наголосити на тому, що встановлення певного обмеження щодо виплати пенсій є справедливим, оскільки тут є умова з приводу розміру заробітної плати – якщо вона вище прожиткового мінімуму, то відповідно пенсія буде становити лише 85 % від її розміру.

Проаналізувавши норми нового закону, які торкнуться матеріального становища великої кількості населення України, ми робимо висновок, що проблема пенсійного забезпечення нашої країни не тільки не наближається до вирішення, а й стає ще гострішою. Розмір державної середньої пенсії пересічного пенсіонера України і раніше був одним із найнижчих у світі, а

її зменшення або повне скасування залишить значну кількість пенсіонерів майже без засобів існування. Значна кількість вітчизняних пенсіонерів і надалі намагається працювати задля підвищення матеріального становища. Якщо держава не в змозі самостійно гарантувати гідний рівень життя для своїх пенсіонерів, то тоді вона зобов'язана докласти всіх зусиль для розвитку і повноцінного функціонування додаткового накопичення.

Отже, зважаючи на викладене, зазначимо, що для вирішення питання щодо гідного рівня життя пенсіонерів необхідно: по-перше, запровадження накопичувального рівня. Початок його функціонування дозволить зробити наступне: урізноманітнити джерела одержання пенсії та забезпечити прийнятний її рівень; посилити залежність розміру пенсії від трудового вкладу особи; успадковувати кошти, обліковані на накопичувальному пенсійному рахунку, родичам померлої застрахованої особи; створити потужне джерело інвестиційних ресурсів для зростання національної економіки. Система накопичувального загальнообов'язкового державного пенсійного страхування має бути сформована на базі Пенсійного фонду України шляхом утворення Накопичувального фонду як структурного підрозділу. Внески з обов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування повинні перераховуватись у Накопичувальний фонд, який має здійснювати персоніфікований облік отриманих грошових коштів на персональних накопичувальних рахунках учасників фонду. Внески застрахованих осіб до Накопичувального фонду будуть здійснюватись роботодавцями за рахунок працівників шляхом утримання з їх заробітної плати певного відсотка (конкретний розмір внеску має бути встановлений спеціальним законом, але не вище 7 % від суми заробітної плати) [156, с. 7].

По-друге, необхідно забезпечити підвищення рівня участі населення в системі недержавного пенсійного забезпечення. Саме за допомогою додаткового пенсійного забезпечення населення Євросоюзу практично не залежить від рівня державної пенсії. Громадяни ЄС цілком усвідомлюють,

що рівень їх життя в пенсійному віці прямо залежить від них самих, держава виплачує лише мінімальну допомогу, а основний дохід для гідного життя складається із додаткових пенсій, сформованих власноруч у системі додаткового накопичення.

Для отримання всебічної інформації про систему недержавного пенсійного забезпечення вважаємо за потрібне розглянути вищезазначену систему в зарубіжних країнах. Вдалою є думка В.А. Ульянова, який вважає, що, незважаючи на відмінності в побудові пенсійних систем у різних країнах світу, всі вони базуються на спільних принципах надійності накопичення та збереження заощаджень учасників. Найголовніше їх завдання – збереження активів та тривалий, протягом десятиліть, захист їх від інфляції. Отримання ж прибутку є другорядним завданням. При цьому вчений зазначає, що існує декілька причин запровадження недержавного пенсійного забезпечення, спільних для всіх країн: неспроможність забезпечити гідну пенсію бюджетними солідарними пенсійними системами, дефіцит довгих інвестицій в економіці, потреба в запровадженні антикризових елементів [157, с. 19]. Недержавне пенсійне забезпечення у багатьох країнах світу є одним з основних інструментів для підвищення рівня пенсійного забезпечення населення. Ця система передбачає надання людині додаткової недержавної пенсії шляхом перерахування коштів роботодавців і громадян. Практика доводить, що система діє і має значний мотиваційний потенціал. Подібні відрахування входять до компенсаційних пакетів практично усіх всесвітньо відомих зарубіжних компаній. Тобто вже зараз ця система є невід'ємною складовою сучасних систем мотивації найманих працівників і, до речі, досить дієвою [158, с. 17]. Оскільки наша держава перебуває на стадії активного реформування системи національного законодавства, зокрема й тієї його складової, що стосується пенсійного забезпечення, то вкрай важливим є врахування світових, а особливо європейських тенденцій у контексті

нормативно-правового регулювання системи недержавного пенсійного забезпечення

Трирівнева пенсійна система є найбільш розповсюдженою серед колишніх соціалістичних країн. У таких державах як Угорщина, Польща, Болгарія, Хорватія, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Румунія, Росія та Словаччина запроваджено саме таку пенсійну модель. Також вона поширена і серед розвинених країн світу, до яких відносяться Австралія, Данія, Нідерланди, Швеція, Швейцарія, Великобританія та інші. Саме систему пенсійного забезпечення Великобританії вважають однією з найефективніших у світі. Найбільшою популярністю серед населення Великої Британії користується додаткове пенсійне забезпечення. До недержавного пенсійного забезпечення відносяться професійні пенсійні плани і персональні пенсійні плани. Професійні пенсії призначаються роботодавцем або групою роботодавців. Здійснюється це у формі винагороди працівників, для залучення на підприємство нових кадрів і їх утримання, для отримання податкових пільг і для підвищення іміджу в очах громадськості. Грошові кошти спрямовуються до пенсійного фонду, де вони накопичуються, інвестуються і виплачуються у вигляді додаткових пенсій. Збереження вкладених коштів гарантується системою вторинного страхування. Розмір пенсій та інші умови визначаються правилами пенсійного плану. Фонд має податкові пільги при дотриманні певних умов. Пенсійний фонд відділений від роботодавця [159, с. 394]. Незважаючи на те, хто здійснює внески, роботодавець чи робітник, вони все одно не обкладаються прибутковим податком. Не підлягає оподаткуванню й інвестиційний дохід. Податок стягується тільки при виплаті пенсій. Варто доповнити, що пенсійні внески за недержавним планом можуть сплачуватись як роботодавцем, так і працівниками.

Персональні пенсії формуються незалежно від роботодавця. Працівник при бажанні індивідуально накопичує майбутню пенсію в страховій компанії. Застосовуються схеми з визначеними виплатами, коли

пенсія дорівнює частині останнього річного доходу за рік участі, і з встановленими внесками, коли пенсія залежить від сформованого індивідуального рахунку і норми ануїтету. У першому випадку інвестиційний ризик несе роботодавець, у другому – працівники [160]. На сьогодні персональне пенсійне забезпечення поступово витісняє державне. Приблизно 70 % від усього обсягу пенсій, які виплачуються у Великобританії, припадає саме на недержавні виплати. Незважаючи на те, що за цим планом робітники платять великі внески, саме такі плани надають можливість отримувати досить високу додаткову пенсію.

З моменту впровадження такої системи кожен громадянин міг відмовитися від одержання додаткового забезпечення, яке пропонує держава. Але, незважаючи на те, що й фізичні особи, і колективи, які відмовляються від участі в цій системі, однаково повинні брати участь у якій-небудь схемі додаткового пенсійного забезпечення. Фактично у Великій Британії діє дворівнева пенсійна система. Тобто державою надається базова мінімальна пенсія і в доповнення до неї людина отримує або професійну, або особисту пенсію. Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що участь підданих Великої Британії у додатковому пенсійному забезпеченні є добровільно-примусовою. Добровільність полягає лише в тому, який вид додаткового забезпечення обирається. Тобто недержавне пенсійне забезпечення Великобританії – це добровільно-примусова участь громадян в накопиченні додаткової професійної чи особистої пенсії шляхом здійснення внесків працівниками чи роботодавцями до фінансових установ, які здійснюють інвестування внесків з метою їх примноження.

В Україні найважливішою ланкою системи пенсійного забезпечення є державне соціальне страхування. Система пенсійного забезпечення пропонує підхід, коли соціальні пенсії виплачуються з поточних внесків і мало пов'язані з минулими внесками учасників [161, с. 351]. Солідарна система нашої держави займає 99,97 %, тоді коли недержавне пенсійне

забезпечення – лише 0,03 %. Україна – єдина держава, яка використовує солідарну систему на 99,97 %. Тобто для нашої країни розвиток додаткового пенсійного забезпечення є вкрай важливим. Це можливо здійснити за рахунок роботодавців та працівників. Крім того, актуальним для України є можливість введення так званої пайової пенсії особистого пенсійного забезпечення, головною особливістю якої є відносно низький розмір внесків порівняно з високим розміром майбутньої пенсії.

Подібною до Великобританії є пенсійна система, що діє в Швеції та Японії. Державна пенсія виплачується у вигляді базової мінімальної пенсії, в той час як основні пенсійні накопичення формуються за рахунок додаткової складової, заснованої на інвестуванні внесків.

У свою чергу, пенсійна система Німеччини представлена трирівневою моделлю. Перший рівень – обов'язкове державне пенсійне страхування, другий – виробничі пенсії, що виплачуються підприємствами, і третій – приватне матеріальне забезпечення в старості [162, с. 10]. Другий і третій рівень передбачають добровільну участь роботодавця чи працівника у системі додаткового накопичення при стимулюванні держави. Приватне страхування означає внесення приватними особами за себе коштів на формування майбутньої пенсії. Добровільне виробниче страхування передбачає, що підприємство доручає банку, страховому або фондовому товариству накопичувати внески, які роботодавець перераховує у розмірі частини заробітної плати, що визначена разом із працівником [163]. Виробничу пенсію в Німеччині отримують приблизно 50 % від всієї кількості пенсіонерів, до складу яких входять державні службовці. Приватна система пенсійного страхування включає страхові компанії, кредитні організації і банки. В свою чергу працівники, учасники програм приватного страхування, мають можливість брати участь в програмах, що направлені на інвестування пенсійних накопичень. Додаткове накопичення дуже популярне в Німеччині, участь в ньому беруть усі верстви населення. Розмір відрахувань визначає виключно платник. Договір пенсійного

страхування укладається з банком. Виплати можуть здійснюватись або з дня досягнення пенсійного віку довічно, або протягом зазначеного у договорі періоду. Частина виплат можна заповідати членам родини. При приватному страхуванні всі грошові вкладення повертаються з відсотками [164]. Отже, відмінною рисою німецького недержавного пенсійного забезпечення є те, що на підприємствах існує самоврядний структурний підрозділ, що займається корпоративними та особистими пенсійними програмами працівників.

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що в Німеччині додаткове пенсійне страхування має добровільний характер, регулюється спеціальним законодавством і здійснюється в чотирьох організаційно-правових формах: в рамках пенсійної системи підприємств, в яких пенсійні активи не відокремлені від власних коштів підприємств, а також в формах, при яких пенсійні активи відокремлені від підприємств і управляються самостійними пенсійними організаціями та страховими компаніями. Додаткове пенсійне страхування здійснюється на рівні окремих фірм, компаній підприємств, що призводить до жорсткої системи залежності майбутньої пенсії від часу роботи у даній фірмі [165, с. 151-152]. Загалом система добровільного пенсійного забезпечення Німеччини відіграє провідну роль у формуванні недержавного пенсійного забезпечення в інших країнах світу. Для України ознайомлення зі змістом вказаної системи Німеччини також є важливим. Але в нашому випадку її потрібно використовувати як правильний орієнтир, тому що повне копіювання буде неможливим у зв'язку з різними економічними можливостями держав та різним менталітетом громадян.

Щодо недержавного пенсійного забезпечення США, то воно ґрунтується як на державній, так і приватній пенсійній системі. В цій країні особа може отримувати одночасно три пенсії: державну, колективну за місцем роботи та особисто-індивідуальну через відкриття приватного пенсійного рахунку. Державні накопичувальні програми охоплюють

працюючих на уряд і місцеві органи влади. Головним джерелом надходжень у ці фонди служать щорічні внески Федерального уряду, а також інвестиційний дохід фондів.

Зважаючи на те, що державні страхові фонди мають високу соціальну значимість, вони знаходяться під особливим контролем з боку влади. На інвестування коштів, які зберігаються у цих фондах накладаються суворі обмеження. Вкладення коштів, що накопичуються у фондах ОФППС, можуть здійснюватися виключно в державних цінних паперах. Їх прийнято вважати найбільш надійними фінансовими інструментами уряду США. Незважаючи на це, прибутковість цінних паперів у порівнянні з іншими борговими зобов'язаннями найнижча [166]. Недержавне пенсійне забезпечення у США становить 42 % від загального пенсійного забезпечення країни.

Слід зауважити, що в системі недержавного пенсійного забезпечення вищезазначених країн практично всі пенсійні схеми, які формуються за рахунок внесків роботодавців та працівників, будуються за принципом схем з встановленими виплатами. Учасники, які вкладають пенсійні заощадження в такі схеми, ризикують в майбутньому не отримати свої накопичення у зв'язку з недостатнім фінансуванням пенсійних зобов'язань, та ризиком банкрутства фірм-спонсорів. Для нашої країни, де недовіра з боку населення до недержавного пенсійного забезпечення досить велика, впровадження таких пенсійних схем є ризикованим.

Досить прогресивною є система додаткового пенсійного забезпечення Франції. У цій країні пенсійна система складається з п'яти компонентів: 1) основного – для найманих працівників; 2) додаткового; 3) спеціального – для окремих категорій зайнятих; 4) базового – для офіційно непрацюючих працівників; 5) факультативних режимів [167, с. 62]. У Франції додаткове пенсійне страхування на підприємствах законодавством передбачається як обов'язкове і має включатися до

колективних договорів. У країні діє більше 300 додаткових видів пенсійного забезпечення.

Відомий науковець Р.П. Луцький характеризує недержавне пенсійне забезпечення в європейських країнах як систему особистих пенсійних збережень та систему додаткових виробничих пенсій. Система особистих пенсійних збережень – це добровільна система, яка формується повністю за рахунок особистих внесків і пов'язана з певним підприємством чи професією, в ній беруть участь особи, які хотіли б мати додаткову пенсійну допомогу як додаток до пенсії, яка виплачується державними системами і залежить від заробітку працівника. Кошти на таких рахунках часто користуються пільговими умовами оподаткування, причому ці рахунки заморожуються до досягнення робітником пенсійного віку. Сутність системи додаткових виробничих пенсій полягає в тому, що підприємство бере на себе зобов'язання страхувати своїх працівників не тільки в державній системі соціального страхування, але й додатково в приватних страхових агенціях. Завдяки цьому розмір пенсії робітника може бути значно вищим, ніж у загальнодержавній системі [168, с. 177].

Узагальнюючи зміст та значення недержавного пенсійного забезпечення зарубіжних країн, можна дійти висновку, що система додаткового пенсійного забезпечення користується попитом серед населення, що значною мірою характеризує рівень довіри до держави з боку своїх громадян, в багатьох випадках така система має обов'язковий характер обрання виду додаткового пенсійного заощадження. Чітке функціонування недержавного пенсійного забезпечення пов'язано з тим, що впровадження такої системи відбулося значно раніше ніж в нашій державі, однак, не дивлячись на це, на сучасному етапі системи додаткового пенсійного забезпечення регулярно переглядаються та доповнюються, зважаючи на зміни, які відбуваються в соціальній та економічній сферах.

Наразі у Європі в середньому солідарна пенсія людини становить близько 30 % всієї суми, яку вона отримує. Близько 70 % доходів європейського пенсіонера – це виплати саме з цієї суми, що він сам нагромадив протягом трудового життя [108, с. 24]. Світовий досвід показує, що додаткові пенсії становлять значну частину загального рівня пенсійного забезпечення. І якщо значення системи недержавного пенсійного забезпечення для всіх країн однаково, воно проявляється переважно через зменшення навантаження на Державний бюджет та підвищення матеріально становища пенсіонерів, то зміст цієї системи дуже відрізняється від української. Спільною для всіх зазначених країн рисою слід вважати посилення уваги до недержавних накопичувальних схем, поступове залучення їх до комплексної системи пенсійного страхування. Саме тому вдосконалювати вітчизняну систему недержавного пенсійного забезпечення потрібно з урахуванням досвіду зарубіжних країн, але не слід забувати про економічні можливості європейських держав, рівень довіри з боку населення та соціальні відмінності.

Для системи недержавного пенсійного забезпечення України цікавим є досвід впровадження аналогічної системи в Росії. Сутність недержавного пенсійного забезпечення полягає в забезпеченні населення недержавними пенсіями відповідно до законодавства РФ на підставі договору з недержавним пенсійним фондом. Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється на добровільній основі як додаток до обов'язкового пенсійного страхування. Під добровільністю формування пенсійних накопичень як додатку до державних пенсійних схем слід розуміти таку форму недержавного пенсійного забезпечення, при якій вкладники вносять пенсійні внески до фонду на принципах добровільності відповідно до умов пенсійного договору [169]. Додаткове пенсійне забезпечення спрямоване на підвищення розмірів державної пенсії і передбачає регулярне перерахування пенсійних внесків до недержавних пенсійних фондів протягом певного періоду часу [170]. Їх приріст здійснюється за рахунок

інвестиційного доходу. При цьому сплата пенсійних внесків може здійснюватися як фізичними особами на свою користь або інших фізичних осіб, так і організаціями на користь своїх співробітників [171]. Роль держави в системі недержавного пенсійного забезпечення спрямована на підвищення надійності та економічної стійкості організацій, які виконують функції додаткового забезпечення [172]. Отже, система недержавного пенсійного забезпечення Росії є схожою з вітчизняною системою.

На жаль, досвід вітчизняної пенсійної системи свідчить, що в Україні пенсійне життя вважається синонімом бідності. Але не в усіх державах світу справи йдуть саме так. Наприклад, у Швейцарії вперше в історії прошарок пенсіонерів став багатшим, ніж працюючі люди. Такій ситуації сприяв правильно обраний курс соціальної політики, яку визначила для себе держава і який з часом зміг забезпечити своїм пенсіонерам по-справжньому гідний рівень життя у старості. Зважаючи на вищевикладене, вважаємо за потрібне розглянути більш детально пенсійну систему Швейцарії.

Третій рівень пенсійної системи – добровільне пенсійне страхування регулюється ст. 111 Конституції Швейцарії, згідно з якою держава заохочує самостійну турботу про себе і сприяє добробуту громадян у вигляді податкових пільг та надання власності. Добровільне пенсійне страхування відбувається таким чином: фізичні особи на підставі договору з банком або страховою організацією сплачують внески для отримання в майбутньому одноразової або періодичної виплати (пенсії) при настанні страхового випадку. Істотними умовами такого договору є: страховий випадок, обов'язки застрахованої особи, тривалість і підстави розірвання договору, порядок розрахунку виплат, у тому числі при достроковому розірванні договору, правила використання персональних даних особи. Договір може бути укладений на користь третьої особи – вигодонабувача [173].

Пенсійний вік в системі швейцарського добровільного пенсійного страхування також є «гнучким». Передбачено відстрочення отримання пенсії на період до п'яти років. Пенсійні виплати можуть бути призначені і за п'ять років до досягнення загальностановленого пенсійного віку. Отримання дострокової пенсії по старості з добровільного пенсійного страхування можливо, якщо: 1) особі призначено пенсію по інвалідності з обов'язкового пенсійного страхування, при цьому ризик настання інвалідності не був передбачений договором; 2) виникла необхідність погашення іпотечного кредиту, придбання або будівництва житла; 3) особа починає самостійну підприємницьку діяльність; 4) треба сплатити одноразовий внесок до пенсійної каси корпоративного пенсійного страхування; 5) необхідно переїхати до іншої країни [174, с. 28]. У добровільному пенсійному страхуванні Швейцарії є деякі спільні моменти і з вітчизняною системою. Так, в обох системах в разі смерті застрахованої особи його накопичення успадковуються в порядку наступної черги: чоловік, діти, батьки, брати і сестри, інші спадкоємці. Додаткову пенсію можливо отримувати в двох видах. Вона може виплачуватись як пенсія у вигляді регулярних платежів, так і одноразова виплата. Також однаковим для обох країн є варіант стимулювання участі громадян у системі додаткового накопичення. Таким стимулом є податкові пільги. Наприклад, згідно зі ст. 7 Положення Швейцарії від 13 листопада 1985 року для тих осіб, які застраховані в системі корпоративного пенсійного страхування, річна оподаткована база зменшується на розмір внесків, що не перевищує 6682 швейцарських франків (8 % від максимальної заробітної плати, з якої сплачуються внески для цілей корпоративного пенсійного страхування – 83520 швейцарських франків на рік) [175]. Для тих осіб, які не застраховані в системі корпоративного пенсійного страхування, річна оподаткована база зменшується на розмір сплачених внесків, що складає не більше 20 % від отриманого доходу, але не більше 33408 швейцарських франків (40 % від максимальної заробітної плати, з якої сплачуються внески для цілей

корпоративного пенсійного страхування) [176]. Отже, система додаткового пенсійного забезпечення Швейцарії має багато спільного із недержавним пенсійним забезпеченням України. Але, на жаль, вітчизняна система не така розвинута і не функціонує так успішно, як система Швейцарії.

Виходячи з цього, можемо стверджувати, що система недержавного пенсійного забезпечення працює і має значний економічний потенціал, який широко використовується країнами Європи. Така система з кожним роком стає все більш популярною у зв'язку із загостренням демографічної кризи. Подібні відрахування входять до компенсаційних пакетів практично усіх всесвітньо відомих зарубіжних компаній. Тобто вже зараз ця система є невід'ємною складовою сучасних систем мотивації найманих працівників і, до речі, досить дієвою [158, с. 16-20]. Аналізуючи практику зарубіжних країн, можна побачити, яка увага приділяється як з боку держави, так і з боку роботодавців формуванню додаткової пенсії, що є досить вагомою складовою багаторівневих пенсійних систем країн ЄС.

Є декілька спільних рис для системи недержавного пенсійного забезпечення України та зарубіжних країн:

- дана система є одним з рівнів пенсійного забезпечення країни;
- в більшості випадків має добровільний характер;
- формується за рахунок накопичення та інвестування внесків;
- більшість фінансових установ мають неприбутковий статус;
- пенсійні заощадження виплачуються додатково до державної пенсії;
- участь в системі недержавного пенсійного забезпечення стимулюється державою переважно через податкові пільги.

Зважаючи на те, що зміст системи недержавного пенсійного забезпечення дуже схожий в різних країнах, головною відмінністю є те, що розвинуті країни вже давно запровадили систему додаткового пенсійного забезпечення, яка ефективно діє і приносить позитивні результати. Її розвитку приділяється значна увага з боку держави та роботодавців,

пенсійні схеми таких країн виступають значним мотиваційним чинником для працівників. Завдяки цьому у згаданих країнах існує великий вибір виду пенсійних виплат, що дає можливість учаснику додаткового пенсійного забезпечення обрати найбільш прийнятний вид пенсійних заощаджень, який найефективніше забезпечує високий рівень соціальної захищеності.

Для України використання вищезазначеного досвіду щодо пенсійного забезпечення дало б змогу знизити соціальну напругу, яка зростає у суспільстві, підвищити рівень життя своїх пенсіонерів, стало б одним із мотиваційних чинників як для найманих працівників, так і для роботодавців. Але, незважаючи на всі плюси зарубіжного досвіду щодо систем додаткового накопичення, треба розуміти, що позитивний досвід однієї країни може стати неприйнятним для іншої. На сьогодні не існує жодної системи пенсійного забезпечення, яку б Україна змогла повністю імплементувати. Це пов'язано з багатьма аспектами, серед яких менталітет населення, особливості певної раси, національні звички, історія кожної країни та інше. Отже, незважаючи на те, що Україна має намір увійти до складу Європейського Союзу, наша влада повинна в першу чергу дбати про інтереси власного населення, а не сліпо копіювати досвід інших країн, навіть якщо він позитивний. Тому реформування недержавного пенсійного забезпечення в умовах євроінтеграції повинно відбуватись на користь теперішніх та майбутніх пенсіонерів з огляду на те, що найкраще б відповідало нашим національним, соціальним, політичним та економічним особливостям. У нинішніх реаліях для розвитку системи додаткового накопичення державі необхідно вирішити головну проблему – подолання недовіри населення до недержавного пенсійного забезпечення. З її вирішенням пенсійна система України зможе вийти на новий якісний рівень.

3.2 Проблеми розвитку та функціонування недержавного пенсійного забезпечення та шляхи їх подолання

Незадовільне забезпечення пенсіонерів в Україні вже давно стало однією з найбільш гострих проблем. Держава погодилась з неможливістю самостійно підтримувати гідний рівень пенсій для своїх громадян. Саме з цього приводу й було започатковано проведення пенсійної реформи. Одним із її аспектів стало прийняття рішення про підвищення віку виходу на пенсію та часткове перекладення забезпечення власної старості на самих працюючих, які в майбутньому стануть пенсіонерами. Такий підхід лише дещо зміцнює та частково забезпечує подальший розвиток усієї системи пенсійного забезпечення України. З певністю можна зазначити, що пенсійне забезпечення було і залишається одним з пріоритетних завдань діяльності держави. Взагалі, формування національної пенсійної системи – це не що інше, як результат об'єднання економічних, культурних і національних традицій задля створення державою правової, організаційної та економічної бази, яка б забезпечувала закріплення пенсійних норм та збереження права на пенсію.

Недержавне пенсійне забезпечення відіграє якщо не головну роль, то одну з найважливіших у підтриманні гідного рівня життя громадян після виходу на пенсію. Ця система також покращує економічний розвиток країни, оскільки саме за рахунок внесків вкладників активи пенсійних фондів є стабільним джерелом інвестицій. В Україні було прийнято ряд нормативно-правових актів, які сприяли розвитку та функціонуванню системи недержавного пенсійного забезпечення. Але не тільки вони обумовлюють ефективність функціонування вищезазначеної системи. Її розвитку сприяли такі чинники:

1) демографічні. Постійне старіння населення призводить до того, що відношення кількості непрацездатних членів суспільства до кількості осіб працездатного віку стає непропорційним. Це дуже несприятливий

демографічний чинник. Згідно зі статистичними даними на 1000 осіб працездатного віку в Україні в 2010 році припадало 406 пенсіонерів, в 2020 році їх буде 491, а в 2050 році – 721 особа [177]. До 2050 року кількість пенсіонерів в Україні збільшиться у два рази тоді, коли ще до 2030 року кількість працездатного населення в Україні зменшиться на шість мільйонів людей. Це означає, що на одного працездатного буде припадати більше двох пенсіонерів;

2) фінансові. До таких чинників треба віднести постійний дефіцит бюджету Пенсійного фонду України, який повинен забезпечувати загальнообов'язкову державну пенсійну систему. Проблема полягає в необхідності щорічного балансування за рахунок постійно зростаючої допомоги, яка фінансується Державним бюджетом. На жаль, лише в 2003 році Пенсійний фонд України обходився без державних дотацій, тоді коли в 2004 році вони становили 5,9 млрд. грн., а в 2013 році в бюджеті ПФУ передбачена дотація в розмірі 21,7 млрд. грн. [178], що є вкрай незадовільним для країни;

3) соціальні. Перехід держави до ринкової економіки виявив неспроможність дії принципу, на основі якого функціонувала солідарна система. Цьому сприяло: а) зниження економічної активності працездатного населення; б) масштабна трудова міграція працездатного населення; в) поширення тіньової зайнятості і тіньових доходів; г) наявність у значної частини працюючих пільг із сплати внесків у Пенсійний фонд; г) низький рівень заробітної плати, високий рівень заборгованості зі сплати внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування призводить до дефіциту коштів Державного Пенсійного фонду [179]. До соціальних проблем пенсійного забезпечення ми відносимо і те, що з 01 січня 2014 року розмір мінімальної пенсії в Україні становить лише 949 грн., який залишається незмінним і на 01 січня 2015 року.

Вважаємо за потрібне зазначити, що система недержавного пенсійного забезпечення ґрунтується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних заощаджень з метою отримання одноразових, довічних або розстрочених на визначений термін пенсійних виплат, які реально мають можливість доповнити солідарну систему. Третій рівень вже функціонує з 2004 року на підставі Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», в якому містяться основи розвитку системи додаткового накопичення. Вона покликана створювати умови для успішного впровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування. Головними суб'єктами зазначеної системи є громадяни України. Їх ставлення до системи – один із найважливіших чинників її впровадження, оскільки функціонування третього рівня сучасної пенсійної системи має свої особливості. По-перше, система додаткового пенсійного накопичення розрахована на добровільну участь як працюючих, так і непрацюючих громадян. По-друге, участь у даній системі можлива лише для заможної верстви населення, внаслідок чого розвиток системи повністю залежить від матеріального добробуту громадян. Пенсійні активи, накопиченні у системі, є чинником підвищення економічного добробуту українського населення, а тому виконують важливу соціальну функцію. Зважаючи на вищевикладене, можемо стверджувати, що розвиток недержавного пенсійного забезпечення прямо залежить від матеріального рівня людей та бажання брати участь у системі.

Згідно з Державним реєстром фінансових установ станом на 30.02.2015 р. кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами у недержавних пенсійних фондах України становить 837,7 тис. осіб [112], у той час як кількість економічно активного населення працездатного віку становить 20 млн. 237,4 тис. [113]. Тобто учасниками недержавних пенсійних фондів є лише 3,94 % від загальної кількості економічно активного населення України. Аналізуючи ситуацію, можна зазначити, що

ця система ще перебуває на етапі формування, її повільний розвиток пов'язаний з багатьма причинами, які гальмують ефективне функціонування третього рівня пенсійної системи. До таких причин можна віднести:

1) недостатній рівень обізнаності населення про систему НПЗ. Переважна більшість населення не знає про діяльність недержавних пенсійних фондів та страхових компаній по страхуванню життя. Працездатне населення не виявляє бажання щодо участі в недержавному пенсійному забезпеченні. На сьогодні інформація про реформу пенсійної системи зводиться тільки до підвищення пенсійного віку;

2) недоопрацювання нормативно-правової бази системи добровільного накопичення. Наразі існує потреба в удосконаленні нормативної бази;

3) недосконалість законодавчої бази щодо інвестиційної діяльності. Встановлені жорсткі обмеження напрямків інвестиційної діяльності. Досить проблематичною залишається процедура доступу недержавних пенсійних фондів до іноземних інвесторів. Тому у інвестиційних портфелях недержавних пенсійних фондів відсутні іноземні цінні папери;

4) низький рівень довіри українського населення до недержавних фінансових установ;

5) недостатня розвиненість фондового ринку. Ця причина не дозволяє в повному обсязі реалізовувати усі потенційні можливості пенсійних активів в інвестиційних процесах;

6) низький рівень оплати послуг адміністратора. Система нарахування винагороди адміністраторам не стимулює якісну роботу з обслуговування учасників НПФ, особливо на етапі виплат. Це робить діяльність з адміністрування економічно непривабливою.

Всі ці причини пояснюють той факт, що на сьогодні в Україні недержавне пенсійне забезпечення практично не використовується ані як спосіб підвищення рівня життя населення, ані як елемент економічного

зростання держави, хоча Урядом країни проводиться активна робота щодо подальшого розвитку недержавного пенсійного забезпечення, розробляється концепція активного впровадження пенсійної реформи, її удосконалення, яка спрямована на підвищення значення та ролі недержавних пенсійних фондів [179, с.177].

Однак слід зазначити, що в Україні існують сприятливі умови для подальшого розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Зокрема, дана система досить приваблива для фізичних осіб-підприємців, оскільки саме вони в умовах сучасного пенсійного забезпечення є найбільш незахищеними при настанні пенсійного віку. Саме такі потенційні вкладники є найбільш вигідними у часи своєї трудової активності. Тому вважаємо за потрібне приділити значну увагу залученню до НПЗ більшої кількості вкладників такої категорії.

Роботодавцям також вигідно поповнювати ряди вкладників системи додаткового накопичення, оскільки безпосередньо для цього прошарку державою було надано істотні податкові пільги. Зокрема, для роботодавців-вкладників скасовано податок на прибуток пенсійних внесків. Крім того, стимулюючими аргументами для роботодавця-вкладника є: 1) отримання податкових пільг – пенсійні внески на користь працівника включаються у склад валових витрат роботодавця у розмірі не більше ніж 15 % заробітної платні працівника та не більш ніж сума прожиткового мінімуму для дієздатної особи помноженої на 1,4; 2) створення іміджу роботодавця, який виявляє турботу про своїх працівників не лише сьогодні, але і в перспективі, про рівень своєї конкурентоспроможності на ринку праці та забезпечення іміджу соціально орієнтованої компанії; 3) створення мотиваційного клімату у колективі шляхом матеріального стимулювання працівників за рахунок зміни розміру пенсійних внесків; 4) створення додаткового інструменту кадрової політики – закріплення найбільш цінних працівників та стимулювання підвищення продуктивності праці персоналу шляхом збільшення

соціального захисту пенсійними внесками; 5) створення повноцінного компенсаційного пакету за рахунок його доповнення недержавним пенсійним забезпеченням; 6) соціальний захист працівників на основі додаткових пенсійних заощаджень, які також можуть бути виплачені працівнику одноразово з настанням інвалідності або тяжкого захворювання, а у випадку смерті – його спадкоємцям [180, с. 253]. Роботодавець може самостійно обрати індивідуальну схему участі у системі недержавного пенсійного забезпечення, яка б максимально відповідала його вимогам та можливостям.

Як вже зазначалось, не кожен громадянин може дозволити собі формувати додаткову пенсію за рахунок внесків у систему недержавного пенсійного забезпечення. Це пояснюється низьким рівнем життя населення нашої країни. Потенційна можливість населення користуватися послугами системи найбільш зосереджена в містах-мільйонниках. Це зумовлено тим, що в них достатньо велика частина населення має рівень доходу, який перевищує середній показник по Україні. Так, різні регіони мають вищий і нижчий рівень життя. Наприклад, у м. Києві середня заробітна плата становить 4339 грн., тоді як у Тернопільській області вона складає лише 3193 грн. [113]. Отже, найбільший потенціал для розвитку системи є у містах-мільйонниках, тому саме там повинні зосереджуватись пенсійні фонди. Якщо людина вирішить накопичувати свої заощадження у недержавних пенсійних фондах, то визначальним чинником може стати саме наявність такого фонду в межах досяжності.

Ще одним варіантом розвитку системи є масштабна робота серед тих, хто отримує так звані зарплати «в конвертах» і чиї доходи в такому випадку не враховуються при настанні пенсійного віку. Роботодавці, які таким чином платять заробітну плату, повинні чітко усвідомлювати наслідки, що чекають робітників при настанні пенсійного віку. Та й самі робітники розуміють роль заробітної плати «в конвертах». Проте, як

зазначає Н.М. Ткаченко, все ж існують переваги недержавного пенсійного забезпечення і для робітників, а саме:

1) економічний добробут – пенсійні внески та отриманий інвестиційний прибуток обліковуються на його особистому рахунку і є власністю працівника та додатковим джерелом прибутку після виходу на пенсію;

2) мотивація – проводячи пенсійні відрахування на користь своїх працівників, виявляючи зацікавленість в забезпеченні майбутнього, роботодавець підкреслює вагомість та оцінку їх роботи. На основі цього у працівника формується лояльне ставлення до підприємства, яке проявляє турботу про своїх працівників;

3) податкові пільги щодо обкладання доходів фізичних осіб [181, с. 140].

Ще одними потенційно зацікавленими суб'єктами є особи, що перебувають за кордоном на заробітках, і чиї кошти також не будуть враховуватися при розрахунку державної пенсії, адже з такого заробітку протягом життя не сплачувались внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Для вищезазначених осіб реально можливо вирішити проблему мінімальної державної пенсії, ставши учасником недержавних пенсійних фондів і накопичивши тим самим свою індивідуальну пенсію на майбутнє. Тобто органи виконавчої влади на місцях повинні сприяти розповсюдженню інформації про систему недержавного пенсійного забезпечення, особливо для тих, хто отримує заробітну плату «у конвертах», хто перебуває на заробітках за кордоном тощо. Такі дії державних органів посилили б впевненість у системі як учасників фонду, так і її потенційних суб'єктів. Одним із стимулюючих факторів для участі у недержавному пенсійному забезпеченні також є розповсюдження соціальної реклами та реклами послуг недержавних пенсійних фондів, що здійснюється у засобах масової інформації та в мережі Інтернет.

Виходячи із зазначеного, можемо констатувати, що на сучасному етапі головним завданням для подальшого розвитку системи добровільного пенсійного накопичення є підвищення зацікавленості всіх суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення у її ефективності. Велика увага з боку держави повинна приділятися мотиваційним механізмам, які використовують розвинуті країни світу для залучення все більшої кількості учасників та вкладників. Використання такої практики може стати потужним поштовхом для розвитку системи в нашій державі. Механізми функціонування зазначеної системи повинні реалізовуватись на прозорих та зрозумілих для учасників системи правилах, які б змогли виключити або звести до мінімуму ризику, притаманні системі, та виконуватися кваліфікованими фахівцями.

Відомо, що недержавне пенсійне забезпечення здійснюється: по-перше, недержавними пенсійними фондами шляхом укладення пенсійного контракту між адміністратором такого фонду і його вкладником; по-друге, страховими організаціями шляхом укладення договору страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду; по-третє, банківськими установами шляхом укладення договору про відкриття пенсійних депозитних рахунків [24]. Слід зазначити, що кожна із вищевказаних складових відіграє важливу роль у повноцінному функціонуванні системи. Але практика показує, що в недержавному пенсійному забезпеченні страхові організації не можуть повноцінно працювати разом з недержавними пенсійними фондами. Адже їх діяльність зводиться лише до страхування довічної пенсії та страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду, тоді як укладення договору недержавного пенсійного страхування практично не здійснюється такими ж рівноправними суб'єктами системи як і НПФ.

Проте таке розмежування суперечить виробленим світовою практикою принципам пенсійного страхування, до яких відносяться:

1) гарантоване забезпечення застрахованій особі регулярного доходу після закінчення трудової діяльності; 2) накопичення необхідної суми пенсійного резерву за рахунок періодичної сплати страхових внесків протягом трудової діяльності; 3) наперед визначений обсяг страхової гарантії; 4) сплата страхових внесків особисто застрахованою особою або за рахунок коштів страхувальника роботодавця; 5) заборона викупу суми накопиченого страхового резерву страхувальником-роботодавцем, забезпечення безперервності переходу прав страхувальника від одного роботодавця до іншого, неможливість дострокового виходу із системи недержавного пенсійного забезпечення, виплата ануїтету, що відповідає сумі пенсійного резерву після закінчення трудової діяльності за будь-яких обставин, виплата разової суми при виході на пенсію як одноразової допомоги, можливість успадкування частини накопиченого пенсійного резерву застрахованої особи у випадку її смерті протягом трудової діяльності. Зазначені принципи збігаються із концептуальними засадами Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [182, с. 14].

Існують значні відмінності у діяльності між страховими компаніями та недержавними пенсійними фондами. Так, недержавні пенсійні фонди як суб'єкти системи НПЗ можуть здійснювати виплату пенсії на визначений термін, але на відміну від страхових компаній не можуть виплачувати довічні пенсії. Загальновідомо, що пенсійні фонди є неприбутковими організаціями, тоді як страхові компанії утворюються у формі товариств, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою отримання прибутку. Але, незважаючи на право, надане страховим компаніям щодо здійснення пенсійного забезпечення, на сьогодні вони практично не мають такої змоги. Тобто, страхові компанії не можуть здійснити повний цикл недержавного пенсійного забезпечення. На нашу думку, на заваді стоїть недосконале законодавство. По-перше, в Законі України «Про страхування» і досі не зазначено, що страхові компанії мають право на здійснення пенсійного страхування. Таким чином, компанії одразу

лишаються приватних клієнтів і найчастіше здійснюють корпоративне пенсійне страхування через страхування життя.

По-друге, для страхових компаній не передбачені податкові пільги. Так, Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» (нині втратив чинність) надавалися податкові пільги для осіб, що беруть участь в недержавному пенсійному забезпеченні через недержавні пенсійні фонди [183]. Про пільговий стимул для такого суб'єкта додаткового накопичення як страхові компанії мова взагалі не велася. Ми вважаємо, що така ситуація негативно впливає на подальший розвиток системи добровільного пенсійного накопичення. Так, ми вважаємо, що для всіх суб'єктів, які мають право здійснювати додаткове пенсійне забезпечення, повинні бути створенні однакові умови функціонування, а отже і мотиваційні принципи повинні бути однакові. Таким чином, погоджуємося з думкою В.І. Грушко, який зазначає, що має діяти принцип однакових пільг за однаково суспільно корисні послуги, який надасть платникові можливість реалізувати його право на вільний вибір [182, с. 15].

Виходячи з цього, держава в подальшому повинна приділити увагу розвитку недержавного пенсійного страхування, визначити головні моменти щодо організаційних питань, доопрацювати законодавство про страхування, зосередити увагу на оподаткуванні та зменшенні можливих ризиків через пенсійне страхування. На нашу думку, в даному випадку можливе часткове використати деяких елементів організації системи недержавного пенсійного забезпечення країн, в яких страхові компанії на високому рівні забезпечують пенсійне страхування. Але при цьому запозиченні елементи повинні обов'язково бути адаптовані до українських умов.

Отже, проаналізувавши процес формування, функціонування та розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, ми дійшли висновку, що система удосконалюється і разом з тим продовжує розвиватись. Проте без систематичного вирішення зазначених проблем та

чіткого розуміння пенсійної реформи, в якій повинні враховуватися можливості системи добровільного пенсійного забезпечення, буде неможливо побудувати ефективну вітчизняну пенсійну систему. Враховуючи сьогоднішній тяжкий економічний стан держави та, як наслідок, незадовільний рівень пенсійного забезпечення, держава зобов'язана прикласти максимум зусиль для розвитку третього рівня пенсійної системи, оскільки, як показує багаторічна практика зарубіжних країн, пенсійне забезпечення може ефективно функціонувати лише з добре розвинутою системою додаткового пенсійного накопичення. Однак, на жаль, в нашій країні ефективне функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення гальмується багатьма чинниками, до яких відноситься зокрема: 1) недовіра населення до системи недержавного пенсійного забезпечення; 2) низький рівень доходів працюючих верств населення, безробіття; 3) недостатня поінформованість населення про принципи функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення; 4) необізнаність громадян з фінансових та економічних питань, їх незацікавленість в отриманні інформації; 5) відсутність професійної підготовки спеціалістів для установ недержавного пенсійного забезпечення; 6) недосконалість законодавчого регулювання системи недержавного пенсійного забезпечення; 7) низький рівень роз'яснювальної роботи серед населення щодо сутності недержавного пенсійного забезпечення.

Враховуючи наявні проблеми, пропонуємо такі основні напрямки вдосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення: 1) забезпечення стабільності системи за рахунок впровадження чіткої програми розвитку та підтримки на державному рівні інституту недержавного пенсійного забезпечення; 2) здійснення заходів щодо відновлення довіри населення та впевненості в фінансовій стабільності; 3) розробка та вдосконалення законодавчої бази; 4) поширення серед населення інформації про переваги недержавного пенсійного забезпечення

через впровадження національних програм; 5) роз'яснення через податкові органи, органи місцевої влади змін в законодавстві про недержавне пенсійне забезпечення; 6) впровадження освітньої програми підготовки спеціалістів; 7) стимулювання роботодавців до участі в системі недержавного пенсійного забезпечення шляхом надання їм податкових пільг.

Висновки до розділу 3

1. Проаналізовано норми Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення», який був прийнятий з метою наближення до економічних та соціальних стандартів Євросоюзу та набув чинності з 01 квітня 2015 року.

Визначено, що для вирішення питання гідного рівня життя пенсіонерів необхідно: по-перше, запровадження накопичувального рівня, по-друге, забезпечення підвищення рівня участі населення в системі недержавного пенсійного забезпечення.

2. Узагальнено інформацію щодо функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в країнах Європейського Союзу. Відзначено, що згадана система користується попитом серед населення. Ця обставина значною мірою характеризує рівень довіри до держави з боку своїх громадян. У деяких країнах така система має обов'язковий характер щодо обрання виду додаткового пенсійного заощадження. Світовий досвід показує, що досліджувана система з кожним роком стає все більш популярною у зв'язку із загостренням демографічної ситуації.

3. Визначено, що спільною для всіх зазначених країн рисою слід вважати посилення уваги до недержавних накопичувальних схем, поступове впровадження їх до комплексної системи пенсійного страхування. Саме тому вдосконалювати вітчизняну систему недержавного

пенсійного забезпечення потрібно з урахуванням досвіду зарубіжних країн, але не слід забувати про економічні можливості європейських держав, рівень довіри з боку населення та соціальні відмінності.

4. Охарактеризовано декілька спільних рис, характерних для системи недержавного пенсійного забезпечення України та зарубіжних держав:

- 1) дана система є одним з рівнів пенсійного забезпечення країни;
- 2) в більшості випадків має добровільний характер;
- 3) формується за рахунок накопичення та інвестування внесків;
- 4) більшість фінансових установ мають неприбутковий статус;
- 5) пенсійні заощадження виплачуються додатково до державної пенсії;
- 6) участь в системі недержавного пенсійного забезпечення стимулюється державою, переважно через податкові пільги.

5. Узагальнено чинники, які сприяли розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, до них віднесено такі:

- 1) демографічні;
- 2) фінансові;
- 3) соціальні.

6. Охарактеризовано проблеми, які гальмують ефективне функціонування третього рівня пенсійної системи:

- 1) недостатній рівень обізнаності населення про систему НПЗ;
- 2) недоопрацювання нормативно-правової бази системи добровільного накопичення;
- 3) недосконалість законодавчої бази щодо інвестиційної діяльності;
- 4) низький рівень довіри українського населення до недержавних фінансових установ;
- 5) недостатня розвиненість фондового ринку;
- 6) низький рівень оплати послуг адміністратора.

7. Висловлено думку щодо основних напрямків вдосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення, а саме:

- 1) забезпечення стабільності системи за рахунок впровадження чіпкої програми розвитку та підтримки на державному рівні інституту недержавного пенсійного забезпечення;
- 2) здійснення заходів щодо відновлення довіри населення та

впевненості в фінансовій стабільності; 3) розробка та вдосконалення законодавчої бази; 4) поширення серед населення інформації про переваги недержавного пенсійного забезпечення через впровадження національних програм; 5) роз'яснення через податкові органи, органи місцевої влади змін в законодавстві про недержавне пенсійне забезпечення; 6) впровадження освітньої програми підготовки спеціалістів; 7) стимулювання роботодавців до участі в системі недержавного пенсійного забезпечення шляхом надання їм податкових пільг.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, яке полягало в тому, щоб на підставі вивчення загальновизнаних міжнародних стандартів, чинного національного й зарубіжного законодавства внести конкретні наукові рекомендації з удосконалення нормативно-правового регулювання недержавного пенсійного забезпечення в системі пенсійного забезпечення України. За результатами дослідження сформульовано нижченаведені основні висновки.

1. Становлення та розвиток інституту недержавного пенсійного забезпечення в Україні поділено на 6 етапів: I етап – 1859-1917 рр.; II етап – 1917-1941 рр.; III етап – 1941-1991 рр.; IV етап – 1991-2001 рр.; V етап – 2001-2011 рр.; VI етап – 2011 рік-до сьогодення.

2. Під недержавним пенсійним забезпеченням запропоновано розуміти систему суспільних відносин, спрямовану на поліпшення матеріального становища фізичних осіб, участь в якій стимулюється державою, що ґрунтується на добровільному накопиченні пенсійних внесків фізичних та юридичних осіб та контроль за якою здійснюється державними органами.

Ознаками недержавного пенсійного забезпечення є такі: недержавне пенсійне забезпечення становить третій рівень пенсійного забезпечення України, що міститься в нормах Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; зазначена система функціонує на добровільній основі, що є головною відмінністю від системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; реалізується через формування накопичень, що вносяться до недержавних пенсійних фондів; метою системи є здійснення пенсійних виплат учасникам недержавного пенсійного забезпечення, які здійснюються додатково до державної пенсії. Так, у Законі України «Про

недержавне пенсійне забезпечення» зазначено, що недержавні пенсійні фонди мають статус неприбуткової організації, головним призначенням яких є накопичення, управління та виплата внесків; вони здійснюють різні види виплати додаткових пенсій: пенсію на визначений строк, одноразову виплату та довічну пенсію; їх діяльність регулюється законодавством України та актами пенсійного законодавства.

3. Аспектами, що уповільнюють ефективне функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в нашій країні визначено:

- 1) недовіра населення до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- 2) низькі доходи працюючих верств населення, безробіття;
- 3) недостатня інформованість населення про принципи функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення;
- 4) необізнаність громадян в фінансових та економічних питаннях, їх незацікавленість в отриманні інформації;
- 5) відсутність професійної підготовки спеціалістів для установ недержавного пенсійного забезпечення;
- 6) недосконалість законодавчого регулювання системи недержавного пенсійного забезпечення;
- 7) низький рівень роз'яснювальної роботи щодо суті недержавного пенсійного забезпечення.

4. Недержавні пенсійні фонди – це юридичні установи, що здійснюють некомерційну діяльність лише з метою формування та накопичення пенсійних активів для забезпечення вдалого інвестування з приводу подальшої виплати пенсійних внесків, що здійснюється на підставі пенсійних контрактів та регулюється законодавством.

5. До переваг запровадження недержавного пенсійного забезпечення належать наступні:

- недержавні пенсії виплачуються разом з державними, що значно підвищує матеріальний рівень одержувача таких пенсій;
- законом передбачається декілька видів виплат додаткових пенсій (дострокову та одноразову виплату), що спрощує механізм отримання накопичень;

– учасник системи самостійно встановлює розмір додаткової пенсії, що прямо залежить від розміру внесків.

6. Напрямами вдосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення визначено:

– забезпечення стабільності системи за допомогою чіткої програми розвитку та підтримки на державному рівні інституту недержавного пенсійного забезпечення;

– здійснення заходів щодо відновлення довіри населення та впевненості в фінансовій стабільності;

– розробка та вдосконалення законодавчої бази;

– поширення серед населення інформації про переваги недержавного пенсійного забезпечення через впровадження національних програм;

– роз'яснення через податкові органи, органи місцевої влади змін в законодавстві про недержавне пенсійне забезпечення;

– впровадження освітньої програми підготовки спеціалістів;

– стимулювання роботодавців до участі в системі недержавного пенсійного забезпечення шляхом надання податкових пільг вкладникам-роботодавцям.

7. Окреслено шляхи подолання проблем у сфері недержавного пенсійного забезпечення, якими визначено:

– надання державою гарантій функціонування недержавних пенсійних фондів;

– проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи з населенням щодо питань діяльності недержавних пенсійних фондів;

– підвищення популярності недержавних пенсійних фондів, що можливе за допомогою висвітлення результатів їх діяльності через засоби масової інформації;

– заохочення роботодавців до участі в системі недержавного пенсійного забезпечення шляхом створення власних корпоративних пенсійних фондів або приєднання до вже існуючих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Легеза Н.Е. Перспективні напрямки вдосконалення функціонування системи недержавного Пенсійного страхування в Україні / Н.Е. Легеза // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2014. – № 1(42). – С. 182-184.
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058- IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.
3. Ковпак Л.В. Пенсійна система в Україні та головні напрямки її реформування / Л.В. Ковпак // Українознавство. – 2010. – № 2. – С. 164-167.
4. Мельничук В.Г. Пенсійна реформа: спроба № 3 / В.Г. Мельничук // Український тиждень. – 2015. – № 20. – С. 8-11.
5. Мошенський С.З. Становлення та розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні як інституційних інвесторів / С.З. Мошенський // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – Серія: Економічні науки. – 2008. – № 3 (45). – С. 295-303.
6. Девід де Франті. Майбутнє пенсійної реформи у країнах Латинської Америки / Д. де Франті, Д. Дайпцигер, П.С. Шринивас [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pension.kiev.ua>.
7. Ріппа М.Б. Становлення та криза систем державного пенсійного забезпечення у постіндустріальному суспільстві / М.Б. Ріппа // Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії. – 2013. – № 2. – С. 38-44.
8. Скуратівський В.А. Державне регулювання фінансового забезпечення пенсійних систем: досвід країн Європейського Союзу / В.А. Скуратівський // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України: науковий журнал / Національна академія державного управління при Президентіві України. – К., 2011. – № 1. – С. 206-217.
9. Вінер М. Як створити систему недержавного пенсійного забезпечення, якій довірятимуть громадяни / М. Вінер // Україна: аспекти праці: науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – № 1 – К., 2000. – С. 52-59.

10. Тарасова В.А. Охрана прав граждан в пенсионном обеспечении / В.А. Тарасова. – М., 1978. – 118 с.
11. Родик В.Д. Пенсионная система России: история, проблемы, пути совершенствования / В.Д. Родик. – М.: Мик, 2007. – 439 с.
12. Талалай Х.І. Як планували пенсійне майбутнє наші предки / Х.І. Талалай // Соціальний захист. – 2008. – № 3. – С. 49-52.
13. Козлов А.Е. Законодательство о пенсионном обеспечении / А.Е. Козлов. – М., 1974. – 119с.
14. Пічуров Р.В. Вид пенсійного забезпечення до пенсійного страхування / Р.В. Пічуров // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – № 10 (29). – С. 94-100.
15. Гороховский Б.П. Пенсионное обеспечение в СССР / Б.П. Гороховский, И.М. Трефилов. – М., 1957. – 178 с.
16. Ачаркан В.А. Единая система пенсионного обеспечения и ее совершенствование / В.А. Ачаркан. – М., 1971. – 37 с.
17. Історія становлення державної системи соціального захисту в європейських країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua>.
18. Якимова Л.П. Еволюція пенсійної системи України / Л.П. Якимова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2010. – Вип. 6. – Т. 2. – С. 37-46.
19. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 3. – Ст. 10.
20. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.
21. Гутор А. Такое трепетное ожидание закона / А. Гутор // Бізнес. – 1997. – № 23 (230). – С. 20-22.
22. Про результати комплексних перевірок діяльності довірчих товариств: Постанова Кабінету Міністрів України від 01 листопада 1995 року № 873 // Офіційний вісник України. – 1995. – № 30. – С. 170.

23. Сташкевич Н.М. Становлення та розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні / Н.М. Сташкевич // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 40. – С. 312-317.
24. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47-48. – Ст. 372.
25. Цікановська Н.А. Формування ринку недержавних пенсійних фондів в Україні / Н.А. Цікановська // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – № 2 (14). – С. 302-306.
26. Концепція подальшого проведення пенсійної реформи: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2009 р. № 1113 // Пенсійний кур'єр. – 2009. – 30 жовтня. – № 44. – С. 1-3.
27. Свенчіцкі М. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз-2050 / М. Свенчіцкі, Л. Ткаченко, І. Чапко. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. – 72 с.
28. Михайлов А.В. Недержавні пенсійні фонди: сьогоднішній погляд у майбутнє / А.В. Михайлов, О.Й. Ткач. – К.: СПД Савчина, 2001. – 244 с.
29. Сич Є.М. Ринок фінансових послуг: навч. посібник / Є.М. Сич. – К.: Центр навчальної літератури, 2013 – 428 с.
30. Білик О.І. Особливості оподаткування в системі недержавного пенсійного забезпечення / О.І. Білик // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – № 18 (10). – С. 166-173.
31. Філіпчук П. Поняття та правове регулювання недержавного пенсійного забезпечення / П. Філіпчук // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2009. – № 3. – С. 279-286.
32. Слюсарчук О.П. Фінансово-економічні механізми модернізації системи пенсійного забезпечення в Україні / О.П. Слюсарчук, Т.О. Бутурлакiна // Державне управління: теорія та практика. – 2013. – № 1. – С. 8-12.
33. Коробенко Н.П. Поняття та ознаки пенсійних правовідносин у недержавному пенсійному забезпеченні / Н.П. Коробенко // Держава і право. – 2011. – Вип. 53. – С. 330-334.

34. Система недержавного пенсійного забезпечення: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 13.06.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0022323-12.
35. Бахмач А.О. Недержавні пенсійні фонди: статистика, перспективи / А.О. Бахмач // Вісник Пенсійного фонду України. – 2008. – № 9 (75). – С. 14-16.
36. Орловський О.Я. Поняття та особливості пенсійних правовідносин / О.Я. Орловський // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – 2010. – Вип. 538. – С. 79-84.
37. Вівдюк Є.В. Система пенсійного забезпечення як елемент соціальної сфери економіки / Є.В. Вівдюк // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип.: у 2-х ч. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; відп. ред. О.О. Беляєв. – 2011. – Ч. 2. – Вип. 26. – С. 257-266.
38. Дем'янчук О.І. Недержавне пенсійне страхування: зарубіжний досвід та проблеми розвитку в Україні / О.І. Дем'янчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Економіка. – 2006. – № 81-82. – С. 72-73.
39. Базилевич В.Д. Страхова справа / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич. – [4-те вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2005. – 351 с.
40. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х т. / С.С. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1981. – 357с.
41. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. / Н.Б. Болотіна. – К.: Знання, 2005. – 615 с.
42. Смирнов О.В. Основные принципы советского трудового права / О.В. Смирнов. – М.: Юридическая литература, 1977. – 215 с.
43. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права / П.Д. Пилипенко. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 1999. – 214 с.
44. Пахода С.С. Підходи до формування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні / С.С. Пахода // Економіка та держава. – 2015. – № 1. – С. 85-87.

45. Грем'яцька К.А. Регулювання та контроль у системі недержавного пенсійного забезпечення / К.А. Грем'яцька // Державне будівництво. – 2007. – № 1 (2). – 13 с.
46. Ткаченко Є.В. Перспективи розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні / Є.В. Ткаченко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2013. – № 16. – С. 150-153.
47. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.
48. Хомич І.Ю. Принцип цільового використання коштів в соціальному забезпеченні населення України: поняття та значення / І.Ю. Хомич // Наше право. – 2013. – № 10. – С. 131-136.
49. Кравченко І.О. Принципи недержавного пенсійного забезпечення / І.О. Кравченко // Наука і правоохорона – 2011. – № 2 (12). – Ч. 2. – С. 134-140.
50. Ткач О.І. Недержавна пенсія: що гарантує держава / О.І. Ткач // Пенсія. – 2004. – № 6. – С. 32-35.
51. Сандлер Д.М. Особливості впровадження системи недержавного пенсійного забезпечення / Д.М. Сандлер // Віче. – 2007. – № 21-22. – С. 36-42.
52. Вітка Ю.В. Поняття недержавного пенсійного фонду / Ю.В. Вітка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/034.htm
53. Еш С.М. Фінансовий ринок: навч. посіб. / С.М. Еш. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 528 с.
54. Стадниченко Т.В. Основні напрями інвестування коштів недержавних пенсійних фондів / Т.В. Стадниченко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – № 4. – С. 183-190.
55. Кирьянов И.В. Формирование оптимального портфеля негосударственного пенсионного фонда: методика и инструментарий: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. экономич. наук: спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / И.В. Кирьянов. – Новосибирск, 2011. – 25 с.

56. Желтова М.Ф. Оценка роли негосударственных пенсионных фондов на рынке ценных бумаг / М.Ф. Желтова // Молодой ученый. – 2013. – № 2. – С. 124-128.
57. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
58. Андрійченко Ж.О. Аналіз сучасного стану недержавного пенсійного забезпечення в Україні / Ж.О. Андрійченко, О.І. Протиняк // Економічний аналіз: збірник наукових праць кафедри економічного аналізу. – Тернопіль, 2011. – Вип. 8. – Ч. 1. – С. 240-243.
59. Варналій З.С. Недержавне пенсійне забезпечення та проблеми розвитку ринку фінансових послуг в Україні: слово практикам / З.С. Варналій // Банківська справа: науково-практичне видання. – К., 2003. – № 2. – С. 55-62.
60. Василенко О.А. Діяльність банків на ринку недержавного пенсійного забезпечення / О.А. Василенко // Шевченківська весна: економіка: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених: у 2-х т.; [редкол.: В.Д. Базилевич (голова) та ін.]. – К.: Освіта України, 2011. – Т. 1. – С. 402-405.
61. Версаль Н.І. Недержавні пенсійні фонди: становлення та перспективи розвитку в Україні / Н.І. Версаль, Ю.М. Мороз // Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. – К., 2006. – № 9 (64). – С. 132-140.
62. Вітка Ю.В. Адміністратор недержавного пенсійного фонду (цивільно-правовий статус) / Ю.В. Вітка // Юридична Україна: правовий часопис. – К., 2006. – № 10. – С. 40-45.
63. Демченко Н.М. Недержавне пенсійне забезпечення: переваги та недоліки / Н.М. Демченко // Праця і закон. – К., 2007. – № 7. – С. 14-16.
64. Деркач Ю.В. Негосударственное пенсионное обеспечение в Украине: современное состояние и пути совершенствования / Ю.В. Деркач // Економіка сьогодні: актуальні питання і перспективи: збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, 2012. – № 1. – С. 158-166.
65. Кириленко О.П. Недержавні пенсійні фонди на фінансовому ринку: світовий досвід та реалії України / О.П. Кириленко, А.А. Сидорчук // Світ фінансів:

науковий журнал. – Тернопіль, 2005. – Вип. 3/4. – С. 131-142. – Бібліогр.: на 13 пунктів.

66. Козак Г.І. Недержавні пенсійні фонди: зарубіжний досвід та уроки для України / Г.І. Козак // Економіка. Фінанси. Право: проблемні питання, коментарі та поради: щомісячний інформаційно-аналітичний журнал. – К., 2014. – № 5. – С. 24-28.

67. Колодій А.В. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: стан та перспективи розвитку / А.В. Колодій // Вісник Львівського національного аграрного університету. – Л., 2014. – С. 71-77.

68. Конопліна Ю.С. Недержавне пенсійне забезпечення як напрямок розширення банківської діяльності / Ю.С. Конопліна // Вісник Української академії банківської справи: теоретичний та науково-практичний журнал. – Ювілейний випуск. – Суми, 2007. – № 1. – С. 53-58.

69. Корнева П.М. До питання про правове забезпечення принципу справедливості у пенсійному забезпеченні / П.М. Корнева // Держава і право: збірник наукових праць. – Серія: Юридичні науки. – К., 2015. – Вип. 70. – С. 173-184.

70. Криклій В.А. Недержавні пенсійні фонди в системі пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / В.А. Криклій. – К., 2014. – 20 с.

71. Линдюк О.А. Досвід державного регулювання фінансового забезпечення пенсійних систем країн Латинської Америки та його значення для України / О.А. Линдюк // Державне управління та місцеве самоврядування: збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, 2010. – Вип. 3 (6). – С. 172-181.

72. Лондар Л.П. Ефективність діяльності недержавних пенсійних фондів у сфері недержавного пенсійного забезпечення в Україні / Л.П. Лондар // Формування ринкової економіки в Україні: науковий збірник. – Серія: Фінансово-економічні

перспективи розвитку України в умовах глобалізації. – Л., 2010. – Вип. 21. – С. 316-322.

73. Малишко Є.О. Аналіз розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні / Є.О. Малишко, Ришард Пукала // Економіка розвитку: науковий журнал. – Х., 2012. – № 4 (64). – С. 29-36.

74. Мартиненко В.Ф. Державне регулювання недержавного пенсійного забезпечення / В.Ф. Мартиненко // Держава та регіони: науково-виробничий журнал. – Запоріжжя, 2007. – № 3– С. 89-93.

75. Мединська Т.В. Недержавне пенсійне страхування в Україні: стан, перспективи розвитку і особливості оподаткування / Т.В. Мединська, І.Л. Боднарюк // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць. – Х., 2012. – Вип. 2 (13). – С. 310-318.

76. Мельник Т.Г. Недержавне пенсійне забезпечення: облік, оподаткування та контроль / Т.Г. Мельник, М.Т. Мельник // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Економіка. – К., 2010. – Вип. 118. – С. 37-41.

77. Надточій А.О. Аналіз досвіду роботи недержавних пенсійних фондів / А.О. Надточій // Держава та регіони: науково-виробничий журнал. – Серія: Державне управління. – Запоріжжя, 2009. – № 1. – С. 142-146.

78. Носенко В. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: проблеми і перспективи розвитку / В. Носенко // Вісник прокуратури: загальнодержавне фахове юридичне офіційне видання. – К., 2015. – № 9 (171). – С. 40-45.

79. Федоренко А.В. Діяльність банків та страхових організацій з недержавного пенсійного забезпечення / А.В. Федоренко // Економічна теорія: науковий журнал. – К., 2009. – № 2. – С. 61-72.

80. Шах І.З. Недержавні фонди соціального страхування: проблеми та перспективи їх розвитку в Україні / І.З. Шах, М.Я. Яструбський // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: збірник наукових праць. – Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2011. – № 720. – С. 262-267.

81. Толуб'як В.С. Державне регулювання в сфері пенсійного забезпечення: суть та необхідність здійснення / В.С. Толуб'як // Економіка та держава: міжнародний науково-практичний журнал. – 2010. – № 5. – С. 76-79.
82. Тополенко Н.М. Державне регулювання пенсійного забезпечення / Н.М. Тополенко // Держава та регіони: науково-виробничий журнал. – Серія: Державне управління. – Запоріжжя, 2006. – № 2. – С. 221-226.
83. Шевченко Н.І. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів: проблеми та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення / Н.І. Шевченко, В.В. Даценко // Україна: аспекти праці: науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – К., 2012. – № 1. – С. 3-7.
84. Якимова Л.П. Моделювання динаміки поширення недержавного пенсійного забезпечення в розрізі соціально-вікової структури пенсійного соціуму / Л.П. Якимова // Держава та регіони: науково-виробничий журнал. – Запоріжжя, 2011. – № – С. 100-106.
85. Януль І.Є. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: проблеми та перспективи розвитку / І.Є. Януль // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2013. – № – С. 25-27.
86. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 389/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1227.
87. Зайчук Б.О. Закон України про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: наук.-практ. коментар / Б.О. Зайчук., О.Б. Зарудний, С.Б. Березіна. – К.: АВТ, 2005. – 1024 с.
88. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.
89. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05.07.2012 р. № 5080-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 29. – Ст. 337. – С. 1534.
90. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.

91. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
92. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 23. – Ст. 158. – С. 1234.
93. Стратегія розвитку небанківського фінансового сектору України до 2015 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uфин.com.ua/ консерсія.
94. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року: Постанова КМУ від 18.06.2015 р. № 391 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.
95. Ветухова І.А. Пенсійне забезпечення: навч. посіб. / І.А. Ветухова, Г.О. Яковлева, О.М. Ярошенко; за заг. ред. В.В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 230 с.
96. Кащенко О.Л. Соціально-економічні основи страхування / О.Л. Кащенко, В.А. Борисова. – Суми: Університетська книга, 1999. – 252 с.
97. Ріппа М.Б. Порівняльна характеристика світових систем пенсійного забезпечення і страхування / М.Б. Ріппа // Світ фінансів. – 2007. – № 1 (10). – С. 25-27.
98. Криклій В.А. Зарубіжний досвід функціонування / В.А. Криклій // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 1-2 (2). – С. 34-37.
99. Вітка Ю.В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу: монографія / Ю.В. Вітка. – К.: Експрес-Поліграф, 2010. – 216 с.
100. Тлумачний словник з інвестування пенсійних коштів / [за ред. І.М. Боярко]. – К.: USAID, 2010. – 22 с.
101. Лазебна М.В. Організаційно-економічний механізм державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / М.В. Лазебна. – К., 2004. – 18 с.
102. Экономический словарь / [за ред. А.Н. Азрилиян]. – [2-е изд.]. – М.: Институт новой экономики, 2008. – 1152 с.

103. Спільний сайт Міністерства праці та соціальної політики України, Пенсійного фонду України та проекту АМР США / компанії ПАДКО «Впровадження пенсійної реформи в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pension.kiev.ua>. – 10.11.2011.
104. Сальникова Т.В. Пенсійне забезпечення: світовий досвід / Т.В. Сальникова // Вісник Пенсійного фонду України. – 2008. – № 7. – С. 24-26.
105. Лазебна М.В. Організаційно-економічний механізм державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів / М.В. Лазебна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – Вип. 7-8 (26-27). – С. 148-151.
106. Державні гарантії для «приватної» пенсії / Урядовий кур'єр. – 2003. – № 4 – С. 15/
107. Вітка Ю.В. Недержавні пенсійні фонди: українська модель / Ю.В. Вітка // Юридичний журнал. – 2010. – № 6. – 167 с.
108. Grieswelle D. Sozialpolitik der Zukunft / D. Grieswelle. – Muenchen, 1996. – 260 s.
109. Вітка Ю.В. Недержавні пенсійні фонди: теоретичні та практичні аспекти / Ю.В.Вітка // Наукові записки НаУКМА. – Серія: Юридичні науки. – 2005. – Т. 38. – С. 18-22.
110. Кропельницька С.О. Соціальне страхування: навч. посіб. / С.О. Кропельницька. – К.: Центр навчальної літератури, 2013. – 336 с.
111. Камінський А.Б. Розкриття інформації в системі недержавного пенсійного забезпечення: обґрунтування доцільності та практика реалізації / А.Б. Камінський, Д.А. Леонов // Фінанси України. – 2011. – № 6. – С. 62-72.
112. Офіційний сайт Державної комісії регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nfr.gov.ua.
113. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.org>.
114. Папієв М.М. Думай про пенсію / М.М. Папієв, О.І. Ткач // Уроки пенсійної історії: Укрінформ, 2001-2006. – 75 с.

115. Кузнєцова А.Я. Місце і роль недержавних пенсійних фондів на фондовому ринку України / А.Я. Кузнєцова // Вісник Української академії банківської справи. – 2009. – № 2. – С. 35-39.

116. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Дод. до № 50. – Ст. 375.

117. Пенсійне забезпечення: загальні положення / [упоряд.: В.С. Ковальський, І.С. Примаць]. – Київ: Юрінком Інтер, 2011. – 367 с.

118. Кравченко І.О. Склад суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення / І.О. Кравченко // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 403-408.

119. Ткач О.Й. Пенсійна програма підприємства: досвід і технологія / О.Й. Ткач. – К.: КОРВІН ПРЕСС, 2007. – 280 с.

120. Бірюк С.О. Недержавне пенсійне забезпечення сьогодні та завтра / С.О. Бірюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/files/articles/1841/87_4.pdf

121. Про затвердження Ліцензійних умов провадження діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 13.11.2003 р. № 118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0025-04>

122. Про затвердження Порядку подання адміністратором недержавного пенсійного фонду інформації Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, про укладення радою недержавного пенсійного фонду договорів про надання фінансових послуг недержавному пенсійному фонду: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 25.12.2003 р. № 178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0057-04>.

123. Про затвердження Положення про порядок складання, формування та подання адміністратором недержавного пенсійного фонду звітності з недержавного пенсійного забезпечення: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків

фінансових послуг України від 27.10.2011 р. № 674 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0041-12>.

124. Небаба Н.О. Управління фінансовими потоками недержавних пенсійних фондів: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Небаба Наталія Олександрівна; Укр. акад. банк. справи. – Суми, 2015. – 221 с.

125. Школьник І.О. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / І.О. Школьник, І.М. Боярко, Б.І. Сюркало. – Суми: Університетська книга, 2009. – 301 с.

126. Соколовська З.М. Моделювання фінансових потоків страхових компаній / З.М. Соколовська, О.А. Клепікова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 5. – С. 238-246.

127. Аудиторський висновок незалежного аудитора щодо достовірності та повноти річної звітності про діяльність Відкритого недержавного пенсійного фонду «Приватфонд» станом на 31.12.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://privatfond.com.ua/upload/.../aud_v_2011.d.

128. Недеря Л.В. Аудит недержавних пенсійних фондів / Л.В. Недеря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-411/accounting-and-auditing-411/10966-411-0064>

129. Ремига С.П. Система аудиторського контролю суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення / С.П. Ремига // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 1. – С. 297-300.

130. Бабич О.А. Проблеми НПЗ чекають вирішення / О.А. Бабич // Вісник Пенсійного фонду України. – 2009. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vpf.spov.com.ua/ua/text.html?s=print&>

131. Хендрікс Г. Міжнародні стандарти підрахунку чистої вартості одиниці пенсійних внесків / Г. Хендрікс // Проект розвитку ринку капіталів. – 2008. – 9 с.

132. Про аудиторську діяльність: Закон України від 22.04.1993 р. № 3125-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 23. – Ст. 243.

133. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 12-13. – Ст. 82.

134. Про внесення змін до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»: Закон України від 22.12.2011 р. № 4225-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 37. – Ст. 443.

135. Бурков Ю. Сучасна система накопичення / Ю. Бурков // Фінансові послуги. – 2006. – № 2. – 87 с.

136. Гошовська В.А. Недержавне пенсійне забезпечення як нова парадигма соціальних гарантій в Україні / В.А. Гошовська // Зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 січня 2003 р.) / Міжвідомча комісія з питань фінансової безпеки при РНБОУ, Українське агентство фінансового розвитку. – К., 2003. – 162 с.

137. Баланюк Н.Ю. Административно-правовое обеспечение деятельности негосударственных пенсионных фондов / Н.Ю. Баланюк // Вестник Краснодарского университета МВД России. – 2013. – Вып. № 3 (21). – С. 54-57.

138. Мельник О.М. Реформування пенсійного забезпечення в Україні / О.М. Мельник // Фінанси України. – 2002. – № 4. – С. 32-38.

139. Светлова Г.Р. Формування соціально-економічного інституту недержавного пенсійного забезпечення населення України: дис... канд. екон. наук: 08.00.07 / Светлова Ганна Романівна; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2008. – 201 с.

140. Богославец С.В. Недержавне пенсійне забезпечення як один із напрямів реалізації соціальної функції держави: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / С.В. Богославец; Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2009. – 19 с.

141. Надточій А.О. Державне регулювання розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» /

А.О. Надточій; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. – Х., 2010. – 19 с.

142. Науменкова С.В. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні / С.В. Науменкова. – К.: Знання, 2010. – 66 с.

143. Лондар Л.П. Недержавне пенсійне забезпечення: особливості становлення в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Л.П. Лондар; ННЦ «Ін-т аграр. економіки». – К., 2011. – 20 с.

144. Кравченко І.О. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / І.О. Кравченко; Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2012. – 20 с.

145. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

146. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.

147. Положення про інвестиційну декларацію недержавного пенсійного фонду: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 27.11.2003 р. № 139 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.

148. Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: Указ Президента України від 23.11.2011 р. № 1070/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1070/2011>.

149. Клапків М.С. Страхування фінансових ризиків / М.С. Клапків. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 570 с.

150. Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку: Указ Президента України від 23.10.2011 р. № 1063/2011.

151. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – С. 527.

152. Котляр Д. Недержавне пенсійне забезпечення в ЄС: корисний досвід та можливі висновки для України / Д. Котляр // Парламент. – 2002. – № 4. – С. 15-33.

153. Офіційний сайт КМУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://http://www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua).

154. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 256 с.

155. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення: Закон України від 02.03.2015 р. № 213-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 22 – Ст. 1187.

156. Гнибиденко И.Ф. Пенсионная реформа в Украине: состояние, проблемы, перспективы / И.Ф. Гнибиденко // Экономика Украины. – 2007. – № 4. – С. 4-11.

157. Ульянов В.А. НПЗ: модель для збірки / В.А. Ульянов // Вісник Пенсійного фонду України. – 2009. – № 8 (86). – С. 18-20.

158. Сандлер Д.М. Пенсійне реформування в сучасному світі / Д.М. Сандлер // Соціальний захист. – 2005. – № 8. – С. 16-20.

159. Обухова Е.В. Мировые модели пенсионного обеспечения / Е.В. Обухова // Деньги. – 2002. – № 39. – С. 392-397.

160. Караулов С.С. Стан системи НПФ / С.С. Караулов // Трудове право. – 2000. – № 3. – С. 17-21.

161. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: навч. посіб. / В.М. Шелудько. – К., 2003. – 351 с.

162. Ермаков Д.Н. Частное (приватное) пенсионное страхование в современной Германии / Д.Н. Ермаков // Вестник МГОУ. – 2011. – № 4. – С. 10-13.

163. Національна асоціація пенсійних фондів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// http://www.napf.ru](http://www.napf.ru).

164. Старіння населення: факти і цифри [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.html>
165. Статкомитет СНГ. О пенсионном обеспечении в странах Содружества / СНГ Статкомитет // Общество и экономика. – 2010. – № 2. – С. 150-159.
166. Михальчук В.Ю. Цільова модель ринків НПФ і довгострокового страхування життя / В.Ю. Михальчук // Нарфонд: збірник об'єднаного гарантованого фонду. – 2002. – № 1. – С. 39-44.
167. Лукьянова Г.И. Система социальной защиты во Франции (пути реформирования) / Г.И. Лукьянова // Современная Европа. – 2001. – № 4. – С. 61-70.
168. Луцький Р.П. Досвід реформування системи пенсійного забезпечення в країнах Європейського Союзу / Р.П. Луцький // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4 (16). – С. 176-179.
169. Пенсійний фонд РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfrf.ru>.
170. Василенко П.М. Зайнятість та соціальний захист населення від безробіття: у питаннях та відповідях / П.М. Василенко, В.Г. Федоренко. – К. : Алерта, 2011. – 303 с.
171. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування / [наук. ред. Любомир Чорній]. – К., 2009. – 104 с.
172. Руженський М.М. Соціальний захист населення в умовах формування ринкової моделі економіки України: монографія / М.М. Руженський; Ін-т підготовки кадрів Держ. служби зайнятості України. – К.: ПК ДСЗУ, 2013. – 317 с.
173. Союзная Конституция Швейцарской Конфедерации от 18 апреля 1999 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.concourt.am>
174. Стародубцева В.В. Пенсионная система Швейцарии (правовой аспект): автореф. дисс. на соиск. ученой степени кандид. юридич. наук: спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / В.В. Стародубцева. – М., 2014. – 28 с.

175. О налоговых вычетах при уплате взносов для целей добровольного пенсионного страхования: Положение от 13 ноября 1985 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.libussr.ru>.

176. Красильникова Т.В. Пенсионные правоотношения и общие основания их возникновения: автореф. дисс. на соиск. ученой степени кандид. юридич. наук: спец. 12.713 «Трудовое право» / Т.В. Красильникова. – Свердловск, 1972. – 22 с.

177. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації: монографія / [за ред. Е.М. Лібанової]. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені В.М. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.

178. Про бюджет Пенсійного фонду України на 2013 рік: Закон України від 11.02.2013 р. № 10 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 12. – Ст. 460.

179. Бабірад М.М. Оцінка стану недержавного пенсійного забезпечення в Україні та перспективи його розвитку / М.М. Бабірад, В.В. Оліярник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.9. – С. 174-180.

180. Кобець Д.Л. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: проблеми та перспективи розвитку / Д.Л. Кобець // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6. – Т. 1. – С. 252-256.

181. Ткаченко Н.М. Недержавне пенсійне забезпечення як елемент мотивації персоналу / Н.М. Ткаченко // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіонів України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (Дніпропетровськ, 16-26 листопада 2009 р.). – С. 117-118.

182. Грушко В.І. Проблеми недержавного пенсійного страхування / В.І. Грушко, О.В. Чеберяко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – № 3 – С. 14-16.

183. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 4. – Ст. 28.